

Кобо АБЭ

ЯШИК-ОДАМ

Роман

КЕЧА УЭНО САЁҚЛАРДАН ТОЗАЛАНДИ. 180 КИШИ ҚАМОҚҚА ОЛИНДИ.

Токионинг Уэно районидаги полиция бошқармаси, ўқотиши қуролини қўллаш натижасида содир бўлган ваҳшиёна қотиллик тўғрисидаги 109 сонли иш муносабати билан мудофаани кучайтиришини кўзда тутиб, қиши арафасида, йигирма учинчисига ўтар кечаси Уэно боғида, шунингдек, Уэно метро бекати ва вокзал атрофида саёқларни қуршаб олиб қўлга туширди. Уэно боғидағи Токио маданий маркази биносининг орқасида, метро ва бошқа жойларда майдада жиноятлар ҳақидаги қонунни (саёқлик, тақиқланган жойга кириш), кўчада ўзини тутиши қоидаларини (кўчада тақиқланган ҳаракатларни) бузганиликда айбланиб, жами 180 киши қамоққа олинди. Барча маҳбуслар мазкур полиция маҳкамасига олиб келинди. Тоби йўқлигини айтган тўрт киши касалхонага, тўйқиз киши эса қариялар уйига жойлаштирилди. Қолганлари «саёқликка чек қўйиш» тўғрисида тилхат берганларидан сўнг, бўшатиб юборилди. Аммо бир соатдан кейин деярли барча саёқлар яна аввалги жойларига қайтиб келдилар.

МЕНГА НИМА БЎЛДИ

Бу яшик-одамлар тўғрисидаги олди-қочди уйдирмалардан иборат кундалик ёзувлар эмас.

Мен буни яшик ичида ўтириб ёза бошладим. Қатлама картондан қилинган, бошга кийганда белгача келадиган яшикда.

Бу гал яшик-одам — менинг ўзим. Шундай қилиб, яшик-одам яшигида ўтирганча яшик-одамлар ҳақидаги кундаликларини ёзишга киришади.

ЯШИКНИ ТАЙЁРЛАШ УСУЛИ

Керакли нарсалар:

Қатлама картондан қилинган бўш яшик — 1 дона.

Бир парча полиэтилен (хирарофидан) — 50×50 сантиметр.

Елимшак борғич (сув ўтказмайдиганидан) — тахминан 2 газ.

Сим — тахминан 2 газ.

Қаламтарош (ускуна ўрнида).

(*Бундан ташқари кўчага кўнгилдагидай кийиниб чиқши учун, уч бўлак қалин мато ва бир жуфт резина этик олишини ҳам эсдан чиқармаслик лозим!*)

Қатлама картондан қилинган бўш яшикнинг эни ҳам бир газ, кенглиги ҳам бир газ, баландлиги эса бир газу ўттиз сантиметр бўлиши керак — ўшанда у ҳар қандай одамга тўғри келади. Яхиси, одатда «чорқирра» деб аталадиган тайёр, андазадаги бир хил яшикдан фойдаланган маъқул. Авваламбор, бундай яшикни топиш осон. Қолаверса, андазаси бир хил яшиклардан фойдаланишга мўлжалланган аксарият моллар, таомилга кўра, қатъий бир шаклга эга бўлмайди. Масалан, тез бузиладиган озиқ-овқат маҳсулотлари. Одатда бундай озиқ-овқат маҳсулотларига мўлжалланган яшиклар етарли даражада мустаҳкам қилиб ишланади. Учинчидан, бу энди — бош сабаб, андазаси бир хил яшикни бошқаларидан фарқлаш амалда мумкин эмас. Чиндан ҳам, менга шу нарса маълумки, деярли барча яшик-одамлар худди келишиб олгандай, айнан шу «чорқирра»сидан фойдаланадилар. Чамаси, бунга сабаб шуки, агар яшик нимаси биландир бошқалардан ажралиб турса, эгасининг хуфиялиги қадрини тушириб юборади.

Кейинги пайтда қатлама картон яшикларни, ҳатто

энг оддийларини ҳам, ўта чидамли қилиб чиқармоқдалар, сув юқтирилмайдиган бирикма билан ишлов бермоқдалар; демак, ёғингарчилик маҳаллари инжиқланиб алоҳида мустаҳкам яшик танлаб юришга ҳожат йўқ. Аксинча, оддий яшик шамоллатиш учун қулай, ҳам енгил, ҳам ўнгай. Кимда-ким бир яшикдан узоқ муддат, йилнинг ҳамма фаслларида фойдаланмоқчи бўлса, ундайларга таклифим шуки, «бақа тери» яшигидан топсинлар. Полиэтилен қопланган бу яшик, номи айтиб турганидек, ўзидан унча-мунча сувни ўтказмайди.

Янги нусхадаги яшиклар худди ёғ суртилгандек силлиқ, ялтироқ, чамаси, уларда ўзгармас электр қуввати осонгина тўпланади, шунинг учунми, ҳар қалай, бундай яшиклар чангни ўзига тез тортади, натижада, бошқа яшикларнига қараганда уларнинг четлари қалинлашиб, нисбатан ғадир-будур бўлиб қолади, бу эса дарров кўзга ташланади.

Мен яшикни тайёрлаш усувларини эзмаланиб, ба-тафсил баён қилиб бермоқчи эмасман, фақат энг олдин, оёқ томони билан, бош томонини қандай қилиб аниқлаб олиш зарурлигини (ёрлиги қайси томонга ёпиштирилганидан келиб чиқиш ёки яшикнинг бирмунча жамроқ уринган томонини боши деб ҳисоблаш ҳам мумкин— умуман, ҳар ким буни ўзича ҳал этади) ва пастки қопқоғини кесиб ташлаш лозимлигини айтмоқчиман, холос. Агар яроқли шахсий ашёлар кўп бўлса, уни кесиб ташламаслик ҳам мумкин, жавон ўрнида фойдаланиш учун ичига қайтариб, четларидан сим ўтказилади ёки елимшак боғич ёрдамида бурчакларга маҳкамлаб қўйилади. Уланган жойларини, яхшиси, елимшак боғич ёрдамида маҳкамлаган маъқул (уччокни «том»га ва ҳар бир ёнга).

Кўрищ дарчасини айниқса диққат билан ўйиш лозим. Аввало, дарча ўрнини ва ҳажмини белгилаб олмоқ керак, аммо одамига қараб, дарчанинг ўрни ҳам, ҳажми ҳам ҳар хил бўлади, шундай экан, энг сўнгги хулоса тариқасида фойдаланиш мумкин бўлган рақамларни келтириб ўтиш билан кифояланаман. Дарчанинг юқори чети яшик томидан 14 сантиметр пастда, пастки чети — 28 сантиметр қўйида, дарча кенглиги эса — 42 сантиметр ҳажмда бўлиши керак, менимча, худди ана шу ўлчамларни энг қулай, деб ҳисоблаш мумкин. Агар бошга кийилган яшикнинг мустаҳкам туришини таъминлайдиган таянч-қопқоқнинг қалинлиги ҳисобга олинса (мен бошимга битта журнални боғлаб қўяман);

яшик томидан 14 сантиметр қўйидаги чизиқ,— таҳминан, қошнинг тўғрисида бўлиши керак. Дарча ҳаддан зиёд паст жойлашгандай туюлиши мумкин, аммо гап шундаки, инсон ўз кундалик ҳаётida юқорига камдан-кам қарайди. Пастга эса, аксинча, тез-тез қарашга тўғри келади, шунинг учун ҳам дарчанинг пастки чети жойлашган ўрин катта аҳамиятга эга. Бор бўйига турган одам жилла бўлмаса ўзидан бир ярим газ олдиндаги ерни кўра олиши керак — акс ҳолда, юриш қийин. Дарчанинг кенглиги масаласига келсак, буни унча асослаб ўтириш шарт эмас. Мен уни шундай ўрнатдимки, натижада яшик кўпга чидайди ва бўлар-бўлмасга ичида шамол изғиб юрмайди. Модомики, яшикнинг таги йўқ экан, дарча кичикроқ бўлиши ҳам мумкин.

Энди — хиравоқ полиэтилендан қилинган пардани қандай ўрнатиш хусусида. Бунинг ҳам ўзига хос сири бор. Яхиси, полиэтилен парда, бемалол осилиб туриши учун, ички томондан дарчанинг юқори четига елимшак боғич ёрдамида маҳкамланиши лозим,— бунгача, парда икки бўлакдан иборат бўлиши учун, олдинроқ полиэтиленни узунасига кесиб қўйишни унутмаслик керак. Ана шу кичкина бир ҳийла қанчалик катта хизматни ўташини ҳатто тасаввур қилиш ҳам қийин. Парданинг ҳар иккала бўлаги ҳам бир хил бўлиши, бири иккинчисига икки-уч миллиметр ўтиб туриши керак. Агар яшик тик ҳолатда бўлса, парда дарча эшиккаси хизматини ҳам бажаради — ичкарига ҳеч кимнинг назари тушмайди. Яшик сал энгаштирилса, парда бўлаклари орасида тирқиш ҳосил бўлади, ундан ташқаридағи воқеаларни бемалол кузатиш мумкин. Оддий, айни пайтда ўта нозик уйғунлик — бир ўқ билан икки қуён урилади,— полиэтилен танлашга алоҳида эътибор бериш нима учун зарурлигига энди тушунгандирсиз? Агар полиэтилен иложи борича қалин ва юмшоқ бўлса, яна ҳам яхши. Ҳарорат пасайиши билан дарров хиравашадиган арzon полиэтилен бир талай ноқулайликларни вужудга келтиради. Юпқа, мўрт полиэтилен эса бундан ҳам яроқсизроқ. Шундай қалин ва юмшоқ полиэтилен топиш керакки, яшикнинг эгилиш бурчагини ўзгартириш йўли билан тирқиш кенглигини бемалол ўзгартира олиш мумкин бўлсин ва шамол зифирча ҳам озор етказа олмасин. Полиэтилен тирқиши, аслини олганда яшик-одам учун қўздай гап. Уни тахтадеворда ўғринча қараш учун қўйилган тешик билан тенглаштириш асло ярамайди. Чунки бу тирқишни сал каттар-

тириш ёки торайтириш йўли билан рўй берадиган воқеага муносабатни яққол ифода этиш мумкин. Шу маънода, бу тирқиши яшик-одам нигоҳининг ўзига хос ифодаси деса ҳам бўлади. Турган гапки, бу «нигоҳ» лоқайд муносабатни ифода этмайди. Бу, кўпроқ ғамгин, таҳдидли нигоҳ бўлади. Муболағасиз айтиш мумкинки, ҳимоясиз яшик-одам учун бундай нигоҳ — ўзини ҳимоя қилишнинг камдан-кам воситаларидан биридир. Қани энди кўзи кўзимга тушганда пинагини бузмайдиган одамни бир кўрсам!

Бордию кўпинча тиқилинч кўчаларда туртиниб-суртениниб юришга тўғри келинадиган бўлса, у ҳолда яшикнинг ён деворларидан туйнукчалар очилса ҳам зарар қилмайди. Йўғон тегана санчиб очилган туйнукларнинг кегайи 15 сантиметрлик доирани ташкил этиши ва картонга путур етказмаслиги учун бир-биридан яна шунча узоқликда жойлашиши керак. Бу туйнуклар қўшимча кўриш имконини туғдиради, бундан ташқари, товушнинг қайси томондан келаётганини аниқлашга ёрдам беради. Туйнуклар ички томондан тешилса мақсадга мувофиқроқ бўлади, негаки яшик сиртида вужудга келадиган ғадир-будурлар, зеро, яшикнинг ташқи кўриниши бундан ютқазса ҳам, ичкарига ёғин-сочин киришига йўл қўймайди.

Ниҳоят, сим. Сим беш, ўн, ўн беш сантиметрлик кичик-кичик бўлакларга бўлиб кесилади, қарама-қарши томонларнинг учлари эгилиб, илгак қилинади. Лашлушларни иложи борича камайтириш керак, аммо транзистор, коса, термос, чўнтақ фонари, сочиқ, ашқалдашқал солинадиган қутича сингари ҳаммавақт қўл остингда туриши лозим бўлган нарсалар борки, уларсиз кун кўриш амримаҳол, ҳар қалай, керакли нарсалар-да.

Резина этик сув билан ҳаводек зарурлигини тушунитириб ўтираса ҳам бўлади. Муҳими, бутун бўлсин. Қалин мато, яъни пўта шунинг учун керакки, агар у белга ўралса, бадан билан яшик ўртасидаги бўшлиқ йўқолади, яшик одамнинг эгнига жиспроқ ўрнашади. Агар у белга уч буклаб ўралса ва олд томони кесилиб, чок очилса, юришга халақит бермайди. Табий ҳожат кезларида ҳам ноқулайлик туғдирмайди.

А.ГА НИМА БЎЛДИ

Яшик ясашиб қийин эмас. Бунинг учун бир соат ҳам вақт кетмайди. Уни кийиш ва яшик-одамга

айланиш учун эса — анча-мунча жасорат лозим. Одам боласи кўримсиз, оддий картон яшикни кийиб кўчага чиқдими, тамом — ўша дақиқадан бошлаб, яшик ҳам, одам ҳам йўқолади, мутлақо янги мавжудот пайдо бўлади. Яшик-одам жиркантириш, нафрат уйғотиш оғуси билан заҳарланган бўлади. Маълум даражада томошахоналар лавҳасида тасвирланган айиқ-эркак ва илон-аёл ҳам ана шундай оғу билан заҳарланган. Аммо томошахонага кириш пулини тўлаган заҳотингиз бу оғу бир қадар ўз кучини йўқотади. Яшик-одам заҳарланган оғу эса, бунга ўхшаб, безиён эмас.

Чамаси, сен яшик-одам тўғрисидаги мишишлар қулогингга етиб келмасидан олдин ҳам яшик-одам бўлиб олган эдинг. Менинг тўғримдаги мишишларга ҳатто зарурат ҳам йўқ эди. Гап шундаки, мен ягона яшик-одам эмасман. Тўғри, статистика йўқ, аммо мамлакатнинг турли районларида анча-мунча яшик-одамлар яшириниб ётганини исботлайдиган бошқа далиллар бор.

Устига устак, мен ҳали яшик-одам муҳокама мавзун қилиб олинганини эшитганим йўқ. Гёё бутун мамлакат аҳли яшик-одамлар тўғрисида лом-мим демасликка келишиб олгандай.

Шунга қарамасдан, мен кўрдим...

Кўра туриб, кўрмасликка олиш етар энди. Тўғри, яшик-одамни пайқаш осон эмас. У худди баҳайбат, баланд кўпrikлар тагидаги ёки умумий ҳожатхоналар орқасидаги бир уюм ахлатга ўхшайди. Лекин пайқамаслик — кўриш мумкин эмас, деган маънони билдири майди-да. Яшик-одам у қадар камёб ҳодиса эмас, шунинг учун унга истаганча дуч келиш мумкин. Шубҳасиз, сен ҳам уни кўп марта кўргансан. Бироқ, яхши биламанки, тан олгинг келмайди. Шуниси ҳам борки, уни кўра туриб ўзини кўрмаганга олаётган битта сен эмас. Аслида кўра туриб, кўрмасликка олишдан бирор яширин мақсадинг бўлмаса ҳам, бари бир, ўз-ўзидан, чамаси, ғайрихтиёрий равиша ундан кўзингни олиб қочгинг келади. Бу муқаррар! Агар одам ярим кечада кўзойнак тақса ёки юзини ниқоб остига яширса, билки, кўнглида бирор ёмон ўйи бор ёки азбаройи ўзи қўрққанидан шундай қиласи — буни бошқача изоҳлаб бўлмайди. Бу, айниқса, ўзини тамомила яшик бандисига айлантирган одамга тааллуқли,— ундан ҳамма шубҳаланади, бироқ ҳеч ким унга эътиroz билдиримайди.

Шунга қарамай, кимнинг яшик-одам бўлгиси келади,

уни бунга нима мажбур этади? Мен айтмоқчи бўлган воқеа ҳақиқатдан йироқ бўлиб туюлиши мумкин. Аммо мутлақо аҳамиятсиз кўринадиган ҳодисалар, кўпдан-кўп сабаблар борки, охир-оқибати худди шунга олиб келиши эҳтимолдан холи эмас. Сабаб мутлақо сезил-маслиги, бир қарашда сабаб бўлиб туюлмаслиги ҳам мумкин. Мана, мисол учун, А.га нима бўлганини айтиб берай.

Кунларнинг бирида А.нинг деразаси тагига яшик-одам ўрнашиб олди. А. ундан нигоҳини олиб қочишга қанча тиришмасин, барибир, ҳадеб унга кўзи тушаверди. А. эътибор бермасликка ҳаракат қилди, лекин уддасидан чиқолмади. У даставвал гангид қолди, кўнглига ғулгула тушди — негаки, бу одам А.нинг мулкига қонунга хилоф равишда бостириб кирган эди. Аллақандай ёт кимса оромини бузганидан А. нинг жаҳали чиқди, дилида ғалаён бош кўтарди. Шунга қарамай, яна бир оз кутишга қарор қилди. Чорани А. эмас, ҳар тонгда ахлат яшикларни бўшатиб кетадиган вайсақи ахлатчи кўрсин! Бироқ А. кута-кута толиқди — чора кўриш ҳеч кимнинг хаёлига келмади. А. уй бошқарувчисига мурожаат қиласа ҳам бўларди-ю, лекин бирор натижа чиқишига кўзи етмади. Балки яшик-одам фақат унинг хонасидангина кўринаётгандир, уни кўрмаётган одамлар бош қотириб ўтиришармиди. Хулласи калом, уни кўрган одам ҳам жон-жон деб ўзини кўрмаганга солади.

Ниҳоят, А. полицияга мурожаат қиладиган бўлди. Полициячи юзига ҳамдардлик ифодасини қалқитиб, айланувчи томонидан етказилган зиён тўғрисида ариза ёзib беришни таклиф этганида, А. биринчи марта кўрқувга ўхшаш алланарсани ҳис қилди.

«Менга қаранг, ахир сиз унга, бу ердан жўна, деб қўяқолишингиз мумкин-ку!»

Орқасидан полициячи отиб қолган ана шу аччиқ танбеҳ уни бир қарорга келишга мажбур этди. Полициядан қайтишида, йўл-йўлакай бир ошнасиникига кириб, унинг емилтигини олди. Уйига қайтгач, чекди, ҳовурини босди, илгари деразадан қўрқа-писа мўралайдиган жойига энди бемалол кўз ташлади. Буни қарангки, чамаси, бу гирт тасодиф эди, яшик-одам унга худди дарча ўйилган томони билан ўгирилиб турарди. Ораларидаги масофа бор-йўғи уч-тўрт қадам. У худди А.нинг безовталаниб қолганини кўргандек, яшикни бир тарафга сезилар-сезилмас қийшайтирди, дарчани бекитиб

турган ҳира полиэтилен парда бир ёнга сурилиб, яшик ичидан оқиш ҳира кўзлар А.га диққат билан тикилди. А.нинг миясига қон тепди. Деразаларни ланг очди. Ел-милтиқни ўқлаб, нишонга олди.

Қаерига отиш керак? Бундай яқин масофадан ҳатто кўзни уриш ҳам мумкин. Лекин охири ишкан бўлади. Асли, қайтиб бу ерда қорангни кўрсатма, қабилида огоҳлантириб қўйишнинг ўзи кифоя. Бу одам ҳозир яшик ичиди қайси ҳолатда турган экан? А. унинг гавда ҳолатини кўз олдига келтирдию тепкида таранг қотиб турган бармоғига титроқ кирди. Қуруқ пўписанинг ўзи уни кетишга мажбур эта олса, умуман, отишга ҳожат қолмаса, жуда соз бўлар эди-да. Бир томчи бўлса ҳам қон тўкилишига ҳеч тоқати йўқ. Ишқилиб, тоқатини тоқ қилиб юбормасин. Агар у бунинг қуруқ пўписа эканлигини тушуниб қолган бўлса-чи? Ҳар қалай, энди кеч, чекиниш йўқ. Асаблари қақшаб кетган А. яна бир оз сабр қилмоқчи бўлди. Туриб-туриб, бошқатдан ғазаби қўзиди. Вақт ёғдай қизиб кетган эди — лов этиб ёнди. Тепки босилди. Ҳўл шимга шамсия тегиб кетгандай қандай товуш чиқса — олдин милтиқ, кейин яшик худди шундай товуш чиқарди.

Яшик шу заҳоти юқорига сапчиди. Яшикни ташқи шикастларга бардошли қилиб ишлашга уринишдан ҳеч фойда йўқ — минг бўлса ҳам картон — картонлигича қолади. Агар босим бутун сатҳига ёйилиб тушса, у ҳар қандай зárбга ҳам чидайди, лекин бир нуқтага тушган зарбга бардош бера олмайди. Демак, қўргошин ўқ, шубҳасиз, одамнинг баданига қадалган. Аммо А. кутганидек дод-вой ҳам, ихраш ҳам эшитилмади. Бир сапчиб, яна тек қотган яшикда даҳшатли даражада сокин, илғаб бўлмас бир ҳаракат сезилар эди. А. гангираб қолди. У дарчанинг ўнгдан юқори ва чапдан қўйи бурчакларини бирлаштириб турган чизиқдан пастроқни, бир неча сантиметр чапроқни мўлжалга олган эди. Ўқ, афтидан, ўнг елкага теккан. Аммо яна бир нарса эҳтимолдан холи эмаски, аъзои баданига титроқ солган номус туфайли ўқ умуман зое кетган бўлиши ҳам мумкин. Йўқ, бу ҳодиса уни қаттиқ ҳаяжонга солди. Миясига даҳшатли бир фикр келди. Ахир, яшик-одам А.га юзини ўғириб ўтирган бўлиши шарт эмас-ку. Шунингдек, гавдасининг қўйи қисми қалин пўта билан ўралгани учун уннинг қайси вазиятда турганини аниқлаш ҳам амримаҳол. Ким билади, ўша пайтда у оёқларини чалиштириб ўтирган бўлиши ҳам мумкин. У ҳолда яна

ҳам мудҳишроқ воқеа рўй берган — ўқ елкани енгилгина тилиб ўтиб, бўйиндаги жон томирига теккан бўлиши ҳам эҳтимолдан холи эмас.

Оғзи қуруқшаб, танглайи тиришди. Хушидан кетди. Умид билан навбатдаги ҳаракатни кутди. Қимирлама-япти... йўқ, қимирлади... ростдан ҳам қимирлади. Секунд милидай эмас-у, ҳар қалай, минут милидан тезроқ. Яшик борган сари қийшайиб кетяпти. Наҳотки, шу кетишда йиқилиб тушса? Эзғиланаётган гувала ғичирилаши... Яшик-одам кутилмаганда ўридан турди. Вой-бў, мунча дароз! Худди ҳўл брезент чодирга нимадир урилганда чиқадиган товуш. Аста-секин бурилади, оҳиста йўталади, керишади. Яшикни тоҳ үнгга, тоҳ чапга тебрататебрата йўлга тушади. Гавдаси сал олдинга эгилганга ўхшайди — балки, қўрққанидан энгашиб олгандир. Кета туриб, алланима деб ғўлдирагандек бўлди, бироқ А. эшитолмади. Уйни ёқалаб бориб, кўчага чиқди, муюлишда қайрилди-да, кўздан йўқолди.

Яшик-одамнинг юзидағи ифодани кўра олмагани учун А.нинг кўнгли бир оз хижил бўлиб қолди. Балки бу ноҳушликнинг айбори яшик-одамнинг аянчли аҳволидир. Аммо яшик-одам туриб кетган жойдаги ер А.нинг назарида атрофга қараганда қорамтироқ бўлиб кўринди. Бешта эзилган тамаки қолдиги. Қоғоздан тиқин қилинган бўш шиша. Ичида — иккита ўргимчак. Биттаси, афтидан, ўлик. Шоколаднинг ғижимланган қозози. Худди ўша жойда катталиги бош бармоқ тирноғича келадиган қаторасига учта қора доғ. Наҳотки, қон? Йўқ, сўлак бўлса керак. Худди узр сўраётган одамнинг сохта тиржайшига ўхшайди. Ҳар ҳолда, мақсадига эришди.

Ярим ойдан кейин А. яшик-одамни унута бошлади. Бироқ ҳали ҳам янги одатидан қутулмади: ишга отланаркан, ўзбошимча ғулғулалар дастидан бекатга олиб борадиган энг яқин йўл — тор кўчадан юришини бас қилди; ҳар сафар эрталаб ўридан турганида ёки ишдан қайтганида, энг аввал дераза олдига келиб, ташқарига қарайди. Агар у янги холодильник сотиб олишга қарор қилмаганида, вақти келиб, бу шилқим хаёллардан халос бўлиши турган гап эди...

Музхонаси билан янги холодильник сотиб олиш — табиий ҳол, албатта, аммо холодильник қатлама картондан қилинган яшикка солинган. Устига устак, бўйи ҳам унинг бўйига қўйиб қўйгандек. Ичидаги буюм олиндию яшик бўшади-қолди. Ана шунда унинг яшик-одам ҳақидаги чўкиб ётган хотиралари юзага қалқиди. Худди

биров қамчи ургандек чирт этган товуш чиқди. Бамисоли икки ҳафталик масофадан емилтиқнинг ўқи қайтиб келгандек бўлди. А. таҳликага тушиб, яшикни улоқтиришга қаттиқ аҳд қилди. Бироқ бунинг ўрнига ҳафсала билан юз-қўлини юва бошлади, бурнини қоқди, оғзини чайди. Афтидан, қайтиб келган ўқ унинг бош суяқ чаноғига санчилиб киргану ичидагиларни ағдар-тўнтар қилиб юборган эди. А. хавфсираб атрофга аланг-жаланг кўз ташлади-да, дераза пардаларини тушириб, қўрқаписа яшикка кирди.

Яшикнинг ичи қоронги эди, димогига намхуш сув қайтаргичнинг ёқимли ҳиди урилди. Нима учундир яшикда ўтириш жуда ўнғай эди. Тутқич бермас хотира-ларни, назарингда, мана ҳозир, ҳозир тутиб оладиган-дайсан. Унда яшик ичидан бир умр ўтириш истаги турилди. Бироқ А. тезда эс-ҳушини йиғиб олди — яшикдан чиқди. Яшик ундаги бутун сабр-тоқатни, матонатни суғуриб олаётганини ҳис қилиб, уни парчалаб ташламоқчи бўлди, аммо сал кейинроқ...

Эртасига ишдан қайтган А. оғзининг танобини қочириб, яшикда дарча очди, кейин уни худди ҳалиги яшик одамга ўхшаб, бошига кийди. Бироқ шу заҳотиёқ яшикни устидан суғуриб улоқтириди — йўқ, бўй майнавозчилик кетмайди. Нима бўлганини ўзи ҳам яхши тушунмади. Аммо юрагининг гупиллаб уриши аллақандай хатардан каромат қиласр эди. Қўпоплик билан, лекин яшикни ишдан чиқармаслик учун, авайлаб, уни хона бурчагига қараб тепиб юборди.

Учинчи кун. А. ўзини бир мунча тутиб олди, яшик ичидан ўтириб, дарчасидан хонага кўз ташлади. Энди, ўша оқшом уни шунчалик қўрқитиб юборган нарса нима эканлигини ҳеч эслай олмади. У ўзида аллақандай ўзгариш рўй берганини ҳис этди. Бироқ бу ўзгариш уни фақат хурсанд қиласди, холос. Теварак-атрофдаги ғадир будур тиканаклар йўқолгандай, нарсалар гўё сип-силлиқ, дум-думалоқ бўлиб қолгандай туюлди. Деворда одатдаги ва бир қарашда мутлақо беозор доғлар... Тартибсиз сочилиб ётган эски журнallар... буклама антеннали кўчма телевизор... унинг устида гўшт консервасидан бўшаган, оғзигача тамаки қолдиқлари тўлдирилган банка...— у биринчи марта ана шу нарсаларнинг ҳаммаси илгари кўзига пахмоқ тиканаклар бўлиб кўринганини, ўзи ҳам сезмаган ҳолда уларнинг ичидан мажбуран сиқилиб яшаб келганини пайқади. Афтидан, яшик тўғрисидаги нотўғри фикрдан воз кечиш керак.

Эртаси куни А. яшик кийиб ўтириб, телевизор кўрди. Бешинчи кундан бошлаб, уйда бўлган вақтларида, у деярли яшикдан чиқмади, фақат овқатланиш, ҳожат пайтларидагина уни ечиб қўйди, яна... яшикда ухламади. Иккиланган пайтлари ҳам бўлди, аммо ўзини чалғитадиган туйғуларга эрк бермади. Нимаики қилган бўлса, ҳаммаси ўзига табиий ва ёқимли туюлар эди. Ҳатто илгарилари турган-битгани азоб-уқубатдан иборат бўлиб туюлган ёлғизлик ҳам энди унга, аксинча, баҳт бўлиб қўринар эди.

Олтинчи кун. Биринчи якшанба. У бирорни кутаётгани йўқ, ўзи ҳам кўчага чиқмоқчи эмас. Эрталабдан яшикка кириб олган. Хотиржам, осойишта, бироқ нимадир етишмаётганга ўхшайди. Куннинг иккинчи ярмида, ниҳоят, у нима етишмаётганини тушунади. Кўчага чиқиб, шоша-пиша харид қиласди: тунги тувак, чўнтак фонари, термос, сайрга чиққанда олиб юриладиган озиқ-овқат саватчаси, елимшак боғич, сим, кўзгу, етти рангли фломастер; истеъмол учун тайёр ҳар хил озуқалар. Уйга қайтгач, елимшак боғич ва сим ёрдамида яшикни жиҳозлади, қолган харидларини олиб, яшикка бекинди. У ўзини ҳам озиқ-овқат, ҳам ашёлар — хуллас, барча зарур нарсалар билан таъминлади. А. яшикнинг ички деворига (юзни дарчага қаратиб турганда, чапга) кўзгуни осди, чўнтак фонари ёруғида лабларини яшил фломастерда бўяди. Кейин қизилидан бошлаб, камалакнинг етти хил рангидага кўзлари атрофига кенг доирачалар чизиб чиқди. Энди у одамга ўхшамас, кўпроқ балиқ ёки қушни эслатар эди. Юзи худди вертолётдан кўринаётган спорт майдончасига ўхшаб қолди. Унда — ўқдай учеб кетаётган вертолётнинг жажжи сояси ҳам бор эди. Яшикка ярашиб тушадиган, бундан ортиқ қоийилмақом қилиб бўялган юзни топиш қийин. Ниҳоят, у ўзининг ажралмас қисми бўлиб қолган нарса билан қариндош тутинганини ҳис қилди. Ва, деворга суянган ҳолда, биринчи марта яшикда ухлади.

Эртасига эрталаб (роппа-роса бир ҳафта ўтди), А. яшикни кийиб кўчага чиқди. Шу-шу, қайтиб уйига келмади.

Мабодо А.ни ёзғириш мумкин бўлса, айби шуки, у яшик-одам моҳиятини бошқаларга қараганда бирмунча чуқурроқ тасаввур қилган эди. Унинг устидан кулишга менинг ҳаққим йўқ. Кимда-ким фақат номсиз аҳоли учун мавжуд бўлган номсиз шаҳарни бир марта кўз

олдига келтирар экан — бу шаҳардаги уйларнинг эшиклари, агар умуман, уларни эшиклар деб аташ мумкин бўлса,— ҳамма учун ланг очиқ, дуч келган одам сенга дўст ва ҳамиша сергак тортиб, шай ҳолда туришга эҳтиёж йўқ, хоҳ бошинг билан юр, хоҳ йўлакда чўзилиб ухла — ҳеч ким сени жазога тортмайди; одамни бор овозда чақириш учун маҳсус рухсат талаб қилинмайди, қўшиқ айта олишинг билан мақтамоқчимисан — марҳамат, қанча хоҳлассанг, қаерда хоҳлассанг куйлайвер, қўшифингни тугатиб, истаган пайтингда кўчадаги номсиз оломонга қўшилиб кетаверишинг мумкин,— кимда ким кунларнинг бирида ана шу ҳақда орзу қилар экан, уни ҳамиша А. енгиб бас кела олмаган хавф таъқиб қилиб юради.

Шунинг учун ҳам яшик-одамга қурол ўқталиш, кам деганда, ҳовлиқмалик бўлади.

БИРИНЧИ ГАЛДА — ЭҲТИЕТ ЧОРАЛАРИ

Эҳтимол, такрор айтаётгандирман: энди яшик-одам — мен.

Шу ўринда ўзим ҳақимда қисқача ҳикоя қилиб бериш истаги туғилди.

Мен ҳозир бу гапларни ёмғирдан қочиб, устидан маъмурий автострада ўтадиган кўпприк тагида, канал қирғоғида ўтириб ёзяпман. Соат тўққизу ўн беш минутни кўрсатяптими ё тўққизу ўн олти минутни — унчалик аниқ эмас. Ёмғир эрталабдан бери ёғиб турибди, кечки қоп-қора осмон қарийб ергача осилиб тушган этагини зўрга судрайди. Балиқчилик кооперативига қарашли тахлаб қўйилган оғочларни, чўзилиб ётган омборларни кўз элас-элас илғайди. Атрофда на бирор уй, на бирор тирик жон бор. Бу ерга кўпприкдан ўтаётган машиналар чироғининг шуъласи ҳам етиб келолмайди. Мен яшик шифтига осилган чўнтак фонаримнинг ёруғидан фойдаланипман. Шунинг учун ҳам, эҳтимол, зўлдирили ручкада ёзилган иероглифлар — уларнинг яшил бўлиши кераклигини биламан — деярли қора бўлиб туюлмоқда.

Қирғоққа ёғаётган ёмғирдан қўланса ҳид келади. Майдалаб, шивалаб ёғаётган ёмғир, худди пуркагичдан пуркалётгандай ҳаммаёққа баравар сачрайди, шунинг учун яширинган жойим ҳам мени бу совуқ томчилардан сақлаб қололмайди. Кўпприк устунлари ҳаддан ташқари баланд. Йўқ, бу жой фақат ёмғирдан пана бўлиш учун-

гина эмас, бошқа нарсалар учун ҳам тўғри келмайди. Шунақа вақтда, шунақа жойда бўлишнинг ўзи — яшикодам учун мутлақо ғайритабий. Ҳозир менинг чўнтак фонаридан фойдаланиб туришим эса — аҳмоқона исрофгарликдир. Менга ўхшаган бошпанасиз одамлар қўчадан топганинга қаноат қилиб кетаверади, топмаса — бунга ҳам рози, бироқ фойдаланилмаган батареялар, турган гапки, қўчада думалаб ётмайди. Чўнтак фонарни фақат аллақандай кундаликлар ёзиш учун ёқиш — йўл қўйиб бўлмайдиган бойваччаликдир. Кейинги вақтларда кўча чироқлари ҳам кўпайди, чироқларнинг ўзлари ёруғроқ, лампочкалар кучлироқ бўлиб қолди. Ёмғирдан пана бўлиш учун, агар ўша чироқлар тагига қулайроқ ўрнашиб олинса, бемалол газета ўқиш ҳам мумкин.

Мен эса негадир, яшикодам учун ноқулай бўлган мана шу жойда икки соатдан ортиқроқ ўтирибман. Аввал нима сабабдан шу аҳволга тушганимни тушунтиришим керак. Тўғри, мен тушунтиришга қанча ҳаракат қилмай, сени ишонтира олишимга кўзим етмайди. Ишонмайсан, вассалом. Майли, хоҳ ишон, хоҳ ишонма, ихтиёр сенда, лёкин фактдан юз ўгиролмайсан. Гап шундаки, менинг яшигим сотилган. Мен жуда катта пул — эллик минг иена берадиган бир харидор топдим. Мана, ҳозир, азбаройи ўша келишувни деб, харидоримни кутиб ўтирибман. Биламан, сен бунга ишонмайсан, ҳатто ўзим ҳам бир ишониб, бир ишонмай турибман. Ақл бовар қилмайдиган воқеа. Тўғри эмасми? Уринган бир картон яшикни олишга иштиёқи шунчалик баланд, шунча пул тикишга тайёр бўлган одамнинг мақсади нима эканлигини тасаввур қилиш жуда қийин.

Хўш, ўзим ишонмай туриб, нима учун бу таклифга кўнди? Сабаби жўн. Гап шундаки, шубҳа қилиш учун баҳона йўқ эди. Ўзи шунақа бўлади: йўл чеккасидаги ялтироқ нарсани кўриб беихтиёр тўхтайсан. Менинг харидорим ҳам худди кечки қуёш шуъласи тушиб турган бир парча синиқ пиво шишасидек ялтирас эди. Синиқ щиша парчаси бир чақага ҳам арзимаслигини фаҳмлаб турасан, аммо, бари бир, шишага тушиб жилваланган нур унга ҳайратомуз бир жозиба бахш этади. Назаримда, нигсхим тўсатдан ўзга бир замонга тушиб қолгандек бўлди. Қизнинг оёқлари — худди узоқ-узоқларга югуриб кетаётган рельслардек (уларга тепаликдан туриб қараганингда) тўғри ва нафис — ниҳоятда гўзал эди. Шўх, енгил қадамларига, бамисоли тубсиз шаффоф ос-

монга тикилгандек, бир умр термулиб тўймайсан киши. Ишонишим учун сабаб йўқ эди, аммо айни пайтда, шубҳаланишим учун ҳам сабаб йўқ эди. Чамаси, унинг оёқлари ақл-хушимни олиб қўйған эди. Ҳозир албатта пушаймонман. Ёки пушаймонлик азобини тортишимга тўғри келишини олдиндан сезиб, руҳан эзилляпман, десам, балки яна ҳам тўғрироқ бўлар. Аянчли аҳвол. Қайси томондан қарама, мен ўзимни яшик-одамга хос тутмаяпман. Мени бундан яшик-одамнинг асосий имтиёzlари маҳрум этди. Табиийки, умидим йўқ эмас, аммо бу шу қадар тутқич бермас умидки, уни ҳар қандай энг сезигир анализатор ҳам пайқай олмайди. Наҳотки, яшигимда қандайдир ўзгаришлар рўй бера бошлаётган бўлса? Эҳтимолдан холи эмас. Ҳақиқатан ҳам, назаримда, мен шу шаҳарга келдиму яшигим унча-мунча тилиниб-шилина бошлади, мўрт бўлиб қолди. Ҳа, бу шаҳарда чиндан ҳам менга қарши кайфият ҳукмрон.

Тўғри, бу жойни кўпроқ жувоннинг кўрсатмаси билан танладим, бироқ, ҳар қалай, ўзим ҳам шунга ишора қилдим. Менга таҳдид солаётган хавф, айни пайтда, жувонга ҳам таҳдид солаётган бўлиши керак. Кўпприк ёнида тошдан тарашлаб ишланган, белига қизил боричли пешбандча таққан болалар ва йўловчилар ҳомийси Дзидзо ҳайкали турибди; чамаси, сувга чўккан бола хотирасига қўйилган. Оқим бўйлаб сал юқори-роқда, кема бекатига олиб тушадиган тош зиналар олдида, оқ бўёқда ёзилган, бу ерда чўмилиш ман этилишини билдирадиган каттакон, кўринишидан шу яқин орада ўрнатилган лавҳа. Яхши ҳам дарчадаги полиэтилен лардага ёмғир тегиб ҳўл қилдию у қировлаган шишани эслатмай қўйди — тамоман тип-тиниқ бўлиб қолди. Канални тўсиб турган бетон тўғон дарчани қиясига аниқ кесиб ўтади. Бўш келса, оқизиб кетишдан ҳам тоймайдиган қудратли, ўжар оқим билан олишганча бекатда дириллаб турган юқ кемачасининг оқиши-хира сарчироги тўғон ёқалаб кетган ёлғизоёқ йўлни фирашира ёритиб турибди, агар бу йўлда кимдир бўлса, уни худди оқ кўйлакка томган сиёҳ доғини илғагандек, жуда тез илғаб олиш мумкин.

Ана, йўлни мушук кесиб ўтяпти. Кир-чир, пахмайган дайди мушук. Яқин орада болаласа керак — увидириқлаган балиқдек қаппайиб кетган. Қулоқлари йиртилган — ғажишиш оқибати, шекилли. Тўхтовсиз ёзиб турган бўлишимга қарамасдан, шу майдада-чуйдаларгача кўздан қочирмаётган эканман, демак, асабларим жойи-

да. Модомики шундай экан, агар кимdir бу ерга тўсатдан бостириб келишни мўлжаллаётган бўлса ҳам, чучварани хом санайди.

Шартимизга кўра, қизнинг ёлғиз ўзи келса яхши бўларди, албатта. Лекин ҳали ҳам тушунолмай турибман. Битта яшик учун эллик минг-а! Ҳеч ақлимга сифидиролмаямсан, бунинг устига, қизнинг шунаقا жойда битишишга рози бўлиши ҳам файритабиний. Ишонай десам ҳам сабаб йўқ, шубҳаланай десам ҳам сабаб йўқ. Ингичка, рангпар, салкам шаффофф бўйин. Ҳар ҳолда, эҳтиёткорлик чегарасидан ўтишга эҳтиёж йўқдай. Ҳимоянинг ягона воситаси мана шунда. Мабодо олдиндан кутилмаган ҳодиса рўй берса, бу ёзувлар ашёвий далил сифатида қолади. Ўлим ҳар хил бўлади — шуниям айтиб қўяйки, ўз жонимга қасд қилиш хаёлимда ҳам йўқ. Агар мен ўлсан, ҳатто ўлимим ўз жонимга қасд қилишга ўхшаса ҳам, ўз жонимга қасд қилиб ўлган бўлмайман, қотилим — бошқа одам. Мен одамлардан минг юз ўгирган бўлмай, улардан қочиб яшикка бекинган бўлмай, шуни унутмаслик керакки, яшик-одам од...

(Жумла сиёҳ тугагани учун узилди. Мен то ашқол-дашқоллар қутичасидан бир бўлак қаламни ахтариб топиб, унинг учини чиқаргунимча икки ярим минут вақт ўтди. Бахтимга, ҳали мени ўлдирғанларича йўқ. Зўлдирли ручкани қаламга алмаштирган бўлсан ҳам дастхатнинг ўзгармаганлиги далил сифатида хизмат қилиши мумкин.)

Ҳа, хўш, қайси сўзни ёза бошлаган эдим? «Од...»га келиб тўхтаган эканман. Балки: «яшик-одам оддий саёклардан фарқ қиласи», деб ёзмоқчи бўлгандирман. Чиндан ҳам, улар орасига аниқ бир белги қўя олиш одамларнинг қўлларидан келмайди, буни фақат яшик-одамнинг ўзи эплайди. Дарҳақиқат, уларнинг ўхшаш томонлари кўп. Масалан, уларда ҳужжат йўқ, ҳеч қаерда ишламайдилар, муайян уй-жойга эга эмаслар, уларнинг номлари, ёшлари номаълум; ухлаш, овқатланиш учун тайин жой ёки белгиланган вақтлари йўқ. Кейин, ҳа, соchlарини олдирмайдилар, тишларини тозаламайдилар, уйилдан бу йилга бир марта ҳаммомга борсалар борадилар, бўлмаса — йўқ, пул уларга дётрли бир умр керак эмас ва ҳоказо, ва ҳоказо...

Аммо гадолар ва саёклар ҳам яшик-одамдан ўзлари, нинг фарқларини жуда яхши биладилар. Улар мени бир неча марталаб ёмон хаёлларга боришга мажбур, қил-

дилар. Мабодо шундай ҳодиса рўй берса, мен бу ҳақда яна ёзаман — шундай қилиб, менга айниқса энг қашшоқ гадолар доим ғайирлик билан қарап эдилар. Улар жойлашиб олган мавзега яқинлашсам бўлди, мен лоқайдликка эмас, аксинча, — улар томонидан кўрсатилган жуда фаол фаразга дуч келар эдим. Ишлаб топган пулига кун кўрадиган, уй-жойлик одамларга қараганда, улар мени бирмунча ошкора душманлик билан қарши олар, куракда турмайдиган сўзларни айтиб сўкар эдилар. Умуман, гадо яшик-одам бўлганини мен ҳали ҳеч қаерда эшитганим йўқ. Тўғри, яшик-одам ҳам гадо билан ҳамтовоқ бўлишини истамайди — хуллас, биз бир-биримиздан қолишмаймиз. Шунинг учун гадога баланд келиб қарап ярамайди. Шуниси ғалатики, ҳатто гадолар ҳам шаҳар аҳолиси ҳисобига киради, шундай экан, яшик-одамга айланиш улар учун гадоликдан ҳам тубан тушишини билдиради.

Ута сезувчанлик — яшик-одамнинг сурункали касали. Ер ўқининг сал қийшайиши ҳам, худди денгиз касаллиги каби кўнгилни беҳузур қилади. Нима учунлигини билмайман, аммо бу ҳеч ҳам одатдаги омадсиз кишининг сезгисига ўхшамайди. Мен ҳали бирор марта ҳам ўз яшигимдан цомус қилмаганман. Назаримда, яшик мен сандирақлаб юриб кириб қолган боши берк кўча эмас, у мен учун ўзга бир оламга очилган эшик. Бу эшик қайси оламга очилган — буни билмайман, ҳар қалай, қандайдир бошқа бир олам деб ўзимни ўзим ишонтираман, ўзим эса беҳузур бўлаётган кўнглим билан олиша-олиша, дарчадан ташқарига боқиб, қандай воқеалар рўй берәётганини кузатаман ва бу бошқа олам менга бари бир ўша боши берк кўча бўлиб кўринади. Бўпти, ваҳима кўтариш етар энди. Фақат бир нарса тামоман равshan бўлишини истайман — менда ҳали ҳеч қандай ўлиш истаги йўқ.

Жувон негадир ҳаяллаяпти. Наҳотки ваъдасида турмаса? Еттига гугурт донаси қолди. Намиққан сигарет жуда фашга тегади.

Ваъда?..

Ваъдани бир қултум виски билан юваман. Таги кўриниб қолди — шишанинг учдан бир қисмида. Баро бир эмасми? Алдаса — алдар, нимаси ажабланарли? Агар у ваъдасига вафо қилиб келса, аксинча, мен ҳайратга тушган бўлардим. Мен фақат бир нарсадан қўрқяпман: айтайлик, жувон мени алдамаган, лекин, айни пайтда келадиган унинг ўзи бўлмаса-чи? Шундай бўли-

шини күнглим сезялти. Ўрнига бошқа бирортасини юборади. Хуллас, бу бирортаси ким бўлиши мумкинлиги аниқ. Оббо, муттаҳамлар-эй, охири тил биринтиришибди-да. Жувон хўрак вазифасини ўтайди, бошимни айлантириб, мени бу ерга олиб келади, ана шу кўприк тагида, хилватда анави гўрсўхта мени гумдон қиласди — шунга келишилган. Модомики, мен туғма «қотиллик қурбони» эканман (шундай бўлиши табний — яшикодам йўқ нарса билан баробар, шу боисдан, унга қилинган қотиллик ҳам қотиллик ҳисобланмайди), қарамақарши томон ўз-ўзидан «қотил»га айланади. Аммо воқеалар менинг хаёлий лойиҳамга мувофиқ равишда ривожланиши мутлақо шарт эмас. Ўзим ҳам уни зарба билан қарши олишга тайёрман. Ҳўл-нишаблик ўзига яраша тик, ундан думалаб кетиш ҳеч гапмас. Тўғри, у мендан кучлироқ бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Балки, мен ҳозир дилимдан ўтказаётган фикрларга қарамақарши ўлароқ кўнглимнинг тубида асли ўлиш истаги бордир?

Хуллас, қотиллик учун бундан ортиқ қулай вақт ҳам, жой ҳам топиб бўлмайди. Тошқиннинг тобора авжга чиқаётгани тўғрисида гапирмасам ҳам бўлади. Каналнинг тошқин пайтларда сув дамланиб, шишиб кетадиган қўйилиш жойи, яъни энг тор қисмига худди энг охирги ғов каби, эски услубда қурилган қўпол, бесўнақай кўпrik. Тагидан кемалар бемалол ўта олиши учун кўприкнинг ўрта қисми ёй шаклида тик әгилган, шунинг учун ҳам устунлари бениҳоя баланд. Тўғри, ўзининг сув юқти́рмас уйини «кийиб олиб» чиганоққа ўҳшаб саёҳат қилиб юрувчи яшик-одам учун, агар гап фақат қиялаб ёғаётган ёмғир ёки кўприк устунлари ҳақида бораётган бўлса, ташвиш тортишнинг ҳожати йўқ. Ҳақиқий уйдан фарқли ўлароқ полининг йўқлиги ҳам яшикнинг камчилиги ҳисобланадими? Агар бир ёқдан ёмғир шариллатиб қуяётган, устига устак шамол эсиб турган бўлса, яшикка бекиниб ҳам улардан қутулиш бари бир мумкин эмас. Бинобарин, агар ўйлаб қаралса, худди ана шу полининг йўқлиги, ҳеч қандай ёғин-сочинга парво қилмасдан, доим бир жойдан иккинчи жойга кўчиб ўтган ҳолда дengиз соҳилига ўрнашиб олиш имконини беради. Мабодо тошқинга ёмғир ҳам қўшилиб сув сатҳи кутилмаганда кескин кўтарила бошласа, бошқа бирор жой танлаш ҳам мумкин — фақат резина этик ичига сув киришидан эҳтиёт бўлиш керак. Яшик-одамга хос эркинлик ва енгиллик ҳам худди ана шунда, буни ўз ҳаётida

си наб кўрмаган, бошидан кечирмаган одам тушунолмайди. Ҳечқиси йўқ, ҳадемай тошқин тугайди. Сув сатҳи ҳозиргидан ҳам баландроқ кўтарилади, деб хавотирланишга ҳожат йўқ. Қорамойда чириб ётган бақатўни нинг тўғон ёқалаб чўзилган қоп-қора белбоги манзарани худди жазвардек қоқ иккига — юқори ва қуви қисмга ажратган.

Сув юзидағи енгил мавжларни сўндириб, ҳар тарафдан қора тўлқинлар ўрмалаб келади. Қўпrik устунлари яқинида аралаш-қуралаш пайдо бўлаётган катта-кичик гирдобрлар аста-секин ўз шаклини олар, улар худди кимдир бўтана оқовани қориштириб юбораётгандек ифлос эди. Бу ер унчалик чуқур эмас, лекин барн бир, тахта яшик, балиққа мўлжалланган тўқима бамбук саватларнинг парча-пурчалари пластмасса челаклар гирдобра қўрқа-писа яқинлашади-да, кутилмаганда унинг тузогига тушиб, гир-гир айлана бошлайди, кейин эса бирдан тезлигини йўқотиб, ўпқонга ютилиб кетади.

Ҳа, бошқа ҳеч бир чора қолмаганда дафтаримни яшиклар ҳамда саватларнинг ана шу парча-пурчаларига ҳамроҳ қилиб юбораман. Агар тўғонда жувон эмас, бошқа бирор пайдо бўлса, ёзувларимни полиэтилен халтачага соламан-да, пуфлаб шишириб, юқори қисмини сиқаман, иккига буклаб, ингичка сим билан бир неча марта яхшилаб ўраб боғлайман. Бунга йигирма иккита йигирма уч сония вақт кетади. Кейин симнинг бир учиға елимшак қизил боғични ўраб, кўзга тезроқ ташланиши учун охирини узун қилиб қолдираман. Боғичга қофоз ип билан катта бир тош боғлайман. Бунга — беш сония кетади. Ҳаммаси бўлиб ўттиз сониялик иш. Умуман, қанча имилламай, бу иш бир минутдан ортиқ вақтимни олмайди. Үнга эса, ҳатто жуда тез юрганда ҳам, то сирпанчиқ тош супалар ётқизилган қияликтан тушиб, кема бекатига элтадиган зиналар билан менинг олдимга етиб келиши учун, кам деганда икки-уч минут вақт талаб қилинади. Қисқаси, улгуролмайман, деб хавотир оладиган жойим йўқ. Мабодо у ўзини сал бўлса ҳам шубҳали тутса, пакетни ўша заҳоти каналга ирғитаман. Боғланган тош уни етарли даражада узоқроқقا отиш имконини беради. Шундан кейин у пакетни қўлга киритиқ бўити. Пакет тўппа-тўғри гирдобра бориб тушади. Фараз қилайлик, у одам жуда зўр сузувчи, айтайлик, ўзини сувга ҳам отсин — барн бир пакетга ета олармиди? Йўқ, агар у чиндан ҳам зўр сузувчи бўлса, ўлақолса ҳам бундай беъмани иш билан шуғулланиб ўтириш-

ни эп кўрмайди. Сув тошқини пасая бошлагандан кейин таҳминан бир соатча вақт давомида қайиқда сайр этиш бу ерда ҳам ман қилинади. Агар у ҳатто анави таҳтачадаги ёзувни ўқимаган бўлса ҳам, гирдоб билан ҳазиллашиш хайрли оқибатга олиб келмаслигини жуда яхши билса керак. Бордию хат солинган пакетни гирдоб қаърига тортиб кетмаган тақдирда ҳам, уни худди палахмондек очиқ денгизга улоқтириб юборади, пакет сузиб кетади. Бир неча соат ёки бир неча кун ўтади, қоғоз ип ивиб узилади-да, тош чўқади. Тошқин чангалига тушган, пуфлаб шиширилган пакет, то бирор киши қизил боғични пайқаб қолмагунча, қирғоқ яқинида, тўлқинлар устида ёнгил сузиб юраверади.

Илло, фараз қиласилик, у ҳозироқ, айни мана шу лаҳзада пайдо бўлди... хўш, менинг шу пайтгача ёзганиларим жиноятчи ўша эканлигини тасдиқлаш учун асос бўла оладими? Қайдам. Ҳатто унинг номини мана шу саҳифаларга битиб қўйсам ҳам — ҳеч ким ишонмайди. Уни бу ишга ундан нарсанинг нима эканлигини етарли даражада аниқ тушунтириб бермасам, ёзганиларим ёлғон бўлиб чиқади, уйдирмага ўхшаб қолади. Бироқ мен ҳам бармоғимни сўриб ўтирадиганлардан эмасман. Дафтар муқовасининг орқасида, юқоридан ўнг бурчакда елимшак қоғоз боғич ёрдамида ёпиширилган бир фотосурат бор. Унда ҳамма нарса аниқ чиққан дейиш қийин, бироқ у бари бир, ҳеч рад этиб бўлмайдиган ашёвий далил сифатида хизмат қилади. Оғзи пастга қараган елмилтиқни қўлтиғига қисиб яширганча қочиб бораётган ўрта ёшлардаги киши. Агар сурат катталаштирилса, бу одами бор икир-чикиригача кўриш мумкин бўлади. Қостюми яхши бўлса ҳам, пала-партиш кийинган. Шимиғижим. Тирноқлари ҳафсала билан олинган, йўғон, бақувват, шу билан бирга оғир ишга одатланмаган бармоқлар. Бужмайган, шаклини йўқотган туфли — биринчи бўлиб кўзга ташланади. Мокасин нусха, ёнлари тешик-тешик, тайпоқ туфли. Афтидан, хизмат тақозоси билан тез-тез кийилиб-ечилиб турса керак.

Агар пусиб қочаётган кимса манави дафтари қўлга кирита олса, дафтар унинг учун бебаҳо бойликка айланниши мумкин.

Гирдблар худди мушакларга ўхшаб тўлиша бошлади. Йўқ, йўловчиларнинг изи узилган эмас — шунчаки энди уларнинг нигоҳларига диққат қилиб қараш учун ҳеч қандай ҳожат қолмади. Кўприк устидан, нақ менинг тепамдан йўғон темир-бетон плиталарни қасир-қусур

бөсиб, тўхтовсиз ду-дудлаганча гулдурос солиб, оғир юклар — тахталар, музлатилган балиқлар ортган баҳайбат машиналар ўтиб турибди — улар ўзларининг ўкириғига кўмилиб кетган сўқир махлуқларни эслатади. Нафақат мурдадан қутулиш учун, ҳатто тирик одамни гумдон қилиш учун ҳам жой бу айни муддао. Бу ер ўлдириш учун ҳам, айни пайтда, ўлиш учун ҳам айни муддаодаги жойдир.

Тошқалам ҳам ейилиб кетди. Бўлди энди, иззатини ҳам билиши керак. Бу жувон келадими ўзи ёки келиш умуман хаёлида ҳам йўқми?

(Бунақа ўтмас пичоқ билан қаламнинг учини ҳам кўнгилдагидек очолмайсан. Эртага, агар тирик қолсам, албатта бир жуфт зўлдирли ручка топишим керак, ишқилиб; эсдан чиқмасин. Мактаб дарвозаси олдидан териб олган ручкаларимда яроқли паста кўп бўлади).

МУҚОВАНИНГ ОРҚА ТОМОНИГА ЁПИШТИРИЛГАН АШЕВИЙ ДАЛИЛ — ФОТОСУРАТЛАРГА ОИД АЙРИМ ҚУШИМЧАЛАР

Суратга туширилган вақт: оқшом, тахминан бир ҳафта ёки ўн кун аввал (вақтни ҳис этиш фалажи ҳам яшик-одамнинг сурункали касалларидан биридир).

Суратга олинган жой: соя¹ заводининг қияликка келиб тақалган узун, қора қўраси деворининг адоги. (Фотосуратда ана шу девор кўланкаси одамни қийғоч кесиб ўтади).

Энди бовул қила бошлиган эдим. Тўсатдан пақ этган товуш эшитилди. Юк машинаси ғилдираклари тагидан отилиб чиқсан тош яшикка келиб урилса, шундай овоз беради. (Тез-тез йўл четида тунаб қолиб, буни кўп кузатганман). Ҳозир юк машинаси тугул, ҳатто бирорта уч ғилдиракли автомобиль ҳам ўтмаётган эди. Мен шу заҳоти чап елкамда, музни тишлаб олганингда қурт

¹ Соя — дуккаклиларга мансуб ўсимлик (Редактор).

еган тишинг қандай сирқираса, худди шундай ўткир оғриқни ҳис этиб, бовул қилишдан тўхтадим. Яшикнинг ён деворидаги тешикдан қараган эдим, қиялик бошланган жойда, завод қўраси адогида, асфальт йўл эса туғаб, боф кўча бошланадиган, йўл товуқ фермасига қарашли картошка даласини айланиб ўтиб, шундоқ бурилган жойда бесўнақай шохлари тарвақайлаб кетган қари тутга (унинг бир қисмини кадрнинг чап бурчагида кўриш мумкин) кўзим тушди. Бир одам тутнинг орқасига энгашиб пусмоқчи (қочишига шайланган киши ҳолатида). У узунлиги тахминан бир метрча келадиган аллақандай калтакни елкасидан олиб, қўлтиғига қисди, шу заҳоти ҳалиги калтакка кечки қуёш нури тушди-да, худди пўлатга ўхшаб ярқ этди. Мен унинг елмилтиқ эканлигини дарров фаҳмладим. Шоша-пиша фотоаппаратга ёпишдим. (Тан олишим керакки, яшик-одамга айланышдан олдин мен тенги йўқ фотопортёр эдим. Яшик-одамга эса аста-секин, ўз ишимни давом эттирган ҳолда айландим, шу сабабли ҳалигача, кам бўлса ҳам, энг зарур фотоаппаратларни асраб юрибман). Яшигимиш-шартта ўғириб, ҳалиги одамни кетма-кет уч марта суратга тушириб олдим (тасвирни ойдинлаштирувчи равшанлик мосламасини тўғрилаб ўтириш учун вақт йўқ эди, шу туфайли маҳсус тутқични 1/250 секундга, фокус оралиғини — 11 га қўйдим, фокусда тасвир пайдо бўлди). У икки ҳатлаб, йўлни кесиб ўтди-да, кўздан йўқолди.

Шу пайтгача айтган гапларим нуқул фактлардан иборат, агар фотосуратга зеҳн қўйиб қаралса, у бир қадар сўзларимнинг исботи бўла олади. Аммо у менинг бундан кейин айтадиган гапларимни тасдиқламайди. Шунинг учун ҳам мен, ёзувларимни ким қўлга туширса — у сен бўласанми, бошқами,— ишқилиб, мен келтирган далилларга ишониб, сўзларимни тасдиқлайди, деб умид қиласман.

Отган одамнинг ҳақиқий қиёфаси тўғрисида дастлабки тахминлар. «Ага нима бўлди» бобига мурожаат этишингизни сўрайман. Мабодо яшик-одамнинг мавжудлиги бирорда ҳавас уйғотар ва ўша одамда ҳам яшик-одамга айланиш истаги туғилар экан, бу истак елмилтиқдан ўқ узишдек шундай ўта тажовузкор шаклда юзага чиқар экан, бундай ҳолни умумий ақида деб

қараш түғрироқ бўлади. Шунинг учун ҳам мен бирорни ёрдамга чақирмадим, отган одамнинг орқасидан қувмадим. Аксинча, яшик-одам бўлишга талабгорлар сафи кенгаяётганини билиб, унга иисбатан ўзимда қардошлиқ ҳиссини туйдим. Оғриқ ўтиб кетди, энди елкам қаттиқ ачиша бошлади. Отган одамнинг ҳали кўп изтироб чекишига тўғри келади. Шундай экан, шошилиб дарду изтиробини оширишга ҳеч қандай ҳожат йўқ.

Юқорига қараб тикка ўрмалаб кетган кимсасиз йўлга тикилиб турарканман, милтиқли киши кўздан ғойиб бўлганидан сўнг, энди, баданимдан худди бузуқ водопровод жўмрагидан томчилаётган сувга ўхшаб қон силқиётганини пайқаб қолдим. Соя заводидан келаётган, куйган қанд исини эслатувчи, кўнгилни айнатадиган чучмал ҳид кечки қуёш пайдо қилған кескин кўлан-каларнинг ўткир қирраларини гўё этов бўлиб силлиқлайди. Қайдадир, узоқдан бир маромдаги арра товуши эшитилади. Ундан ҳам нарироқда эса — бардам овозда мотоцикл тариллайди. Икки сония ўтади, уч сония ўтади — тирик жондан асар йўқ. Наҳотки, бу гўша аҳли худди чувалчангга ўхшаб ерга кириб кетган бўлса? Махсус инсонпарварликка даъват этиш учун яратилгандай сокин манзара. Бироқ яшик-одамнинг синчков нигоҳидан ҳеч нарса қочиб қутулолмайди. Яшикдан қараб, манзаранинг кўзга чалинмас қисмига яширинган ҳам сохта, ҳам ёвуз ниятни кўриш мумкин. Юрсанг адашиб кетмайдиган биттаю битта йўлни бамисоли хўжакўрсинга намойиш этиб, манзара мени чалғитмоқчи бўлади, бундан кўзлаган маҳфий мақсади — каминани ён беришга мажбур қилиш, чув тушириш! Аммо чучварни хом санабди. Вокзал атрофлари ёки одам гавжум бўладиган олағовур савдо расталари яшик-одам учун жуда қулай жойлар. Бироқ агар манзара ўзининг маҳфий лабиринтлари ортидаги уч-тўрт сўқмогини сидқидилдан ҳадя этса, яшик-одам манзарани ҳам севади,— бундай жойда яшашнинг турган-битгани роҳат. Маҳаллий майдага шаҳарчаларнинг шуниси ёмон. Бамисоли хўжакўрсинга қўйилгандай яккам-дуккам йўллари жуда кўп бўлади. Узимни, бекинишга бирор пана тополмай, жонҳолатда ана шу биттаю битта йўлдан ҳаллослаб бораётган ҳалиги елмилтиқли одам ўрнида тасаввур қилиб кўрсам, аъзойи баданимни аянчли туйғу эгаллаб олади.

Жароҳатни сиқимлаб турган қўлим қоп-қора қонга беланди. Кутимаганда кўнглимга ғулғула тушди. Т. ша-

ҳарчаси кўчасида бирваракай иккита яшик-одамнинг пайдо бўлиб қолганини кўриб, қўл силтаб қўяқолишлари гумон,— Токионинг бирор одам гавжумроқ жойида бўлса ҳам,— бошқа гап эди. Бордию у яшик-одамга айланиш пайига астойдил тушган бўлса, хоҳласанг-хоҳламасанг беллашишга тўғри келади. Елмилтиқ билан мендан қутула олмаганини билса, бас, овмилтиқ олиб ўқталишдан ҳам тоймайди. Балки мен ўзимни ўқ тегиб йиқилган қилиб кўрсатишим керакмиди? Очиғини айтганда, унга ўхшаб, мен билан алоқа боғлашга уринган одамлар кўп бўлган. Бир марта мени чақиришган ҳам. Лекин ҳар сафар ҳам мен уларга полиэтилен пардаси тирқишидан безрайиб индамай қараб тураверардим. Ахири ўзлари кетардилар. Ҳатто полициячилар ҳам қўрқиб, думларини қисганча жуфтакни ростлаб қолардилар. Балки елмилтиқ ушлашга мажбур қилгунимга қадар, у билан ҳам гаплашгандирман?

Янги персонаж пайдо бўлиши муносабати билан тахминлар ўзгаради. Бу — янги персонаж велосипедда келди. Бутун диққатимни биттаю битта сохта йўл ютиб турган пайтда мени кутилмаганда орқа томондан кимдир чақириди. «Анави тепаликда клиника бор»,— дарчага оппоқ бармоқлар тегди, яшик ичига ҳар бири минг иеналик учта қофоз тушди. Бошда, яшигимни почта қутиси деб ўйлашди, шекилли, деган фикрга бориб, кейин ўтирилдим. Мен гавдасини орқасидан кўрган бу қиз аллақачон ўн метрча нарига кетиб қолган эди. Қиз кўринишидан жуда ҳам ёш — паст, бўғиқ овоз унга ҳеч ҳам ярашмасди. Фотоаппаратимни тўғрилашга ҳам ултурмадим, у биринчи муюлишдаёқ бурилиб, кўздан ғойиб бўлди. Уни бор-йўғи бир неча сония кўрдим, бироқ пойпишангни айлантираётган оёқларининг чиройли ҳаракати мени тамоман лол этиб қўйган эди. Ингичка, аммо жуда ҳам чилчўпдай эмас, енгил, шу билан бирга бўлиқ оёқлар. Қўшқанотли чифаноқнинг ички томонини эслатувчи тақимларнинг ипакдек майин териси. Қиз шу қадар жозибали эдики, ҳатто эгнида қандай кийим борлигини ҳам эслай олмайман. Ҳар қалай, бутунлай эсхушимдан ажраб, инон-ихтиёримни бой бердим, десам лофт бўлади. Агар кечга яқин елкамдаги жароҳатимнинг оғриғи зўрайиб, азоб бермаганида, ҳеч қафон тепаликдаги клиникага бормаган ва мени отган киши (мен суратга тушириб олган ўша одам) аслида ана шу клини-

канинг врачи, велосипедли қиз эса — медицина ҳамшираси эканлигини билмаган бўлар эдим. Албатта, мени кўприк тагидаги шундай хавфли жойда қизни (ёки у ўз ўрнига юборадиган кимсани) кутишдек аҳмоқона бу ишга тортмоқчи бўлганларида розилик бермаслигим керак эди.

Хозир қўлимдан келган битта иш шу бўлдики — сигаретамни қаттиқ тишладим. Уч минг иеналик қоғозларни қайта-қайта санадим, сўнгра уларни уч буклаб, резина этигимнинг қўнжига тиқдим. Тутқунликдаги қушдон-сувдан юз ўгириб, очликдан ўлади. Аммо ўлимга маҳкум этилган одам ўзининг охирги сигаретасини ҳузур қилиб тортади. Қуш эмасман, шунинг учун мен ҳам бажонидил ўт ёқиб, сигаретамни тутатдим — бу иккалови ўзаро боғлиқ эканлиги ҳақида бош қотириб ўтириш шартми? Елмилтиқли одам — ўзича, қиз — ўзича. Қизнинг ошиғич қочиб қолишини эса, садақа берганидан уялган, деб изоҳлаш мумкин.

Аммо ўлимга маҳкум қилинган одам сигарета кетидан сигарета чекавергани билан жаллод уни бир умр кутиб ўтиравермайди. Қатл вақти тобора яқинлашмоқда. Тонгга яқин йиринг бойлаган жароҳатим, мени худди ўта тор резина қопга тиққандай, ғужанак қилиб қўйди. Яшикдан чиқиб, тепаликдаги клиникага қараб жўнадим. У ерда мени велосипедли қиз қўлида шприц, отган одам эса ништар билан кутиб олди. Мен бундан заррача ҳам ажабланмадим, аксинча, аввал-бошданоқ шунга тайёр эдим.

Кўзимни очганимда, велосипедли қиз каравотда ётганча ҳар хил витаминалар ва креозот ҳидлари оша менга кўз ташлади. Медицина ҳамширалари киядиган оппоқ халатида у вақтни тўхтатиб қолишга ҳам қодир эди. Мабодо вақт тўхтаса, табиийки, сабаб-оқибат муносабатлари бузилади, ана ўшандা, сен ҳеч қандай жазодан қўрқмай, энг беҳаёҳ хатти-ҳаракатлар қилишинг мумкин. Назаримда, қийналиб бўлса ҳам яшикдан чиқиб, ўзимни ҳаммага кўрсатганимни унугиб юбориш қўлимдан келадигандек эди, шу туфайли, гарчи ўзимни ниҳоятда эркин ҳис этсам-да, афсуски, бундай беҳаёҳ хатти-ҳаракат қилиш даражасигача бориб етмаган эдим. Мен ўзим тўғримдаги ёлғон-яшиқларни сўзлаб бераётганимда у ўтириб олиб, табассум билан бош иргаб эшилти. Унинг табассуми гўё тош қотган ҳавога ўйиб ишланган ҳамда қуёш мўйқалами билан жило берилгандек ҳайратда қолдиарли даражада жозибали, шу

билан бирга ичор эди. Туйқусдан хаёлим қочиб, у менга худди севги изҳор қилаётгандек бўлиб туюлди. Табассум ёйилган чеҳра ҳатто эгнидаги халатнинг ҳаддан ортиқ узунлигини ва оёқлари деярли кўринмаётганини ҳам унтишига мажбур этар эди. Мен, бамисоли умрида биринчи марта ҳавода учайдиган полопондек, қанот қоқдим (беўхшов, беҳуда, айни чоқда шаҳд билан). Ҳаво оқими, ниҳоят қанотларимни ўз измига олди, мен қиз табассумининг сарин шабадасидан маст ҳолда парвоз қила бошладим — хаёлимга, балки, энди яшигимга қайтиш учун ҳожат ҳам йўқдир, деган ўй келди. Кейин у қайсиdir лаҳзада,— афтидан, берган ваъдасининг устидан чиқмоқчи эмас эди,— яшик-одам деганидан унча-мунча хабари борлигини (мутлақо табиий), шундан фойдаланиб яшигимни сотиб олмоқчи эканлигини айтиб, эллик минг иена учун (мен жон-жаҳдим билан текин беришим ҳам мумкинлигига уни ишонтирмоқчи бўлардим) мен билан енгилтакларча шартлаша кетди. Қиз яшикни нима қилмоқчи эканлигини ўша пайтда дарров суриштириб билиб олишим кераклигини энди тушундим. Лекин ўшанда табассуми эс-хушими олиб қўйган эди. Мен ҳатто кўп вақтни яшик ҳақидаги гап билан ўтказиб юбориш фирт аҳмоқлик бўлади, деган хаёлга ҳам борган эдим.

Клиникани тарқ этган заҳотим қизнинг табассуми ҳам қайтмас бўлиб йўқолди. Яшикка бекиниб, кўприк тагидаги жойимга қайтиб келдим, қорнимнинг очлиги гавдамни ёйдай буқкан эди, қийналиб, узоқ ўқчидим. Чамаси; бу — касалхонада ичганим — муқаййифот дориларнинг таъсири эди. Ниҳоят, қармоққа лаққа тушиб қолганимни англадим, лекин, негадир, қиздан нафрлатланиш қўлимдан келмади.

(Бу ерда дафтар ҳошиясига қилинган киритма — тахминан ўн сатр. Киритма асосий матидан дастхати билангина эмас, бу табиий, ҳатто сиёҳининг ранги билан ҳам фарқ қилмайди).

«Яшик кийиб олган аллақандай гадо тўғрисида гапиришяпти...»

«Хабарим бор, албатта. Ахир мен фотопортёрман. Айғоқчи фоторепортёр. Ўғринча кўриш учун қаердаки тешик очиш иложи бўлса, ўша ерда ҳозири нозирлик — менинг касбим. Менинг ҳеч қандай маънавий принципларим йўқ».

«Қатлама картондан қилинган эски яшик...»

«Ким билади, дейсиз, у ҳали ҳам менинг ўртоғим, деб ўйлаган эдим ўшанда. Афтидан, адашган эканман. Бироқ бутунлай адашибман, деб ҳам бўлмайди. У ҳам фотопортёр, бир куни мутлақо ноаниқ ниятда... қандай рўй берганини ўзи ҳам билмаган ҳолда, аппарата тининг тепкисини босади... Шундай қилиб, у яшик-одамни суратга олади. Яшик-одам уни жуда қизиқтириб қолади, қаерга борса, уни ахтара бошлайди, лекин қайта учратиш насиб этмайди. Аммо қўчаларни суратга тушириш унга ёқиб қолади. Туширганда ҳам, одамлар кўрсин, деб, нуқул кўздан пана, жирканч томонларини туширади... кўрган киши жирканадиган ана шундай жойлардан қанча-қанчасини суратга олади, буни бирор сезиб қолмаслиги учун яширин қилишга тўғри келади. Кўтилмаганда унда бир фикр туғилади. Бордию яшик кийиб, яшик-одам қиёфасига кириб олса-да, кўнглига ёққан жойни суратга тушираверса, қандоқ бўларкин? У ҳаммани кўради, уни эса — ҳеч ким кўрмайди, қарабсанки, иш беш. Ҳақиқатан ҳам, аввалига ишлари зўр юришиб кетгандек бўлди. Яшик-одам қиёфасига кириб, қўчаларни завқ билан суратга олаверди. Бироқ ўртоқлари орасида гап-сўз кўпайиб қолганидан кейин у фойиб бўлди. Уйига бормай қўяқолди. Мишмишларга қараганда, у худди шу тарзда ҳақиқий яшик-одам бўлиб олган».

«Бари бир, кўришса — кўраверишсан мени...»

«Аммо сенга тикилган кўзлар — худди пишоқ билан қиёфангни ўйиб олаётгандек, кийимларингни юлқилаётгандек бўлади...»

«Мени бир фотограф суратга туширган эди, тўғри, бунга анча бўлди...»

«Мен сенга жиддий гапирияпман, сен учун қўлимдан келган ҳамма ишни қилишга тайёрман. Бироқ қўлимдан ҳеч нарса келмайди. Афсуски, агар қўлимдан келадиган иш ҳақида гапирадиган бўлсам, бу фақат видиоскателдан қараш ва чиқ этказиб тепкини босиш.

Қўлимдан келадиган яна бир иш — сенинг шаффоф силуэтингни проявителда чўмилтириш. Сарғимтил-писитоқи чироқ... саккизни кўрсатиб турган, рақамлари нурланувчи соатнинг секунд мили... худди ёғлангандек ялтировчи фотоқоғознинг ивиган юзаси... оҳиста қалқиб чиқаётган силуэт... силуэтни рад этаётган силуэт... силуэт устига тушаётган силуэт... ва, ниҳоят, жиноятчининг менинг юрагимда қолган изларига ўхшаш сенинг яланроҷ баданинг шакли...»

«Менга фақат ўша яшик керак».

НИҚИЛИБ ЁТГАН ОДАМГА ЮЗ МИНГ КИШИ ЭЪТИБОР БЕРМАДИ.

Йигирма учинчидаги, кечқурун соат еттига яқин, Токиодаги Синдзюку ер ости ўтиш жойи бекатида полиция назоратчиси устунга суюниб ўтирган ҳолда ўлиб қолган қирқ ёшлардаги бир бечорани топиб олди.

Полициянинг хабар беришicha, мурда озғин эмас, бўйи 1 метр 63 сантиметр. Эгнида енги узун ола кўйлак ва оёғида иш этиги бўлған; худди саёқларникига ўхшаб соchlари олинмаган. Енидан бир юз йигирма беш иена майдага пул ва, чамаси, тагига тўшаб ётиш учун олинган бўлса керак, бир даста газета чиқди. Исмини, яшашиб жойини аниқлаш имконини берадиган ҳужжатлари ва бошқа далиллар йўқ.

Мазкур ер ости ўтиш жойи — энг гавжум жойи, бир кунда ундан юз мингтагача одам фойдаланади (Синдзюку полиция маҳкамасининг берган маълумотига биноан), унда кўпдан-кўп автомат-телефонлар ўрнатилган. Кўзи билан кўрган гувоҳларнинг айтишиларича, бу одам қарийб ярим кун шу ҳолатда ўтирган, бироқ олти-етти соат давомида унга ҳеч ким эътибор бермаган ва то полиция назоратчиси ўзи пайқаб қолмагунча полицияга хабар қилмаганлар. Энг яқин полиция назоратхонасигача бўлған масофа ўн қадамдан ортиқ эмас. Лекин полиция назоратчиси устун орқасидаги марҳум менга кўринмади, деб даъво қилмоқда.

КЕЙИН МЕН БИР НЕЧА БОР УЙҚУГА КЕТДИМ

Дарвоқе, сен қачондир чиғаноқ ўт тўғрисидаги ривоятни эшигтганмисан? Ҳозир мен ўтирган мана шу қияликтаги тошлар орасини ёриб чиқсан, япроқларини тиканак қоплаб ётган, худди мушакка ўхшаб очиладиган гиёҳ — ўша чиғаноқ ўт деганларининг ўзи бўлади.

Ривоятда нақл қилинишича, кимки ана шу чиғаноқ ўтни ҳидласа, тушида балиққа айланниб қолар эмиш.

Менимча, бу ёлғон, аммо ҳақиқат ҳам йўқ эмас. Чиганоқ ўт шўрхок, сернам тупроқни яхши кўради, хусусан, дengiz соҳилларида яйраб ўсади,— мана шунинг учун ҳам бу ривоят пайдо бўлган, бунинг ҳеч ажабланадиган жойи йўқ. Шунга кўра, бу гиёҳ гулининг чангидаги алкалоидлар бош айланишига ўхашаш енгил беҳудлик қўзғатади, айни пайтда, нафас йўли ва шиллиқ пардан қитиқлайди. Бу эса, афтидан, одамда худди сувга шўнғиган пайтдагига ўхашаш сезги уйғотади, деган нуқтаи назар бор.

Аммо иш шу билан тугамайди. Уйқунинг ўзи қийин эмас, уйғониш қийин. Ростакам балиқ вақтни қандай ҳис қиласди — номаълум, бироқ тушида балиқ бўлганлар учун вақт ўнгдагига нисбатан бутунлай бошқача ҳаракат қиласди. Вақт ҳаракати тезлиги кескин камайди — оддий сониялар кунларга, ҳафталарга айланган-дек бўлиб туюлади.

Аввало, вазиятнинг ғайриоддийлиги ҳайрон қолдиди: сувости қояларини қоплаб ётган дengиз гиёҳлари навозишидан қулфи дилинг очилади; шишадай ялтироқ тўлқинлар вужудга келтирадиган нурли тасмалар орасига шўнғиб кетасан, беташвиш жажжи ча-вақлар тўдаси ортидан қувасан — хуллас, ернинг тортиш жучидан халос бўлган гавда енгиллиги сенга ҳузур бағишлийди. Ўзингни еп-енгил, қушдан ҳам енгил бўлиб қолгандай ҳис қиласан. Камида бамисоли ўн йилга ёшаргандек, ҳастдан мамнун бўласан. Ернинг тортиш кучи билан боғлиқ барча тан изтироблари — ошқозондаги юк, бўйин ва энса қотиши, тизза бўғинларидаги оғриқ, оёқ шиши — сенин бир зумда тарк этиди-қўяди.

Тушида балиқ бўлган одамни вазисизлик бамисоли майдек маст қиласди.

Бу ростакам балиқнинг аллақачон жонига теккан ва у ҳушига келган бўлар эди. Вақт имиллаб ҳаракат қилса, юрак чидаб бўлмас даражада сиқилади. Шундай экан, юраги сиқилиб кетган соҳтабалиқ қай дараҷада аламзада бўлишини тасаввур қилиш унчалик қийин эмас. уни бешала туйғуси ҳам фалаж бўлган пайтдагига ўхашаш итоаткорлик туйғуси эгаллаб олади. Озод вужуддаги вазисизлик аста-секин ёқимсиз бўла боради. Гўё бутун гавда ўраб-чирмаб бойлангану балиқ шаклидаги итоат кийими ичиға тиқилгандек. Оёқларниң товонлари ўзлари устида юриб ўрганган қаттиқ ерни соғинади. Бўғинлар эса мушак ва тўқималар

ізаро тенг баҳам кўрадиган оғирликни назокат билан ёдга олади. Сохтабалиқ юришни орзу қиласди. Аммо, гаажжубки, у тўсатдан, юриш учун зарур аъзо — оёқлари йўқлигини пайқаб қолади.

Фақат оёқлари йўқ бўлса кошки эди. Кулоқлари ҳам, бўйни ҳам, елкаси ҳам... ва, энг муҳими, қўллари йўқ. Чидаб бўлмас мажруҳлик ҳисси. Энг алам қила-дигани — қўлларнинг юлиб олинганлиги. Ўзинг қизиқ-қан нарсани токи қўлинг билан ушлаб кўрмас экансан, кўнглинг жойига тушмайди. Бармоқларингни ишга солиб: шапатилаб, пайпаслаб, бураб кўрмагунингча бу нарсанинг ўзи нима эканлигини аниқлаш амримаҳол. Ҳаммавақт то кўнглинг жойига тушгунча ушлаб, си-лаб-сийпалаб кўришга интиласан. Бир ёқда манави усти тангача-тангача жирканч қоп. Бор жучингни тўплаб, уни йиртиб чиқмоқчи бўласан, аммо,— елкасузгич қанотингни тараанг қилиб ва ойқулоқларингйи кенг очиб, ўзингдаги сарғиш-кўкиш зардобни сиқиб ташлашгина насиб этади, холос.

Аъзойи бадани қонга тўлаётгандек, ғужанак бўлиб жон талвасасида титраётган сохтабалиқни: бирдан сохтабалиқ бўлиб чиқсам-а, деган машъум шубҳа қуршаб олади. Шубҳа ғимирлай бошланши биланоқ ҳайратомуз нарсалар рўй беради. Ана шу сўзлар миясига келса, қўл-оёғигина эмас, ҳатто овоз пайчалари ҳам бўлмаган балиқ бемисл азобларни бошидан кечиради. Иккى ўт орасида қолади.

Наҳотки, бу воқеалар туш бўлмаса?

Ҳар қалай, жуда чўзилиб кетган туш. Шу қадар узоқ давом этган, ҳатто қачон бошланганини ҳам эслаб бўлмайдиган сўнгсиз туш. Қачондир уйғониш насиб этадими ё йўқми?

Кучинг борича ўз қафtingни чимчилаш — тушингда бунинг туш эканлигини ўз-ўзингга исботлашнинг энг жўн усули,— мен буни кўп марта қўллаганман ва у бетўхтов таъсир этади... Тўғри, бу тушда, афсуски, сенинг чимчилайдиган тирноқларинг ҳам, чимчиланадиган кафting ҳам йўқ. Агар бу усул ҳам тўғри келмаса, на илож, бошқасини синаб кўриш мумкин — бор жасоратни тўплаб, ўзни қоядан ташлаш. Бу усулини ҳам кўп марта муваффақият билан қўллаганим эсимда.

Муҳими, қўл-оёқнинг йўқлиги халал бермайди. Аммо дengизда сузиб юрган балиқ йиқилиши мумкинми,— гап мана шунда.

Мен балиқ йиқилганини ҳеч қачон эшитмаганман.

Ҳатто ўлган балиқ ҳам сув юзида сузиб юради. Осмонда учиб юрган ҳаво шарига қараганда, балиқнинг йиқилиши қийинроқ. Балиқлар учун йиқилиш — аксилийқилишдир.

Аксилийқилиш...

Ха, бундай усул ҳам бўлиши мумкин. Бу — пастга йиқилиш эмас, аксинча, осмонга йиқилиш, ҳавога чўкиш демакдир. Парчаланиб кетиш қўрқуви эса то ўлгунча илгаригидек қолаверади. Ерга йиқилганда қандай уйғонсанг, демак, аксилийқилишда ҳам худди шундай уйғониш мумкин.

Бир гал соҳтабалиқнинг хаёlinи ана шу фикр эгаллаб олганида, совуққонларга хос бўлмаган қўрқоқликнинг ҳужумига кутилмаганда дуч келиб, яна ҳам баттарроқ довдираб қолди. Тушингда фақат бунинг туш эканлигини билсанг бўлди, тушдан чиқадиган эшикка қараб йўл оласан. Шунча азобни тортишга тортдинг, содир бўлаётган ҳодисаларни мабодо яна бир оз кузатсанг, қандай ўзгариш рўй бериши мумкин?

Соҳтабалиқ кутишга қарор қилди. Унинг денгиз мовийлигига бўялган иродаси ҳатто қуюқлашиб, янада мовийроқ бўлди.

Кунларни қувиб кунлар, ҳафталарни қувиб ҳафталар ўтди, соҳтабалиқ учун ҳам бир тўхтамга келадиган вақт етди. Тўфон кўтарилди. Тропик минтақаларда тез-тез рўй бериб турадиган даҳшатли циклон ёпирилиб келиб, денгизни туб-тубигача ларзага солди. Шундай баҳайбат тўлқинлар кўтарилди, улар ҳатто қўрқоқ, мужмал соҳтабалиқ юрагига ҳам жасорат ато этишга қодир эди. Ҳалокатга интилаётгани учунгина эмас, йўқ, у шунчаки ўз гавдасини жўш ураётган денгиз билан омиҳта қилиб юбориш ҳаракатига тушган эди.

Тўлқин тўсатдан ёлирилди — унинг биқинига нақ элликта электр арра тишини санчгандек бўлди. Тўлқин соҳтабалиқни бағрига олиб, кўтариб кетди, бориб соҳил бўйи қояларига урилди-да, уни баланд осмонга улоқтириб ташлади. Соҳтабалиқ ҳавога чўкиб, ҳалок бўлди.

Хўш, у уйқусидан уйғондими? Йўқ, чиғаноқ ўт уйқуси осонлик билан тарқамайди. У шу жиҳати билан ҳам одатдаги уйқудан фарқ қиласди. Соҳтабалиқ уйғонмасдан олдин ҳалок бўлди, энди уйғонишининг ортиқ ҳожати йўқ эди. У тушининг давомини, ўзи ҳалок бўлгандан кейин нималар рўй берганини охиригача кўри-

ши керак эди. Ҳулласи қалом, сохтабалиқ учун бир умр сохтабалиқлигича қолишдан ўзга илож йўқ эди, уни бамисоли янгича усул билан музлатган эдилар.

Тўфон тинди, соҳилга чиқарib ташланган балиқлар ичиди чиганоқ ўтни ҳидлаб уйқуга кетган баҳтиқаролари талайгина эди.

Бироқ мен нима учундир ҳалигача бирор марта ҳам балиққа айланганим йўқ. Неча марта ухладим, лекин яшик-одамлигимча қолавердим. Бундоқ ўйлаб кўрилса, сохтабалиқ билан яшик-одам ўргасида, менинг тасаввуримча, унча катта фарқ йўқ. Яшик кийиб мен ўзим бўлмаган сохта ўзимга айландим. Балки, менда, сохташаслик, балиқ тўғрисида туш кўришга йўл қўймайдиган иммунитет ҳосил бўлгандир. Эҳтимол, яшик-одам ҳар қанча уйғонмасин, бари бир яшик-одамлигича қолаверар.

Ваъда бажарилди, кўприкдан эллик минг иена яшик ҳақига қўшиб хат ҳам ташланди. Бу воқеа бор-йўғи бундан беш дақиқа олдин содир бўлди. Хатни шу ўринга ёпиштиряпман.

Мен сизга ишонаман. Тилхат керак эмас, яшикни йўқотишни ўзингизга ҳавола этаман. Илтимос, то тошқин бостириб келгунча яшикни бузиб, денгизга ташланг.

Ғалати иш. Қизнинг хатини қайта-қайта ўқиб чиқдим. Балки уни аллақачон бошқача ўқиш керакдир? Йўқ, мен уни айнан тушундим, бошқача изоҳлашга ҳозир ожизман. Мен бу кўк чизиқли, уч буқланган варақни ҳидлаб кўрдим. Сал-пал креозот ҳиди бор.

Мён врач келса керак деб ишонган эдим. Чунки бу ҳаракатларнинг ҳаммаси, майдачибасидан тортиб, унинг ҳужумидан оғоҳ этарди. Аммо қизнинг ўзи келди. Ҳа, ўзи келди. Унинг ўзи... Сабабини тушунолмаяпман... йўқ, тушунаман... қиз ваъда берган эди, ваъдасини бажарди, холос. Нима учун мен шунчалик бўшашиб қолдим? Ундан сотқинлик кутганим учунми? Бўлиши мумкин. Ҳар қалай, мён учун бу қизнинг ваъдасига хиёнат қйлгани туузукроқ бўлар эди. Аммо у сўзининг устидан чиқди, бўшашиб қолга-

нимнинг сабаби ҳам шу. Ҳай, шошма, муҳим бир нарса эсимдан чиққашга ўхшайди. Масалан, бу ишда қизнинг тутган ўринини.. унинг муносабатини асосли равишда яна бир карра тарозига солиб кўриш лозим...

...Назаримда, ёзувни давом эттиришдан ҳеч қандай маъно йўқ. Мен бирорни ўлдирмадим, мени бирор ўлдирмади, шунинг учун ҳам бу тушуниришларни яна қайтадан бошлаш фирт бемаънилик бўлади.

Осмондан учиб тушган адрессиз хат... йиртиб ташлаб юборсаммикан?

Ўзингни бос. Ахир бу ерда эллик минг иена бор. Бунинг устига менга ҳеч ким пулни ол-да, ёзувларингнинг баҳридан ўт, дегани йўқ. Қиз мендан бошқа нарсани — яшикдан кечишимни талаб қиляпти. Эллик минг иена учун мен унга яшигимнинг бутун ионн-ихтиёрини бердим. Табиийки, шартимизга биноан, мен унинг хоҳиш-иродасини бажо келтириб, яшигимни бузиб ташлашим керак. Бари бир, бунинг маъносига ҳеч тушуниб етолмаяпман. Яшикниң баҳридан ўтдим, деб фараз қилайлик, хўш, бундан кимга, қандай манфаат етади? Фақат яшикни денгизга улоқтириб юбориш учун эллик минг иена... нима десанг деявер-ку, аммо бу ҳаддан ташқари сахийлик.. наҳотки, мен уларнинг қўзиға шу қадар суқаноқ бўлиб, тинчлик бермаётган бўлсам? Одам ўз нағсонияти қадрини бунчалик ошириб юбормаслиги керак — баҳона ҳам сал эви билан, ҳаёттийроқ, ақл бовар қиладиганроқ бўлгани тузук. Қандайдир мутлақо аниқ, тош босадиганроқ бир сабаб бўлса керакки, улар эллик минг иенани шамолга совуриб юбордик, деб ачинмаётирлар.

Нима қилсам экан? Бошим қотиб қолди. Ё эллик минг иенасини башарасига қараб улоқтирсаммикан? Агар бу иш қўлидан келмайди, деб ўйлаётган бўлсалар, қаттиқ янглишадилар!

Мабодо мулоҳазаларим асоссиз бўлса-чи? Қиз, яшик врачнинг қўлига тушмаслиги учун бу режани ҳар тарафлама ўйлаб тузган, деб фараз қилиш ҳам мумкин. Бир сабаб борки, врач ўлиб-тирилиб яшикни қўлга киритиш пайига тушган. Қиз дастлаб унинг рёжасига кўнган бўлиши ҳам мумкин. Ёки ўзини рози қилиб кўрсатган. Аммо аста-секин, режа амалга ошадиган вақт

яқинлашган сари иккилана бошлаган. Ўйлаб-ўйлаб, бу ишнинг охири баҳайр бўлмаслигини тушунган. Бироқ қиз врачни бунга ишонтириш учун қанча жон коийтмасин, у қизнинг гапини эшитишини ҳам хоҳламаган, шундан кейин қиз учун режанинг амалга ошувига халақит беришдан бошқа илож қолмаган. Баҳти чопиб, қиз аллақандай бир яшик одамнинг илтифотига сазовор бўлган. Ва, яшикни яшик-одамнинг ўзига буздирсам нима бўларкин, деб ўйлаган. Шундай қилиб, яшик йўқолади, врач ҳам истаса-истамаса вазиятга бўйсунишга мажбур бўлади.

Ҳа, врачнинг мақсади қандайлигидан қатъий назар, бу менга тамомила мантиқли бўлиб туюляпти... чамаси, эллик минг иенага арзиди. Қиз нима мақсадда врачга халал бериш учун интиляпти — одатдаги худбинликдан келиб чиқибми ёки унга ғамхўрлик қилмоқчи бўлибми,— аҳвол ана шунга қараб сезиларли дараҷада ўзгаради, лекин бир нарсани комил ишонч билан тасдиқлаш мумкинки, уларнинг ўртасида якдиллик йўқ. На илож, айтиш керакки, аломати ёмон эмас...

Ҳар қалай, яшик билан хайр-хўш қилгандан кейин ҳолимнинг не кечиши мени ташвишлантирмаслиги мумкин эмас. Негаки, хотиржам бўлиш учун ҳали зарур маълумотларни тўплаганимча йўқ. Афтидан, қизнинг ҳақиқий нияти нима эканлигини аниқлаганимдан кейингина яшик билан хайрлашмоғим керакка ўхшайди. Ахир, бунга менинг ҳаққим бор. Устига устак, ростини айтсам, қиздан хафаман. Унинг ўзи келгани жуда яхши, бу ҳақда гап ҳам бўлиши мумкин эмас, лекин ў ўзини ҳаддан ташқари расмий тутди. Ҳатто тўғондан пастга ҳам тушмади. Енгил велосипедини физиллатганча (юк кемасининг сарчироғи кумушдек товланаётган ёмғирпўшини.. ёмғирпўш ичидан сезилиб турган баданини.. ва, ниҳоят, мени шошириб қўйган тиззаларни ҳамда бақувват оёқларининг ҳаракатини ёритиб турарди), «Чўмилиш ман этилади» дёған ёзувли тахтача ёнидан ўтиб, мен чўнтак фонаримдан туширган огоҳлантирувчи титроқ шуълага эътибор ҳам бермай, маъмурий автострадага чиқди-кетди. Бир оздан сўнг мендан икки метрча нарида титраганча нур доираси сирғана бошлади. Бу кўприк панжараси оша энгашиб, ўзини ёритаётган қизнинг чўнтак фонаридан тушаётган нур эди. Қиз юқорига қарап имкониятидан маҳрум яшик-одам учун, кўриш майдонидан ташқарида эди. Кейин аллақандай товуш.. нур доирасидан сал нари-

роққа түп этиб нимадир тушди. Оғир бўлиши учун тош солинган полиэтилен қопчиқ. Ичиди ҳалиги хат ва ҳар бири ўн минг иенадан бешта буралган қофоз пул бор эди. Шу билан қиз кетди. Қарийб шундоққина ёнимда эди, бир оғиз ҳам сўз қотмай кетди-қолди. Чайир оёқларининг ҳаракати қоронфиликка кириб йўқолди, кейин ҳўл ёмғирпўшнинг ялт-юлти ўчди ва, ниҳоят, қизил чўғ ҳам сўнди. Хатни ўқиб бўлиб, пулни санаётганимда дафъатан қулоғимга шивалаб ёғаётган ёмғирнииг элас-элас шовуллаши чалинди. Ким билади, балки бу бошим томирларига шовуллаб қуилаётган қон товушидир.

Эллик минг иена!.. Мен қизга... инъом қилаётган киши учун, эҳтимол, бу арзимас чақадир, аммо уни олмаслиги керак бўлган яшик-одам учун эса, эллик минг иена — катта пул эканлигини тушунтиromoқчи эдим. Қиз яшик-одам тўғрисида ҳеч нима билмайди. Яшик яшик--одам учун қандай аҳамиятга эга эканлиги ҳақида у жуда енгил-елпи ўйлади. Мен ўз фазилатим билан мақтамоқчи эмасман. Биргина мақтанчоқлик учун яшикда уч йил ҳаёт кечириш мумкинми? Таркидунё қилган қисқичбақа чифаноққа кириб яшай бошлиши билан гавдасининг орқа томони ҳам унга қўшилиб битиб кетади, мабодо у чифаноқдан зўрлаб суғуриб олинса, ўша заҳоти ҳалок бўлади. Фақат олдинги оламга қайтишим учунгина яшикдан чиқадиган бўлсам, кераги йўқ. Мабодо пўстимни, бамисоли туллаган ҳашаротдек, ўзга бир оламга ташлай олиш қўлимдан келсаиди, фақат шундагина яшикни тарк этган бўлар эдим.

Яширин умидим ҳам йўқ эмасди: бордию қиз билан учрашув кутилмаганда менга шундай имконият бериб қолса-чи, ана унда...

Йўқ, яшикдан чиқишни тасаввур ҳам қила олмасдим.

Бордию чиқсан,— ўрнимда қандай жонзот пайдо бўларкин.

Яшик-одамдан — одам ғумбагидан.

КУЗГУДА

Ёмғир тина бошлиди, аммо шамол турди. Шиддатли шамол ёмғир томчиларини елпигичга ўхшаб тўзғитади. Зими斯顿 тун. Фақат мен бораётган клиника дарвозасидаги қизил чироқ, бино жуда қулай ерда

жойлашганидан бўлса керак, ҳаммавақт ва ҳамма жойдан кўринади. Кўкимтири қоронғиликда у бамисоли заррачадек кўзга ташланади. Мен бу йўлдан жуда кўп юрганман, аммо яшик кийиб биринчи марта ўтишим. Шунданми, ҳар қалай, йўлнинг охири йўқдек туюлади. Яшикда бўлсанг, ҳар қандай масофа ҳам, одатда, малол келмайди.

Ҳар бир одам манзарадан ўзига керакли нарсаларни танлаб олади ва фақат ўшаларнигина кўради. Мисол учун, автобус бекатини жуда яхши тасаввур қилган ҳолда, унинг шундоқ ёнгинасида ўсиб турган бир неча мажнунтолни хаёлга ҳам келтирмаслик мумкин. Йўлда думалаб ётган юз иеналик танга албатта кўзга ташланади, агар унинг ўрнида занг босган қийшиқ мих ёки йўллөқадаги ўт-ўландан бир боғ тушиб қолган бўлса, гўз у ерда ҳеч нарса йўқдек, одам уларни пайқамай ўтиб кетаверади. Шунинг учун агар йўл тўғри бўлса, киши одатда чалғимайди. Лекин яшикнинг ўйма дарчасидан қарасанг, ҳаммаси бошқача бўлиб кўринади. Манзарадаги барча икир-чикир нарсалар бир-бирига ўхшаб қолади, бир аҳамият касб этади. Сигарета қолдиги ҳам... итнинг изи ҳам... иккинчи қаватдаги пардаси ҳилпираб турган дераза ҳам... темир бочка биқинидаги пачоқ жой ҳам... бармоқقا зўрлаб тиқилган ниноҳузузи ҳам... сўнгизликка сингиб кетган темир йўл излари ҳам... ёмғир тегиб қотиб қолган бир қоп цемент ҳам... тирноқлар остидаги кир ҳам... зичлаб ёпилмаган люк қопқоғи ҳам...— менга ҳаммасидан ҳам мана шу манзара кўпроқ ёқади. Негаки, нари-берида турғанликларини аниқлаш мумкин бўлмаган нарсаларнинг шакл-шамойили айқаш-уйқаш ҳамда кўп жиҳатдан менинг аҳволим билан яхлит умумийликка эга. Аҳлатхоналар жозибаси... Яшикда турниб томоша қилсанг, бирорта манзара ҳам кўнглингга урмайди.

Бироқ ҳозир тепаликдаги клиникага элтувчи тунгитикка йўл яшикнинг ана шу имкониятини чеклаб қўйган эди. Менга ҳеч яқинлашмаётган қизил чироқ Юмуқ кўзлардаги қонли қизил доғ. Оёғим остида атрофга ўхшаб жуда ҳам сим-сиёҳ бўлмаган тошлоқ йўл. Сийқа ашёлари билан кишининг ғашига тегувчи манзара. Фақат узоқ-узоқларда осмёнгина оқимтири (ҳа, гарбда булувлар тарқай бошлади). Тун ҳаддан ташқари сим-сиёҳ бўлгани учун ҳам, балки, кайфиятим бузуқдир (тунни ёмон кўришимнинг сабаби ҳам шу).

Балки бу мақсадимнинг ҳаддан ташқари равшанлиги-дандир.

Шунга қарамай, яшигимни енгилгина ликиллатганча қичаб юриб турибман. Аммо яшик шошқалоқларга мўлжалланмаган. Унда ҳаво айланиши ёмон, дарров қора терга ботасан. Азбаройи тердаганингдан, чирки юмшаб, ҳатто қулоқларинг ҳам қичишади. Гавда олдинга эгилган, яшик ҳам ғифиб, белингга урилиб-урелиб туради. Яшик картондан, шунинг учун урилганда чиқадиган овоз ҳам паст.

Тўсатдан аллақандай жониворнинг ҳансираши эши-тилди. Баҳайбат бир кўпак тиззамга қўполлик билан суйкалди ва шу заҳоти ангиллаб қочиб қолди. Унинг ҳўл яғрини худди қизил рангга бўялганга ўхшарди. Бошимни кўтарган эдим, кўзим дарвозадати қизил чироққа тушди. Туман тарқаб, икки табақали темир дарвоза кўринди. Тунда кўзга ташланиб туриши учун ялтироқ рангга бўялган қўнфироқ тугмаси. Аммо мен дарвозани очдириш учун қўнфироқни чалмоқчи эмасдим. Врач билан юзма-юз кёлишга тоқатим йўқ эди. Чаврадевордан ҳатлаб ўтдиму ўзимни ҳовлида кўрдим. Ит мендан ўзиб, ҳовлига ўтиб олган, бироқ ҳуриш нияти йўқ эди. Менга ўргансин, деб атайлаб олдиндан қорни ни тўйғаздим. Деразалардан бири хира ёруғ. Баланд бўйли, қаттиқ ўсимлик оёғимдан чалди. Эски гулпушта ўрни бўлса керак. Гулпушта тевараги ўралган тошлардан бирига қоқилиб, муњкиб кетдим, ит мен билан ўйнашяпти, деб ўйлади шекилли, шўхлик қилиб ташланиб қолди. Жойимда таққа тўхтаб, нафасимни ичга ютганча қотиб қолдим, аъзойи баданимни тер босди, тер оқиб кўзимга кирди.

Қизнинг хонаси уйнинг қарама-қарши томонига қараган, чапдан иккинчи дераза. Ўшандан бери бир соат ҳам вақт ўтгани йўқ, балки у ҳали ухлашга ётмагандир. Агар ётган бўлса ҳам, ҳали уйқуга кетмаган. Қўрқиб уйғониб бақиради, деб ташвишланмасам ҳам бўлади. Пулни қайтариб бериб, щартимиизни бекор қўлмоқчиман, агар насиб этса, дераза орқали бўлса ҳам, у билан бор гапни гаплашиб олишга уриниб кўраман. Мақсадимни амалга ошириш учун, унинг ўзини қандай тутишига қараб, бирон қулай усул танлашимга тўғри келади, ҳатто куч ишлатишга мажбур бўлишим ҳам мумкин.

Ҳа, лекин ҳовлига қараган манави ёруғ дераза қандай хона бўлдийкин? Анавиниси қабулхона, кейингиси

муолажаҳона, ундан кейингиси... балки бу хонада аппаратлар турар... Соат бирга қараб кетяпти, чироқни ўчириш эсларидан чиққан бўлса керак, деб ўйладим, лекин бари бир, кўнглим жойига тушмади. Ишонч ҳосил қилиш учун ичкарига мўралаб қарамоқчи бўлдим.

Ойнаси ярим белигача хира эди, фақат шифт кўринди. Пастдан, чамаси стол устидаги чироқдан келаётган нур хона тўрига учбурчак шаклида тушиб турибди. Ичкарида нима бўлаётганини билиш учун оёқ тагига бирорта баландроқ нарса қўйиш керак. Турган гапки, чўнтак фонаримни қўйишм мумкин эмас. Бахтимга, яшигимдаги ашқол-дашқоллар қутicasининг тагида ётган автомобиль кўзгуси эсимга тушди. Бир пайтлар асқатиб қолар, деган ўйда ташлаб қўйган эдим. Кўзгунинг чангини артиб, уни сал қийшайтирдим-да, бошнимнинг устида баланд тутиб, пастдан унга қарадим. Баланд кўтарилиған жажжи кўзгуга яшикнинг кичкинагина дарчасидан қараб, ичкарида нима воқеа бўлаётганини кузатиш озмунча меҳнат талаб қилмайди. Ҳар қалай, жон койитиш керак. Ҳеч кутилмаганда (нима учундир хонадаги нарсаларнинг оёғи осмондан қилиб қўйилган, деган хаёлга бордим), деярли ҳаммасини ўз ҳолица кўриш насиб этди.

Мен биринчи бўлиб — каттакон иш столи чекқақида турган чироқни кўрдим. Кейин — оқ бўшлиқ. Кўзгунни тўғрилаганимдан сўнг оқ бўшлиқ иккига бўлинди: бири эшик, бири девор экан. Эшик ва деворда қайта-қайта бўяшлар ҳам яшира олмаган, қирилган, тирналган жойлар талайгина эди. Баланд каравот, афтидан, касалхонаники бўлса керак,— у ҳам оқ. Девор рангидан зўрга фарқлаш мумкин бўлган, яна ўша оқ рангга бўялган, китоблар ва эски журнallар билан лиқ тўла, тирбанд жавон. Катта, кўримсиз хона,— тўғри, иш столи ёнида стерилизатор турибди — ҳар эҳтимолга кўра, бу — ҳам кабинет, ҳам врач яшайдиган хона бўлса ажаб эмас.

Хулласи калом, бу қанақа хона эканлигининг аҳамияти йўқ. Кейинроқ, мен ўз хотираларимни тартибга келтириб олганимдан сўнг, хона менда ана шундай таассурот қолдирди. Унда икки киши бор эди. Иккиси ҳам диққатимни қаттиқ жалб этди. Қолган ҳамма нарса олақуроқ бўлиб кўринди, мен гўё мураккаб кўзли ҳашарот эдим.

Икковидан биттаси ҳалиги қиз. Воқеа худди шу бинода рўй берәётганига ҳам, қиз худди шу ерда экан

лигига ҳам — ажабланишнинг ҳеч ҳожати йўқ. Аммо... қиз яланғоч эди. Қип-яланғоч ҳолда, хона ўртасида туриб, мен томонга сал эгилганча аллаким билан гаплашар эди.

Қиз яшик-одамга мурожаат қилаётган эди. У эса, худди меникига ўхшаган яшик кийиб, каравот қиррасида ўтиради. Мен турган жойдан яшикнинг фақат орқа ва ўнг девори кўринарди, шунга қарамасдан аниқ билдимки, у ҳажми билан ҳам — бу ҳақда сўз ҳам бўлиши мумкин эмас — лой теккан ўринлари билан ҳам, ҳатто мол номи ёзилган, чала-чулпа ўча бошлаган ёрлиги билан ҳам — устимдаги яшикдан заррача фарқ қилмас эди. Менинг яшигим Ҳасан бўлса, унинг атай-лаб танлаган яшиги Ҳусан эди. Ичидағи эса.. турган гапки, врач.

(Тўсатдан бир нарсани ўйладим: эсимга тушди, худди шу саҳнани мен илгари ҳам қаердадир кўрган эдим).

Мен ва қип-яланғоч қиз — хонада иккимиздан бўлак ҳеч зор йўқ,— ҳатто унга дахл қилганим ҳам баданимда яна ўша сезгини уйғотиб, хотирамга қалқиб чиқди... Қаерда, қачон?.. Ўз-ўзимни алдашимнинг нима кераги бор. Бу хотира эмас, ҳирсий орзу. Ҳозир мен бу ерга фақат эллик минг иенани қайтиб бериш учунгина келганимга ишониш қийин. Эҳтимол, кўнглиёнинг тагида мазкур саҳнанинг шоҳиди бўламан, деб яширин умид қилгандирман. Уни — яланғоч қизни томоша қилиш... уни то шунчаки ечиниб олган яланғоч қизга қараганда яна ҳам яланғочроқ бўлиб кўрингунга қадар томоша қилиш...

(Хошиядаги қайдлар. Қизил сиёҳ. Мўралаб кўриш нима учун менга бунчалик ёқиб қолди? Балки бу ортиқча қўрқиши натижасидир. Еки ўта қизиқувчанликданмикан? Агар ўйлаб қаралса, шу нарса эътибордан четда қолмайдики, мени яшик-одамга айлантирган туйғу мўралаб кўриладиганларга нисбатан иштиёқимни қондириш учун бўлган интилишидир. Ҳамма жойда ҳамма нарсани кўришга иштиёқим зўр, лекин бутун дунёни илма-тешик қилиб юборишининг иложи йўқ, шунинг учун ҳам мен яшикни ҳамма нарсани мўралаб кўриш мумкин бўлган ана шундай кўчма туйнукка айлантиридим. Менда қочиш истаги пайдо бўлди, айни пайтда, кузатиш хоҳиши ҳам

туғилди. Улардан қайси бирің устун чиқар-
кин?)

Қизни ўғринча кўришнинг енгіб бўлмас истаги
ҳаддан ошиб, мени шу қадар шиншириб юбордики, на-
тижада яшик ҳам анча қаппайиб кетди. Бамисоли қа-
варган милкнинг қичишишига ўхшаш сезги бутун
оғзимни тўлдириб юборди. Бироқ бунда фақатгина
мени айлаш ярамайди. Қиз ҳам мусичаи бегуноҳ эмас.
Ҳатто, врач яшик учун худди шу қиз орқали эллик
минг йена тўлаганини, менга фоторепортёр сифатида
ёрдам кўрсатишга ҳудди шу қиз ишора қилганини эъти-
бөрдан четда қолдирганда ҳам, уни бегуноҳ деб бўл-
майди...

Елкамдаги жароҳатни боғлаб қўйганидан кейин қиз
менга ўз ҳаёті ҳақида гапириб берган эди. Унинг ҳи-
кояси қуйидагича эди. То ўргамчик медицина ҳамшира-
си бўлгунига қадар хусусий рассомлик мактабларида,
ҳаваскор-живописчилар клубларида (пушаймоннинг
таъми аччиқ) яланғоч ўтириб, суратини чиздириш ор-
қасидан кун кўрадиган қашшоқ толиба-рассом экан
(истеъдодлими, йўқми — ҳозир гап бу ҳақда эмас). Ик-
ки йил муқаддам уни мана шу клиникада аборт қилган-
лар (қиз менда жисман яшай бошлади). Аммо жiddий
асорат туфайли ўшандада у уч ой клиникада ётиб текин
даволанганд, шу орада бу ерда ишлайдиган ҳамшира
бўшаб кетади-ю, ўрнига уни ишга оладилар (ичида
алланима, нималигини лайқаш қийин эди, титраб кета-
ди). Иши кўплигидан бош қашишга қўли тегмасди,
лекин иложи борича, уни аяр эдилар. Мабодо айрим
кечиктириш мумкин бўлмаган тасодифлар рўй бериб
қолмаса, кечқуруллари ва ишдан бўш кунларида расм
чизиши учун ҳам унча-мунча вақт топилар эди. Аммо,
агар, тайин даромаддан қўнгил узолса, рассомлар ол-
дидиа ўтириб суратини ишлатиш унга ҳаммасидан ҳам
кўпроқ ёқар эди. «Рассомлар олдиди туриш — фақат бе-
корчилик бўлгани учунгина ёқмасди менга, йўқ, асло,—
деб соддадиллик билан қўшиб қўйди қиз.— Дарвоқе,
рассом олдиди турганингда қўлингни совуқ сувга ҳам
урмайсан, бироқ бу анча-мунча сабр-тоқат талаб қи-
ладиган оғир иш. Устига устак, яланғоч турган пай-
тингдә сени чулғаб оладиган ҳаяжон умрни шиддатли
қилиб қўяди, яратиш иштиёқини қамчилайди». (Алда-
япти, деб ўйладим мен. У чизган суратлар муайян
шаклдан маҳрум, аслига қараб чизишга ҳеч қандай
алоқаси йўқ.) Жувон яна шунга ишора қилдики, агар

врач қатъий қаршилик кўрсатмаса, у ҳозир ҳам рас-
сом олдида ўтириб сурат ишлатишни давом эттираве-
ришга тайёр.

Бу воқеаларнинг рўй берйшига сабаб шуки, жувон
менинг фоторепортёрлик касбимга қизиқиб қолган
эди — бу энди очиқдан-очиқ жигимга тегиш. Елмилтиқ-
нинг (елкамдаги жароҳатдан суғуриб олинган) ўқидан,
сочимнинг уқувсизларча кузалганидан, қиз, шубҳасиз,
устидаги либосини тарк этган ўша яшик-одам мен
эканлигимни фаҳмлаши керак эди. Бироқ бу гумон
мени четлаб ўтди. Мен ғалати ҳисни туйдим: жувон гүё-
жароҳатимни оналарча меҳрибонлик билан ялаб қўяёт-
ган эди. Шунда кўзимдан тирқираб ёш чиқди. Ниҳоят,
ўзимни қўлга олдим — мени кимдир синдириласдан
олдин ўзимни ўзим синдирганим маъқул. Аллақандай
тишлар қовоқларимни ёриб кирди. Кўзларимда ўт чак-
нади, аъзойи баданимни жувонга ана шу тишлар би-
лан қадалишнинг ёввойи ғояси тириштириб юборди.

Маълум маънода ёввойи ғоямни амалга оширишга
муваффақ бўлдим. Яланғоч — жувон... Қараётган —
мен... ҳа, чиндан ҳам мен унга, яланғоч жувонига қараб
турар эдим. Тўғри, мен учун унинг яланғочлиги шарт-
ли эди. Бу яланғочликни бошқа одам — менинг ўша
қиёфадошим аллақачон кўриб улгурган. Мен ҳеч қандай
қониқиши сезмадим, аксинча — рашким жунбишга
келди. Томоғинг қақраб кетса, ўзинг сув ичиб турган
манзарани кўз олдингга келтиришдан ўзга чора қол-
майди. Мўралаб кўраётган одам сифатида мен ўзим-
ни мўралаб кўряпман. Бир тушимни эсладим: азбаройи
ночорликдан дағ-дағ титраб, шифтга парвоз қилганча.
ўз мурдамга қараб турибман. Хижолат тортиб, ўз устимдан
кула бошладим.

Кўлим толиқди, мен кўзгуни тўғрилаб турган бур-
чак бузилиб, хона кўздан йўқолди. Кўзгуни бошқа кў-
лимга олиб, уни дераза чорчўпига суюб, созладим. Бу-
нинг саробдан ўзга нарса эмаслигига ақлим жуда яхши
етарди, аммо бари бир, ҳалқумингни ўт куйдириб тур-
гандা, ўзингни ҳатто хаёлий сувга ташлашдан ҳам той-
майсан.

Ҳалиги иккови бир-бирига юзма-юз турарди — ора-
ларидаги масофа бор-йўғи тўрт қадам. Жувон ўзини
бамайлихотир ҳис этарди, уларнинг муносабатларини
ғаразли деб бўлмас эди. Эҳтимол, жувон бундан бир
соат илгари бўлиб ўтган ишлар ҳақидаги ҳисоботини
ҳозиргина тугатгандир? Агар уларнинг тили бир бўлса,

ҳозир устимдан роса кулишади. Мен бўлсан шартномага риоя қилиб, ярим кунимни гирдобга тикилганча кўпrik тагида ўтказиб ўтирибман-а, мана, оқибати — эллик минг иена хўракни худди итга ташлагандай олдимга ташлаши; эҳ, мен — яшикка биқиниб олган сўтак, соддадил сўтак... яшик калла... бир яшик најас... яшикка жойланган қурт-қумурсқа... яшик кийган наҳс...

Қаршимдаги аёл қип-яланғоч бўлгани учун, мен унинг ёвуэлигини ҳам, макру ҳийласини ҳам мутлақо сезмадим. Гарчи, илгаригидек ўзимни ҳақоратланган ҳис қилсан-да, менда унга нисбатан ҳеч қандай нафрат қўзғалмади. Мен унга думрав бўлиб юришга тайёрман. У — менинг идишім, уни қиёфадошим менинг кўзимни шамғалат қилиб ўғирлаб олган. Унинг яланғочлиги мен фараз қилгандан ҳам юз карра мафтункорроқ эди. Табиий. Ҳаётий яланғочликни қувиб етиш учун — тасаввурга йўл бўлсин. Яланғочлик, сен уни кўриб турган вақт давомида, ундан кўз узмай баҳра олишнинг эҳтиросли истаги енгилмас даражага етгуига қадар мавжуд бўлади. Кўз узсанг, тамом, у йўқолади — уни суратга тушириб олиш, рассом бўзига кўчириш керак. Яланғочлик ва тан — мутлақо бошқа-бошқа нарсалар. Яланғочлик ўнгдай асарки, уни қўл эмас, кўз яратади, тан эса унга хом ашё сифатида хизмат қилади. Тан гарчи жувонга тегишли бўлса ҳам, гап яланғочликка эгалик қилиш ҳуқуқига келиб тақалган пайтда. мен камтарона чекинмаслигим керак.

Ўнг товонни ердан сал кўтарган кўйи бамисоли тўл-қинлар ичиди енгил чайқалаётган яланғочлик. Гўё кўзбойлағич бармоқлари орасидан юқорига интилаётган сеҳрли лента. Ўнг оёқнинг бармоқлари чапининг гултайнига суюниб турибди, букилган тизза бир томонга сал оғган. Оёқларининг нимаси мени бунчалик жалб этди экан? Нималаргадир сирли ишорасими? Дарвоқе, ҳозирги урфга қараб ҳукм чиқарилса, бу сир тан билан эмас, кўпинча оёқ билан боғлиқ. Фақат шугина эмасда, агар шугина бўлса — ҳиссиётни уйғотадиган оёқлар сон мингта-ку. Яшикдаги ҳаётим мени доим инсон гавдасининг қуий қисмини кўришта мажбур этган ва оёқлар бўйича мутахассис қилиб юборган. Ким нима деса деяверсин, аёллар оёғидаги латофат, чамаси, уларнинг тақимидағи майин силлиқлик билан белгиланади. Суяклар ҳам, пайлар ҳам, томирлар ҳам мушаклар ичига сингиб кетган, оёқнинг шаклига ҳеч қандай таъсир кўрсатмаган бўлиши керак.

Ҳар ҳолда, унинг бу ажойиб қомошабон оёқлари сал бўлса ҳам эркакча оёқларни эслатмас эди. Эркак киши ернинг тортиш кучи билан олишиб, елкасида беҳад оғир юклар кўтаргани, ҳаракатланиш воситаси сифатида фақат амалий мақсадларга хизмат қўлганни учун жазо-тариқасида унинг оёқлари серпай, томирлари йўғон ва бўртган бўлади. Бироқ мен қизнинг оёқлари га қанчалик синчилаб қарамай, уларда гавда оғирлиги вужудга келтирган зўриқиши аломатларини ҳам топа олмайман. Беҳаётарча тик турған латиф оёқлар — уларни фақат ҳали расида бўлмаган қизларнинг оёқлари билан қиёслаш мумкин. Бу оёқлар юришдан толиқдан эркакларга чанқоқ қондиришни ваъда қилиб, уларни жазб этади... Ернинг тортиш кучидан халос бўлган бу оёқлар бамисоли енгил қушдек ўз соҳибасига эркин сезги бахш этади. Аёлларникига ўхшаб тинч турмаётган, эркакларникига ўхшаб тап тортмай бостириб келишда давом этмаётган қайсар оёқлар. Тез югурувчи оёқлар таъқиб қилувчини ҳаммавақт жунибишга келтиради. Бундан қизнинг оёқлари ҳиссийт уйғотиш жозибасидан маҳрум, деган маъно келиб чиқмайди. Бу оёқларда оддий жисмоний жозибадан устунроқ алланима бор эди. Мен бу жувон оёқлари тимсолида хаёлий оёқни кўрдиммикин ёки уларни шунчаки хаёлий оёқ деб таърифлашга ҳаракат қилдимми?..

Салгина кўтарилиган ўнг сон, худди қуш ўмганига ўхшаб, кескин чизиқ тарзини вужудга келтирган. Сочининг қимирламаётганига қараганда,— толалари енгил экан, бу бир қараашдаёқ пайқалади; чунки эркин ва жўн турибди,— шамол қаерданadir пастдан эсяпти. Собуқ ҳаво пол бағирлаб оқади, чамаси, елпаррак иотўғри созланган. Сонлар зўриқиброқ турибди, шунинг учун қорин сал олдинга чиққандай ва бутунлай ҳимоясиздек тююлади. Елкалар эса — аксинча — кескин орқага ташланган ва елка билан тўғрибурчак ҳосия қўлган энса, худди сиртмоқдан чиқариб олингандек олдинга осилиб тушган бошни тутиб турганга ўхшайди. Умуман, гавда ҳолати бемалол бўлса ҳам, худди хода юргандек таассурот қолдиради. Жувон ўнг қўлини киндиги, чапини — тўши остига қўйиб, ўзини қучоқлади. Кўкраги остида сийнабанд изи қолган. Сочининг тепасидаги йўл лозимчаси изи бўлса керак. Чамаси, у ечинганига ҳали кўп вақт бўлган эмасди. Ечиб ташланган кийимлар шундоққина оёқларининг остида ётибди. Оппоқ ҳалати устидаги кичкинагина қора лозимча ним-

жон оёқчаларини узатиб ётган ўргимчакка ўхшаб күн ринади.

Жувон пастки лабици салгина тишлайди. Бироқ лаб ҳаммавақт чаққонлик билан чап бериб тишлардан четга қочади. Оғизни йирған бу табассум менинг юрагимга ҳасрат наизаси бўлиб санчилади. Жувон бошини кўтармасдан, манглайи тагидан менинг қиёфадошимга — яшик-одамга қарайди. У нимадир деди (чамаси жувонга ёқадиган гап), жувон бошини кўтариб унга жавобан бир неча оғиз сўз қотди. Елка мушаклари бамисоли пўлат қайишдек тортилди. Бу таранглик бошдан-оёқ бутун баданига ўтди ва асл яшикка қараб юрди. Бундай қилма, деб қичқираман, ичимда. Диафрагма худди қуритилган ҳўл терига ўхшаб хира тортиди, нафасим қисилди, дув-дув тер қўйилаётган юзим худди пишиб ўтиб кетган қовунга ўхшаб қолди. Жувон яшикдан нимадир олди. Охиригача ичилимаган бир стакан пиво. Унинг сохта яшик-одам ичган ўша стаканни лабига олиб бориши менга мутлақо ёқмади. Мушакларим узилиб кетай-узилиб кетай дерди, бироқ мен ойнани ҳам синдирамадим, хонага отилиб ҳам кирмадим, у мени сотгани учун шундай қилмаган бўлсам керак (мана, яшик-одамга хос баҳонанинг ажойиб намунаси). У қолган ярим стакан пивони уқувсизларча, худди уграни сўргандай, ичиб тугатди. Стаканин яшикка қайтарар экан, сал сакрагансимон, катта-катта қадамлар ташлаб орқага чекинди. Сохта яшик-одам устидаги хилватхонасини ташламаслигига кўзим етиб, енгил нафас олдим. Елкам билан яғринимни тортиб турган таранглик йўқолди ва мен худди ўралаётган елимшак боғичникига ўхшаш товуш чиқардим. Олдинги жойига қайтаркан, жувон нима ҳақдадир тез-тез гап қотди. Кейин бирдан жим бўлиб қолди, шифтга қараб, белини уқалай бошлади. Яшик-одам яна гапга тушди, кўринишидан жувон энди унинг сўзларини лоқайдлик билан эштир эди.

Кутилимаганда у товонида айланниб, эркакка орқасини ўғирди. Бутун вужудим тошга айланди,— фақат кўзларимгина қолди. Сохта яшик-одам куч билан олдинга ташланди-да, аста-аста чайқала бошлади.

Оёғим тагидаги ер бирдан тиккайгандай бўлди, ва мен, мувозанатимни йўқотиб, чўккалаб қолдим. Назаримда, мен овоз чиқарганим йўқ. Шанғиллаган ер ҳам эмас, зерикиб, нима қиласини билмасдан оёғим тагига келиб ётган ит эди. Уни ими-жимида ҳайдаб юбо-

риш қийин. Турган гапки, мен овоз чиқармаслигим керак, аммо ит ҳурса, бу ҳам ярамайди. Довдираб қолган ит яшикка куч билан ҳўл совунга ўхшаш шишимшиқ тумшуғини тиқишига урина бошлади. Чамаси, менинг ёнимга кирмоқчи. Нима ҳам қилардим — кунимга яратиш учун олиб юрган гўштли консерва банкасининг оғзини очиб, унга ҳидлатиб, ялатдим-да, нарироқча отиб юбордим. Шўрлик ит энди банка билан эрталаб-гача олишиб чиқади.

Шошиб дераза ёнига бордим. Қўлимнинг кири уриб, кўзгу хирадашиб қолган эди. Қўйлагимнинг енги билан артиб, тезда тозаладим-да, яна созлаб ўрнатдим. Холада ҳамма нарса ўзгариб кетибди. Бахтимга, мен содир бўлади; деб фараз қилган ҳодиса рўй бермабди.

Синмаган, йиртилмаган сохта яшик ҳали ҳам ўша вазиятда каравот четида тураг эди. Жувон қийиниб олган. У хона бурчагидаги ёзув столи устига энгашганча чекмоқда эди. Этнидаги ҳаддан ортиқ узун халатининг ҳамма тумалари батартиб қадалган, энди оёқлари ҳам кўринмас эди. Халат оёқларини бекитиб турибди, жувон энди аллақандай ҳайрон қоларли даражада бефарқ — бутунлай бошқа бир одам бўлиб қолган. Сигаретанинг учдан бир қисми чекилган. Қошлар чимирилган, қовоқлар солиқ. Тирноқлар садафранг бўёқقا бўялган. Бундан бир неча дақиқа бурун бу аёлнинг яланроч бўлганига ҳатто ишонгинг ҳам келмайди. Нахотки, кўзгуда акс этган воқеалар хаёлдан бошқа нарса бўлмаса?

Қайдадир, буталар орасидан, консерва банкасини тишларида маҳкам қисганча ерга уриб тарақлататоётган итнинг пишиллаб нафас олиши эшитилади. Энсамни қашийман, қўлимга палахса-палахса кир илашади. Уларни эзғилай туриб, чуқур қайғуга ботаман. Нима сабабдан мен рўй беришини истамаган (яшик жувонга эга бўлиши учун), ҳар қандай ҳолатда ҳам рўй бера олмайдиган ҳодиса ҳақиқатда ҳам содир бўлмаган бир пайтда телбаларча бу азобни тортиб ўтирибман? Балки, мени ҳаддан ташқари тез-тез лақиллатишаётгани учундир?

Жувон бир қўли билан сигаретасини ўчирди, иккинчи қўлининг чинчалоги билан, бошини енгил сарак-сарак қилиб, қулогини кавлади. Стол устидаги чироқ нури тўппа-тўғри унинг юзига тушиб тургани учун кўзлари ўртасидаги оралиқ кенгайиб кетгандек туюлар ва кўзлари сал ғилай бўлиб кўринар эди. У тишларини кўр-

сатганча ишонқирамай иишайди — шу туришда қай-
сар болага ўхшаб қолган эди. Бошини рад маъносида
сарак-сарак қилиб, оғзини юмди ва унинг чўччайган
пастки лаби фавқулодда пўрсилдоқ бўлиб кўринди.
Кейин чаққон эгиллиб, худди кўзга, кўринмас ҳаво шари-
ни тепиб юбораётгандек ҳаракат қилди. Жувон хона-
ни кесиб ўтиб, эшикка қараб юрди. У юриши билан,
бидимки, бу худди ўша жувоннинг ўзи эди. Қадамлар-
даги бемисл енгиллик. Унинг бу вазнисизлиги, айни
пайтда, бир паришонлик билан омикта эди. Сохта яшик-
одам каравотдан сирғалиб тушди. Жувон ўгирилмасдан
эшикни очди-да, кўздан йўқолди. Орқасидан отилмоқ-
чи бўлган яшик-одам панжалари юлиб ташланган
ҳашаротга ўхшар эди. Унда фақат резина этик йўқ.
Қолган ҳаммаси — ҳатто белига ўралган қалин мато-
гача меникидан бир туки ҳам фарқ қилмас эди. Эшик
тарақлаб ёпилди, у тўхтади. Чамаси, у жувонни таъ-
қиб қилмоқчи эмас, яшикни чайқата-чайқата йўна-
лишини ўзгартириб, худди иштонини ҳўллаб қўйган
кишидек, алпанг-талпанг қадам ташлаганча ўз ўрнига
қайтди. Мен яшикнинг олд деворини кўрдим. Мени-
кидан ҳеч фарқ қилмайдиган дарчани қурилиши ҳам,
ранги ҳам меникидан ҳеч фарқ қилмайдиган пласт-
масса парда бекитиб турарди. Ҳа, у майда-чуйдасига-
ча қолдирмай, ҳаммасидан айнан нусха кўчиришга му-
ваффақ бўлган, бу эса озмунча куч талаб қилмаган,
албатта. Иш шу қадар ҳафсала билан бажарилган
эдики, буни шунчаки сохта ҳавас натижаси, деб изоҳ-
лаш қийин. Нима мақсадда шундай қилди экан? Эллик
минг иенани қайтиб беришга ҳар қанча уринмай, энди
унинг менга ён босиш нияти йўқ. Мен эллик минг иена-
ни олган дақиқадан бошлаб, ўзимнинг ҳақиқий яшик-
одамлик ҳуқуқимдан айрилдим, қалбакига айландим.
Чамаси, энди буни шундай деб тушуниш керак, ше-
килли? Хонани кўндалангига кесиб ўтаётган робот-
нинг қадам ташлаши менинг қадам ташлашимнинг
худди ўзи эди. Соҳибининг иродасини менсимай, бил-
ган номаъқулчилигини қилаётган ўз нусхангни кўзгу-
да кўриш жуда ноxуш ҳодиса. Оббо, аҳмоқ-эй. Нима
учун устидаги яшикни ташлашга шошилмаяпти?.. Ё
мастмикан?.. Агар у анчадан бери яшикда яшаган
бўлса, энди ундан чиқа олмайди. Чиқмасанг — чиқма.
Балки, сенинг ўрнингга мен чиқарман. Назаримда, гап
аслида, бир одамнинг ҳаракатлари тўғрисида кетаёт-
гандек туюла бошлади. Келишувни, албатта, ҳалиги

Жувон ўйлаб топган. Мабодо чуқурроқ ўйлаб қаралса, жувоннинг мақсади бошдаёқ бу одамни... яшикка тиқиш эканлигини пайқаш мумкин. Ўшанда жувон эркин бўлади. Бордио мен, шундан фойдаланиб, ўз яшигим билан видолашсам нима бўлади?

Бироқ мен ҳозирча бу ердан кетишга қарор қилдим. Ҳовлиқиб хулоса чиқариш ярамайди. Агар бир тўхтамга келсан, истаган пайтимда яшикдан чиқа оламан. Бафуржа ўйлаб, фикрларимни бир жойга тўплаганимдан кейин, эртами-индинми, бу ерга яна қайтиб келаман. Аммо кетишдан олдин жувоннинг хонасиға бир кўз ташлаб ўтишим керак. Катта дарвозага элтувчи чағир тош ётқизилган ўлкани кесиб ўтдим-да, (унга тупроқ шу қадар кўп сепилганки қадам товуши эшитилмайди), яшигимни энгаштириб одам бўйи келадиган қалин хризантема бутазорлари орасига кирдим, тўсатдан кўзимга ярқ этиб чиғаноқнинг ички садафини эслатувчи кавак кўринди — бу таассуротни ўт-ўланлардан кўтарилган ҳовур қўзғатди, шекилли. Ёки, жувоннинг қўлтиғи қўзғатган бўлиши ҳам мумкин. Ўйнинг орқа томони шимолга қараган, деразалари тор, баланд. Жувоннинг хонасидаги деразага тутилган парда шу қадар қалинки, нур зўрға ўтади,— хуллас, уни кўриш умидим пучга чиқди. Шундай бўлса ҳам, мен кетмадим, қўрқа-писа дераза тагига бекинганча ниманидир кутяпман. Шамол сув қувурини ларзага келтириб устимдан катта-катта томчилар сочади — томчилар яшигимни чилдирма қилиб чертади. Бироқ унинг хонасидан ҳеч қандай жавоб бўлмайди.

Албатта, бор-э, деб, яшикни тарқ этиб кетиш ҳеч гап эмас. Модомники, ҳеч гап эмас экан, уни бекордан-бекор тарқ этиб кетишнинг ҳам кераги йўқ. Фақат, агар иложи бўлса, бирор кимсага қўл берсам дейман.

АЛОҲИДА УЧ ЯРИМ ВАРАҚДАГИ КИРИТМА

(Нафақат қоғозлар, биринчи марта автолучка билан ёзилган иероглиф расмлар ҳам яққол ажралиб турибди. Мабодо кимдир, қачондир буни бошқа бир дафтарга кўчириб ёзса, ўшандагина қоғоз ҳам, дастхат ҳам бир хил бўлиши мумкин. Аммо ким ҳам бундай қалтис ишга қўл уради.

«Шундай қилиб, кейин нима бўлди?»

«Томоғим қақраб кетди...»

«Ана, стакан. Фақат чатнаган». .

«Хечқиси йўқ».

«Хўш?»

«Ечиндим. Келишганимиздек...»

«Хонада чироқ бормиди, деб сўраяпман?»

«Бошиқа пиво йўқми?»

«Саволни яна қайтараман: хонанинг қоронғилиги қандай эди?»

«Жуда ҳам қоронғи эди. Азбаройи қоронғилигидан анча тимирскиланиб, сийнабандимни зўрға ечдим».

«Ёруғлик билан сийнабанд ўртасида, менингча, ҳеч қандай алоқа йўқ. Ҳар ҳолда, уни пайпаслаб ҳам ечиш мумкин».

«Тўғри, албатта, лекин...»

«Бўпти. Кейин-чи?»

«Унинг сабри чидамай, сийнабандингни ечишиб юборақолай, деди. Мен унамадим».

«Ажабо».

«Нега?»

«Ахир қоп-қоронғи эди-ку. Келиб-келиб, сен худди шу сийнабандингни ечолмаётганингни у қаёқдан билди?»

«Билмасди. Тавақкалига...»

«Хуллас, ёрдамлашдими?»

«Йўқ».

«Нега?»

«Биз келишиб олган эдик. Менга тегмаслигига... Қўлларимни қаранг, қандай узун. Орқамга bemalol етади...»

«Яхши. Шундай қилиб, сен қоп-қоронғида ечина бошладинг, ечиниб бўлгач, чироқни ёқдинг. Шундайми?»

«Худди шундай...»

«Хўш, укол-чи?»

«Килдим, албатта».

«Ялангоч ҳолдами?»

«Илож қанча, ампулани пайпаслаб очиб бўлмайди».

«Ялангоч баданингни кўрсатишнинг ўзи кифоя эди. Қип-ялангоч ҳолда укол қилишга бало бормиди?»

«Нима, бари бир эмасми?»

«Бари бир эмас».

«Бақирманг».

«Бўпти. Ечиниш бутунлай тугагандан кейинги ялангочликдан кўра, энди ечина бошлагандаги ялангочлик кўпроқ қўзғатувчан бўлади. Буни ҳамма билади. Худди

шу ҳол уколга ҳам тегишли. Яланғоч пайтдаги ҳар қандай ҳаракат яланғочликни юз карра беҳаёроқ қилади. Бунчалигини билмасдим, демай қўяқол».

«Энди ҳаммаси тушунарли. Бундан бүён биламан».

«Яна бир карра, қайта бошдан тартиб билан айтиб бер».

«Хуллас, ечиндим, чироқни ёқдим...»

«Бундан олдин чироқни ўчирган эдинг шекилли?»

«Хуллас, чироқни ўчирдим, ечиндим, яна чироқни ёқдим, кейин укол қилдим».

«Бари бир қандайдир ғалатироқ қилиб айтиб беряпсан. Наҳотки шунча вақт ичидан бир оғиз ҳам гаплашмадинглар?»

«Йўқ, нега энди...» .

«Хотиржам бўл, айтгинг келмаган нарсани айтма».

«Нималар тўғрисида гаплашмадик... Хўш-ш, дастлаб у об-ҳаво тўғрисида гапирди... Сочимга манавиндай тегиниб...»

«Тегицмасликка келишиб олган эдинглар-ку?»

«Фақат сочимга...»

«Бари бир, қаерингга бўлса ҳам...»

«Ким билсин, балки тасодифан тегиб кетгандир...»

«Ёнини олма».

«Мен бош томонда турган тунчироқни ёқаман, деб энгашувдим...»

«Тунчироқ?»

«У илтимос қилди».

«Нимани?»

«Тепадаги битта чироқда ҳамма нарсани кўриб бўлмайди».

«Бас қил. Қўйиб берса, нималар деб алжiramайсан».

«Яхши. Бошқа гапирмайман».

«Кейин у нима деди?»

«Ёмғир тўғрисида гапирди чоғи. Сочим жуда силлиқ эди...»

«Тердан намиққан-да».

«Ҳа, терлаган эдим».

«Йўқ, тўхта. Бундан чиқдик, у об-ҳаво ҳақидаги гапдан олдин тунчироқни ёқишини сўраган?»

«Ҳа, олдин тунчироқ ҳақида гап бўлди».

«Энди бутунлай чалкашиб кетдим».

«Кечирасиз. Мен жуда чарчадим. Фойдаси йўқ... Қаранг, тиззаларим қалтираб кетяпти — худди ишлаб турган кир ювиш машинаси устида ўтирганга ўхшайман...»

«Унда, кел, тиззамга ўтири. У кир ювиш машинаси-
дан яхшироқ».

«Чекким келяпти».

«Тунда чекса тери бузилади».

«Лекин бу ечинишдан кўра яхшироқ».

«Гапни олиб қочма. Жирканч кимсага ечиниб кў-
риниш ҳақиқатан ҳам яхши эмас. Ахир ваннахонада
сийнабандингни ўзинг ечасан-ку».

«Сиз ҳадеб шу битта гапни қайтарганингиз қайтар-
ган, сэлсэй. Шилқим фикр хаёлингиздан нари кетмай
қолибди. Ўсмоқчилаб, гўё ҳаммасини майдада-чўйда таф-
силотларигача билиб олмоқчисиз».

«Мен ҳақиқатни билмоқчиман, холос».

«Мен эса бўлиб ўтган ҳамма гапни унумоқчиман».

«Демак, сен унтишини истаган нарса бўлган
экан-да?»

«Қанчалик қайғули бўлмасин, сиз фараз қилган
нарсалардан, сэнсэй, бирортаси ҳам рўй берган эмас».

«Агар бу рост бўлса — жуда яхши».

«Рост. У шилпиқ кўзларини артгач, мени ҳар хил
вазиятда туришга мажбур қилиб, худди қимматбаҳо тош
излаётгандек, чақчайиб, бутун баданимни томоша қил-
ди. Бироқ тезда укол ўз таъсирини кўрсата бошли-
ди — кўзларида ғалати ифодалар пайдо бўлди, люми-
несцент чироқ остига ўрнашганидан сўнг беш дақиқа
ҳам ўтмади, менга эса, назаримда, бошқа эътибор бер-
май қўйди».

«Бу тўнғиз наҳотки сенга шилқимлик қилмаган
бўлса?»

«Иўқ, шилқимлик қилмади. Аксинча, йиглади. Ни-
мадандир қўрқди. Йигиси, назаримда, ёлғондакам эди.
Нуқул оғзини қийшайтириб, ув тортиди... Оғзидан чиқ-
қан сассиқ ҳид-чи... У қандай бижғимасин чидадим,
фақат нафас олмасликка тиришдим. У бўлса, роса ту-
тақди».

«Ғазабини бирон нарсада кўрсатдими?»

«Иўқ. Уколдан бўлса керак. Мен қўлт этмай тур-
дим. Ўзимни ўзим четдан тасаввур қилиб кўрдим.
Жуда ғалати эди. Балки бу гипноздир?.. Мен доим
кўз ўнгида бўлганимдан эмас, балки фақат унинг мени
кўриш истаги борлигидан шу кўйга тушдим. Унинг ни-
гоҳини тасаввур қилсан кифоя эди, дарров дармоним
қурирди».

«Жирканч нусха».

«Сэнсэй, сиз жуда ошириб юбормаяпсизми?»

«Бўлиши мумкин».

«Илтимос, ўзингизни босинг. Мен, сэнсэй, буларнинг ҳаммаси мен учун бир чақа эканлигини сиз тушунинг, деб имкони борича ҳикоя қилиб бермоқчи бўлдим».

«Ундаи бўлса, бу гапга нуқта қўямиз. Қани, бу ерга кел-чи? Нега хода ютгандай қаққайиб турибсан?.. Еч, пайпоғингними, бошқасиними...»

«Мен пайпоқсизман».

«Тезроқ кел... Менга қара, у ростдан ҳам сен қандай вазиятда туришинг кераклигини қўрсатиб берармиди?»

«Чироқни ўчиринг...»

ЕЗАЁТГАН МЕН БИЛАН БАЁН ҚИЛАЁТГАН МЕН ЎРТАСИДАГИ ФАЙРИТАБИЙ МУНОСАБАТЛАР

Аъзойи баданимдан шовуллаб тер қуилиди, силлам қуриб, ҳансирайман. Кўнглим айнаб, ўқчийман. Ақл бовар қилмайдиган зўриқиши. Ҳаво етишмайди. Бунинг устига уйқуга тўймаганиман.

Ҳар қалай, қачон, қандай қилиб етиб келдим бу ерга? Ўзимни ўзим чув туширдим. Соат учдан ўн саккиз минут ўтган. Т. портининг рўпарасидаги, кўрфазнинг қарама-қарши томонидаги шаҳар пляжи. Таркидунё қилган қисқичбақалар вишир-вишир судралиб юрган кимсасиз қумлоқ. Баланд бамбук шохларида ҳилпираётган, ёмғирдә ивиган учбурчак яшил байроқчалар. Йўл гарчи эниш бўлса ҳам пастига осонгина сирғалиб тушгим келавёради.

Тўғрисини айтганда, бундан бир ҳафта муқаддам, жароҳатимни даволатиш учун клиникага боришдан олдин, худди шу ерда ўзимнинг у ёқ-бу ёғимни тузатиб олган эдим. Агар ячик-одам ўз бошпанасини ими-жимида тарк этмоқчи бўлса, бундан ортиқ қулай жой топа олиши ариммаҳол. Энг олдин чўмилиб, бошимни ювмоқчи, соқолимни қириб, кўйлагимни, ички кийимларимни чаймоқчи эдим. Осонгинасини кўзлассанг, ҳар бир вокзал, ҳар бир бандаргоҳда бемалол фойдаланиш мумкин бўлган водопровод доим топилади. Тўғри, факт кечгача атрофидан одам аримайди, аммо миянгни ишлатиб, қулай вақтини топсанг, инсон зотига дуч келмасдан пардоҳонадаги душда ювениб олишинг мумкин.

Яшириниб юришим учун айтарли сабаб ҳам йўқ.

Мана ҳозиргина бу ишларнинг ҳаммасини қилиб бўлдим. Чўмилдим, соқолимни қирдим, бошимни, ички кийимларимни, кўйлагимни ювдим. Назаримда, бир оз шамоллагандекман, шу сабабдан, то ички кийимларим билан кўйлагим қуригунча яна яшикка кириб олдим — кўпи билан яна бир соат ўтираман, кейин умрбод уни тарк этаман. Ҳозир ҳам уни қарийб чала-ярим тарк этдим. Қўнгиз кемирган нарсани ташлаб юбориш учун унчалик жасорат талаб қилинмайди. Олдинда, аллақачон ер ости йўлидан чиқиш жойи кўриниб қолди. Агар яшик — кўчма ер ости йўли бўлса, у ҳолда, яланғоч аёл — ер ости йўли чиқаверишдаги кўзни қамаштирувчи нур. Гўё уни севиб қолишиларига ундовчи вазият бу. Охири уч йил мобайнида, назаримда, мен худди ана шундай тасодифни кутганга ўхшайман.

Сохта яшик-одам билан тасодифий учрашувни ҳам. Каравотда ўтирганча, яланғоч ҳолда тик турган (ночор ва фақат уни томоша қилишлари учун шундай вазиятни таnlаган) аёлдан кўз узмаётган қиёфадошим. Яшик менга ҳали ҳеч қачон шунчалик жирканч бўлиб туулмаган эди. Буларнинг ҳаммаси менга шифтга учеб чиққан руҳим ўз жасадимга тикилиб турган ўша машъум тушни эслатарди. Наҳотки бу яшикка ачиниш бўлса? Йўқ, ачиниш эмас — алам бу. Менга чиқиш жойи бўлган ер ости йўли керак. Ёзувларим эса—энг сўнгги сатригача йўқолиб кетса ҳам парво қилмайман.

Ўйлайманки, унинг яшикда ҳаёт кечира бошлаганига ҳали унча кўп бўлгани йўқ. Бир куни умумий ҳожатхона билан девор тўсиқ оралиғига уқувсизларча тиқилган, қатлама картондан қилинган бўш, пачақ яшикни кўрган эдим. Эгасиз яшик ҳам — ташландиқ уйдай гап,— у тезда ишдан чиқади, шамол ва ёмғир уни сўлиган узумнинг қизғиши-малла рангига киритиб қўяди. Бир қарашдаёқ бу кимнингдир ташландиқ бошпанаси эканлигини билдим. Яшикда ўйиб очилган дарча.... ундан чиқиб турган полиэтилен парданинг бир бўлаги.: ён деворлардаги худди тери касаллигидан қолган асоратга ўхшаб дўппайиб-дўппайиб турган жойлар — чамаси, сув тегиб бўртиб чиққан майда эшитув тешикчалари бўлса керак,— шунга ўхшаш яра-чақалардан яшик хароб бўлиб ётар эди. Мен яшикнинг ён деворини йирта бошладим. Узимни гўё нам ямоқни кўчириб олаётгандек ҳис қилдим — яшикнинг ичи кўринди. Мен беихтиёр ташландиқ бошпанан ўткинчилар назаридан яширишга тиришиб, яшик тиқилган оралиқни гавдам билан тўсдим.

Яшик ичида, унда яшаган одамнинг нишоналари (уни В. деб атаемиз) худди лойдаги қўл изларидек яққол ўрнашиб қолган эди. Масалан, озиқ-овқат қўйиш учун чўп ва изоляция лентаси ёрдамида маҳкамланган йиртиқ жойлар. Эндиликда қуш тезаги рангидаги ифлос доғга айланган, журналдан қирқиб олинган яланғоч қизлар сурати. Яшик чайқалиб қимирламаслиги учун уни белга бойлаб қўядиган қизил ип. Дарича остига ўрнатилган кичкинагина пластмасса қутича. Яшикнинг қарийб бутун ички сатҳини қоплаб олған сон-саноқсиз ёзувлар. Бир пайтлар, шубҳасиз, транзистор, ашқолдашқоллар қутиси, чўнтак фонуси ва бошқа нарсалар қўйилган, ҳозир аслида йўқ, бири — каттароқ, бошқаси кичикроқ тўғри бурчакли ўринлар.

Ҳозир яшик ўлиқ. Бирдан уни ташлаб кетаётган В.нинг руҳи кўзимга кўриниб кетгандай бўлди. Сесканиб тушдим. Мен ҳали бирон марта ҳам ўз ўлимимни (яшигимнинг ўлимими) шундай яққол тасаввур қилиб кўрмаган эдим. Назаримда, вақти келиб, мен худди буғланиб кетган бир томчи сувдек оппа-осон, ном-нишонсиз йўқоладигандек туюлдим. Ахир, мана, ҳақиқатга дуч келиб турибман-ку. В.нинг ўлими қандай бўлган экан?

Турган гапки, яшикнинг ўлими, В.нинг ҳам жисман ҳалокатини билдириши шарт эмас. У шунчаки ер ости йўлидан қутулиб чиқиб, яшигини ташлаб кетворган бўлса ажаб эмас. Демак, қолган яшик — эркинликка ёриб чиққан капалакнинг гумбаги. («Капалак» сўзи балки ҳаддан ташқари шоиронадир, уни бир кунлик ҳашарот ёки чирилдоқ деб аташ ҳам мумкин). Ҳар ҳолда, мен худди шундай деб ўйлагим келади. Бошқача ўйлаш оғир. Аммо шундай деб ўйлашга ҳам далил керак. Далил ахтара туриб мен ёзувларни диққат билан синчиклаб ўргандим. Бахтга қарши В. сувда ювилиб кетадиган фломастердан фойдаланган шекилли, ҳеч нарса тушуниб бўлмади. Пластмасса қутининг қопқоғи зичлаб ёпилган. Қалаванинг учи, шубҳасиз, ана шу қутида бўлади. Минг мashaққат билан қопқоғни очган эдим, қутидан тугмалар отилиб кетди. Үндан иккита зўлдирли ручка, синиқ пичноқ, чақмоқтош, битта минутининг мили омон қолған ойнасиз соат ва ниҳоят, муқобаси йиртилган мўъжазгина ёндафтарча чиқди. Биринчи саҳифасида, бахтимга, шундай ёзув бор эканки, мен уни шоша-пыша яшигимнинг ички деворига кўчириб олдим (ўша пайтда ҳали унда бўш жой кўп эди), —

шунинг учун ҳам уни оқизмай-томизмай келтира ола-ман:

«Асабийлигим жуда ҳам ҳаддан ошиб кетди. Бир нафасга уйдан чиқишим билан, бирданига яшаётган хонам йўқолиб қолса-я, деб саросимага тушадиган бўлдим — уйни ташлаб чиқиш мен учун дўзах азобига айланди. Ашаддий уйбеги бўлиб қолдим. Тўрт девор ичида қамалиб ўтирганим-ўтирган, хонамни бир дақиқага ҳам ташлаб кетолмайман. Бора-бора очдан ўламан ё ўзимни ўзим осаман. Аммо ҳали ҳеч ким анави жасадни таний олмаганини билиб...»

Мен варақнинг орқасини ағдармоқчи бўлган эдим, ёндафтарча бармоқларим орасида худди намиққан қуруқ ширинкулчадай уқаланиб кетди, шунинг учун, ҳалиги яшик жасади нима маъно билдиришини то ҳануз аниқлай олишдан ожиэмсан.

На илож, яшик билан видолашиб лозим. Лекин кўйлагим ҳам, ички кийимларим ҳам нима учундир яхши қуrimаяпти. Ёмғир тинди, аммо пастга осилиб, сувга тўйиб, ҳурпайиб турган булут ҳеч қуrimайди. Яхши ҳамки, яшик ичида ўтириш унчалик ёмон эмас. Бутун киримни эринмай тозалаб ювганим учун бўлса керак, баданим бардамлашиб кетди, ҳатто ҳозир ўзимни қучоқлаб ўтиришим ҳам аллақандай ёқимли эди. Бироқ доим шу аҳволда ўтириб бўлмайди-ку. Тонгги денгиз сукунати тугашининг ҳам ўзига яраша гашти бор. Қопқора намчил осмон ва то кўз илғайдиган ерга қадар у билан тулашиб кетган сим-сиёҳ денгиз. Денгиз осмондан ҳам қорароқ. Худди чироғи ўчиб қолган ҳужрадагидек қуюқ қоронғилик. Ҳатто агар кўзингни юмиб турсанг ҳам кўринадиган тубсиз қоронғилик. Денгиз гувиллаши қулоққа чалинади. Кўзингга ўз бош чаноғингнинг ичи ҳам кўринади. Кўзга кўринаётган керагаларни пана қилиб турган гумбазсимон парда. Худди самолётдан қарагандай. Доимий уйқусизлик қонни заҳарлаган, чакканг лўқиллайди, Уйқу босади. Яшикни тарк этишдан олдин икки соат ухлаб олмоқчи бўлдим. Аллақачоң юмилган кўзларимнинг қовоқларини яна ҳам зичроқ қисман. Кўзимга тўлқинлар кўринади. Худди жазварда чизилгандек тўппа-тўғри, оралари тўхтовсиз торая-торая мувозий чизиқлар ҳосил қилиб, бепоён денгиз томон кетаётган тўлқинлар. Ҳар бир тўлқиннинг ўз баланд парвози

ва юзтубан йиқилиши бор, парвозлари — ажойиб. Тўлқинлар орасида ҳосил бўлган жарликни кўришга интилаётиб, олдинга мункиб кетаман ва худди шу лаҳзада ҳар иккала кўзим қинидан сапчиб чиқади. Тўлқинлар йиқилган жойдан енгил ҳовур кўтарилади. Кўзларим бир-бирига тинимсиз туртила-туртила тўлқинлар орасида сирғаниб юради. Бирдан кўнглим беҳузур бўлади. Кўзимни очаман. Денгиз ҳам, осмон ҳам ўша-ӯша симсиёҳ ва сокин. Қаттиқ, нам қум устида ўзимни аянчли ва ожиз ҳис қиласман. Мен учун фақат — кўзларимни очиб ўтириш ва шу ҳолда тасодифий уйқу ташриф буюришини кутиш қолди, холос.

Агар ҳатто озгина мизғиб ололмасам ҳам, бари бир вақти етганда, мўлжаллаб қўйган ҳаракатни бошлишимга тўғри келади. Ўзим тарк этган яшикни бузиб ташлаб, соат саккизларда яна клиникага бораман. Беморлар у ерда соат ўндан қабул қилинади, демак, мен сал олдинроқ боришим керак. Бироқ жуда эрта бориш ҳам ярамайди, йўқса, уйқусини бузиб, бўлажак ҳамсуҳбатингнинг таъбини тирриқ қиласан. Шуни ҳисобга олиб, соат саккизда борадиган бўлдим, бу айни вақти — эрта ҳам, кеч ҳам эмас, — бироннинг уйқусини ҳаром қилмайман, бунинг устига, ҳар қалай, жуда кўп деб бўлмаса ҳам, музокара учун икки соат вақт қолади.

Тўғри, ҳамсуҳбатим музокара узилиб қолмаслиги учун bemорларни қабул қилишни ҳатто бир кун орқага суриши ҳам мумкин. Ҳар ҳолда, музокаралар бир талай вақтни талаб қилиши тайин... аммо қайси музокаралар?

(Эсимдан чиқмаслиги учун ёзиб қўйяпман.
Хозиргина агар жувон билан учрашиб қолсан айтадиган қаттол бир фикр ҳаёлимга келди: «Турган гапки, устимдан кулишингни ёки менга жаҳл қилишингни истамайман. Аммо бошқа бирор кимса эмас, худди сен устимдан кулишингни ва жаҳл қилишингни афзал биламан.»)

Умуман, ҳозир бу тўғрида ташвишланиб ўтиришим шарт эмас. Мавриди келганда ҳал қиласман. Агар биз музокараларимизни узиб қўймасак, эҳтимол, келишиб олиш насиб бўлар, агар келишиб олиш насиб қиласа, у ҳолда, музокараларни узишдан бошқа чора қолмайди. Ҳозир эса соат саккизга улгуришим учун ишларимни қайси тартибда йўлга қўйишни ўйлаб олишим керак. «Йўлга қўйиш» деганим билан аслида бу унчалик қийин эмас. Уч-тўрт бўлакка ажра,

тиб, бурдалаганимдан кейин яшик оддий ахлатга айланади-қолади. Қанча имилламай, бунга беш дақиқадан ортиқ вақт кетмайды. Саёқлик ҳаётимда доимий ҳамроҳим бўлган шахсий мол-мулким, яъни барча майдо-чуйда нарсаларни бирёзлик қилиш — арзимаган иш. Масалан, ҳозир мен ёзув столи сифатида фойдаланаётган пластмасса парчасини олайлик. Бу бор-йўғи эни қирқ, узунлиги қирқ беш сантиметр ҳажмдаги бирмунча қалин, яғири чиқиб кетган сутранг пластмассанинг бир бўлаги, холос, аммо бу менинг қундалик ҳаётимда ҳақиқатан ҳам биринчи галдаги зарур нарса. Аввало, у стол вазифасини бажаради. Овқатланиш ёки карта ўйнаш учун ҳам шунаقا қаттиқ бир нарса керак. Овқат тайёрлаш пайтида эса у оштахта ўрнини босади. Изгирили қиши кечаларида у билан дарчани бекитиб қўйиш мумкин, шамолсиз, иссиқ ёз оқшомларида эса — у елпифич. Зах ерга ўтирадиган бўлсам, у мен учун — кўчма ўриндиқ, териб олган тамаки қолдиқларини ёриб тозалаб, улардан папирос ўрайдиган бўлсам — иш столи.

Албатта, ҳар куни фойдаланиладиган нарсаларни шунчалик соддалаштириш учун анча-мунча вақт кетади. Яшикда эндигина яшай бошлаган кезларимда қулайлик тўғрисидаги умумий тасаввурдан ҳеч қутула олмас назаримда, кёракли туюлган нарсаларнигина эмас, ҳатто қандай фойдаланишни тасаввур ҳам қилолмайдиган нарсаларни ҳам тўхтовсиз равишда ғамлаб қўяверар эдим. Тийла ҳалқадан ушлаб турган учта ялангоч қиз сурати, раңгли қилиб нақшланган тунука қути (бирор нарсага албатта яраб қолади), ғалати тош (қадимги тош буюм бўлиши мумкин), ер ўлчайдиган ўрама тасманинг зўлдири (қўлингга оғир жисм керак бўлиб қолганда асқатади), инглизча-японча чўнтак луғати (пайти келиб керак бўлар), туфлининг олтин пошналари (уларнинг шакли қизиқ, бундан ташқари, улардан болғача ўрнида ҳам фойдаланиш мумкин), олти ампер, бир юз йигирма беш вольтлик штепсель розеткаси (керак бўлганда топилмаса, ёмон), эшикнинг мис тутқичи (агар унга чилвир бойланса, даҳшатли қурол бўлади), кавшарлагич (балки бирор нарсага яраб қолар), бир шода қалит (бир қулғни очадиган бўлсам, ё униси, ё буниси тушар), тўрт яirim саитиметр йўғонликдаги темир муроват (ип бойлаб осилтирса, таппа-тайёр сейсмограф, фотопленкани қуритиш учун ҳам қулай оғирлик) ... — шунга ўхшаш нарсалар роса кўп йиғилган экан, азбаройи оғирлигидан, яшикни тўлдириб юборга-

нидан бир қадам ҳам юролмай қолдим, ниҳоят, кейин билсам, буларнинг ҳаммасидан воз кечишим керак эди. Яшик-одамга етти тифлик қаламтарош эмас, балки соқол қирадиган оддий пискадан ҳар хил мақсадларда фойдалана олиш уқуви керак. Мабодо у ёки бу нарсадан кун бўйи камида уч марта фойдаланмас экансан, ҳеч ачиниб ўтирумай, ундан воз кечиш лозим.

Аммо ташлаб юбориш осон эмас. Йиғиш, қийин, ташлаб юбориш ундан ҳам қийин. Ҳаммавақт — агар нарсаларимга жон-жаҳдим билан ёпишмасам, улар елга учеб кетади, деган қўрқув бўлади. Масалан, жажжигина приёмник — овози тиниқ, юқори сифатли транзистордан жони кириб фойдаланадиган киши учун, фақат ўз юкини енгиллаштириш мақсадидагина ундан бамайлихотир воз кечиб юбориш осонми? Аммо мен шундай қила олдим.

Ҳа, мен унга радиоэшиттишлар ҳақидаги анави воқеани албатта айтиб беришим керак. Агар лозим бўлса, сохта яшик-одамга ҳам айтиб бераман. Истагим шуки, ҳалиги иккови музокараларимиз бошланмасдан олдин ким билан гаплашаётганларини яхшилаб билиб қўйишин.

Нима учун каллаи саҳарлаб келганимни сўрайпсизми? (Мен фақат жувонга мурожаат қиласам, врач эса ўзининг сохта яшигига хонанинг бирор бурчагида ўтираверсин). Одатдаги сайр. Эрталабки сайр. Соя заводидан бўлмаса ҳам, мен уни яҳши кўраман. Йўлёқадаги ҳув анави барглари сийрак, серкўз, қари дарахтлар (қизиқ, уларнинг номи нима экан?) ёки япроқлар орасидан мўралаб турган манави учи ўткир томлар — устма-уст қандай ажойиб тарзда қалашиб ётиби. Сувоғи ёрилиб кетган деворлардан яқол ажралиб турган, янги бўялган тор, баланд деразалар,— шундай ҳолатдаки, гўё сен хатарли, даҳшатли ишга боряпсан... Ишонмаяпсизми? Ундей бўлса, бошқача қилиб айтаман. Келгим келганидан келдим — тўғри, фақат шунинг учун келганимни тасдиқлайдиган асосим йўқ... Яна бўлмайдими?.. Шу қадар муштоқлигим билинмаяптими? На илож, юзим асли туфма шунаقا. Одамнинг кўзлари хира бўлса, юзи нохуш таассурот қолдиради. Хўп майли, гап бундай, мана ўша эллик минг иена (чидаб бўлмайдиган нафрат мени руҳлантириб юборди, пулни муолажа столи устига ташладим)... буни менга тиқиширган эдиларинг,

лекин бу, мен пулни олишга рози бўлдим, деган гап эмас. Ҳозир мен худди шу вазиятни вужудга келтирган нарсалар тўғрисида бош қотиряпман. Тўғри, қилган илтимосларингни бажардим,— яшиқ билан хайрлашдим, бундан хотиржам бўлишларинг мумкин. Хуллас, бир-биримиздан қарзимиз қолмади, э, йўқ, мен бир оз қарздорман. Ҳўш, яшикда қалай яшаяпсиз? (Сохта яшик дарчасига ошигич бир қараб оламан-да, саволимга жавоб кутмасдан, яна жувонга мурожаат қиласман). Шартта иш масаласига кўчаётганим учун кечиравасиз, бироқ менга ўшаганларнинг кимлигини, қандай одам эканлигини билиб қўйиш учун, радиоэшиттиришлар ҳақидаги ҳикоямни эшитсангиз ёмон бўлмасди. Ҳа, радиоэшиттиришлар ҳақида. Мен анчадан бери янгиликлар оғуси билан заҳарланган эдим. Тушуняпсизми? Мабодо ҳали оҳори кетмаган энг сўнгги янгиликларни, доимий равишда, тўхтовсиз эшитиб турмасам, жуда ёмон аҳволга тушадиган бўлиб қолган эдим. Фронтлардаги ҳарбий вазиятлар доим ўзгариб туради, кино юлдузлари, қўшиқчилар тўхтовсиз уйланиб, ажрашадилар... Марсга ракета учади, ўзининг охирги SOSини жўнатиб, балиқчи кемалар гум бўлиб кетади... Ут қўйиш васвасасига учраган ўт ўчириш командаси бошлигини қамайдилар, банан солинган идишдан заҳарли илон тутиб оладилар, савдо ва саноат министрлигидаги бир амалдор ўзини ўзи отиб қўяди, ҳалқаро конференция ажойиб ютуқларга эришади ёки бузилади, уч яшар қизчани зўрлайдилар... бичилган каламушларни урчиши жамияти тузилади, супермакет қурилишида бетон орасига қўшиб суваб юборилган бола топилади, дунёдаги барча армиялардан қочган солдатларнинг рекорд миқдори... Хуллас, дунё қайнаётган қозонни эслатади. Бир сония ғафлатда қолдингми — тамом, қарабсанки, ҳатто ер куррасининг шакли ҳам ўзгариб кетган бўлади. Булар мени охири шу кўйга солдики, бирваракай етти газетага ёзилдим, икки телевизор, уч радиоприёмник ўрнатдим, уйдан кўчага транзисторсиз чиқмайдиган, ҳатто наущник билан ётиб ухлайдиган бўлдим. Ахир, бир пайтнинг ўзида ҳар хил станция ҳар хил эшиттириш беради-да, шунинг учун кўнглингда доим у ёки бу шошилиңг ахборотни эшитмай қолмай, деган хавотир бўлади. Қўрқоқ ҳайвонлар қулогини динг қилиб, теварак-атрофга сергак кўз ташлаб туради — шунинг учун, жирафанинг бўйни аста-сёкин чўзилиб ҳозирги ҳолига келган, маймун эса дарахтдан йиқилмайдиган бўлган. Ҳазиллаша-

ётганим йўқ, мен учун, яъни ўзи тўғрисида сўз кетаётган одам учун, булар — фавқулодда жиддий гаплар. Мен бир кечакундузнинг катта қисмини янгиликларни ўқиш ва эшитиш билан ўтказар эдим. Ўз тутқунлигим алам қилиб йиглардим, бироқ радиоприёмник ва телевизордан бир қадам ҳам нари жилмас эдим. Бунинг устига мен қанча уринмай, бу янгиликлардан ҳақиқатни илғаб олиш у ёқда турсин, ҳатто унга яқин келиш ҳам мумкин эмаслигини жуда яхши тушунар эдим. Тушуна туриб, тарки одат қилишга юрагим дов бермасди. Чамаси, менга содир бўлаётган воқеаларни тушуниш ёки ҳақиқат эмас, балки янгиликларнинг бир қолипдаги иборалардан иборат шакли керак эди. Хуллас, мен янгиликлар оғуси билан тамомила заҳарланган эдим.

Аммо ажойиб кунларнинг бирида тузалдим. Кичкинагина бир ҳодиса зиддижаҳар чиқиб қолди, ҳодиса шу қадар кичик эдики, тузукроқ кўриш учун унга тиз чўкиб қарагинг келарди. Ҳодиса... чиндан ҳам қаерда рўй берди ўзи у?... Ҳа, худди банк билан метро станцияси ўртасидаги кенг кўча бурчагида... кундузи бу ерда жуда кам қатнов... менинг олдимда кўринишидан хизматчи бўлган бир одам, бир маромда қадам ташлаб борар эди, бирдан унинг оёқлари чалишиб кетди-да, назаримда гўё тўппа-тўғри йўлкага чўка бошлади, кейин ёнбошига ағдарилиб тушдию қимир этмай қотиб қолди. Худди боласи билан айиқ-айиқ ўйнаб йиқилгандек. Олдига югуриб келган йигит, студентга ўхшарди, унга кинояли қаради. «Балки ўлгандир?», деди у менга саволчан жилмайиб. Мен билан гапни чўзиб ўтирмаслик учун, у истар-истамас, телефон қилиш учун бир неча уй наридаги тамаки магазинига қараб кетди. Қасбим тақозосига кўра, одатим бўйича дарров фотоаппаратимни қўлга олдим — менга ойнда бир-икки марта маҳсулот рекламиASI учун сурат олишни толширап эдилар — ва, мурдани суратга тушириш учун гоҳ у, гоҳ бу томонидан тўғрилай бошладим. Бироқ фикримдан қайтдим, аппарат тепкисини босмадим — йўқ, асло ўлган одамнинг олдида ўзимни уятли ҳис қилганим, унга раҳмим келгани учун эмас. Шунчаки бу янгилик учун яроқсиз воқеа эканлигини фаҳмлаб қолган эдим.

Ўлим — ўзгаришларнинг ўзига хос занжири эканлиги шубҳасиз. Энг олдин тери оқаради. Кейин бурун ингичка тортади, ияқ тиришади. Ичидан қип-қизил бўлиб ясама жаф чиқиб турган, қия очилиб қолган оғиз худди мандарин пўстидаги пичоқ кесган жойни эслатади.

Марҳумнинг ҳатто кийими ҳам ўзгаради. Асл мато шундоқ кўз ўнгингда фақат сиртдан қарагандагина асл бўлиб туюладиган арzon матога айланади. Албатта, бу фактларнинг ҳаммаси ҳам янгилик эмас. Булар бари бир янгиликка айланадими, йўқми, афтидан, ўлган одамнинг бу билан иши бўлмайди. Бутун мамлакат бўйлаб изланаётган хавфли жиноятчи қўлига тушган ўнинчи қурбон ҳам, олдингилари қандай ўлган бўлса, шундай ўлади. Сен ўзгарасан, сен билан бирга ташқи олам ҳам ўзгаради — бошқа ҳеч қандай ўзгаришлар мавжуд эмас. Бу ўзгаришлар шу қадар улканки, энг шов-шув кўтарадиган янгиликлар ҳам уларнинг олдида иш эшолмай қолади.

Шу фикр кўнглимдан ўтди-ю, дарҳол янгиликларга бўлган муносабатим кескин ўзгарди. Қандай қилиб буни яхшироқ тушунтирасам экан... Ўзимга ўзим: «Сен ҳам янгиликларга барҳам беришинг керак!», деб буйруқ беришдан ўзга иложим йўқ эди. Биласизми, ҳар қалай... янгиликлар одамларга нима учун керак?.. Гарчи оламдаги ҳамма нарсанинг ўзгариши олдиндан маълум бўлса-да, эҳтимол, таңғ аҳволда қолмайлик, деб шайланиб туриш учундир? Илгари мен ҳам шундай деб ўйлардим. Лекин бу ёлгон. Одам янгиликларни фақат кўнглини тинчтиш учунгина эшитади. Ларзага соладиган қандай янгиликни хабар қилмасинлар, агар одам уни эшитा�ётган бўлса, демак, у тирик — мана, гал нимада. Дунёнинг тугаганидан дарак берувчи сўнгги янгилик — чинакам даҳшатга соладиган янгиликдир. Уни эшитадиган ҳолатда бўлиш — ҳар бир одамнинг муқаддас орзусидир. Чунки бу охиратни кўра олиш насиб қилди дегани бўлади. Агар ўйлаб кўрилса, тасаввур қилишимча, менинг заҳарланишим ҳудди ана шу охирги эшиттиришдан гафлатда қолмаслик учун бўлган интилиш меваси эди. Тўхтовсиз келиб турган янгиликларнинг эса ҳеч охири кўринмас, улар сўнгги янгиликка айланмас эдилар. Янгиликлар бундан кейин ҳам давом этаверади — фақат сийқа иборалар яна ҳам қисқароқ бўлади. Утган куни кечаси Б-52лар Шимолий Вьетнам устига учиб бориб бу йил ҳисобидан энг катта босқинчилик қилдилар, шунга қарамай, сен эса тирик қолдинг. Газ заводида ёнгин рўй берди, саккиз киши оғир жароҳатланди, сен эса жабр кўрганинг йўқ, тирик қолдинг. Нарх-наво ҳаддан ташқари ошиб кетди, сенинг эса кунинг ўтиб турибди. Ишлаб чиқариш чиқиндилари таш-

лангани учун кўрфаздаги барча балиқлар ҳалок бўлди, шунга қарамай, сен тирик қолдинг.

«Бу қанақа ҳикоя ўзи?»

— Демак, бу ҳикоя янгиликларни эшитиш нақадар жонингизга теккани ҳақида...— Жувон тиззаларини олиб қочади (ҳавас билан қараб турғанимни сезади, шекилли), сигаретасини янгилайди. Сохта яшик-одам эса маъс тўнгиллади:

— Тушунмаяпман, ўз-ўзини мақташ нима керак...

«Янгиликларга қизиқмайдиган одамлар ичидагиноятчилар бўлмайди, демоқчисиз». Мен шу сўзларни врачнинг афтига шартта отдим-да, олдинги табассумим билан жувонга мурожаат қилдим: янгиликларга ишонмаслик — ўзгаришларга ишонмасликдир. Сиз эса менинг бу ерга ўзгаришлар олиб келишимга қаршилиз, бундай қилмаслигинг керак, деб ҳисоблайсиз.

— Ҳар ҳолда, биз мўлжалдан ошиқроқ бериб юбордик, сизга шундай туюлмаяптими?— деди сохта яшик-одам очиқдан-очиқ, мен ундан буни кутмаган эдим.

— Мўлжалдан ошиқроқ бериб юбордик?

— Мен эллик минг иенани назарда тутяпман. Биз бу пулни, сизнинг яшик-одам билан яқинлигингизга ишониб, ундан биз учун яшик сотиб оласиз, деб бердик. Бундан чиқадики, биз мўлжалдан кўпроқ тўладик. Сиз ундан яшик сотиб оласизми-йўқми — биз қаёқдан билайлик.

— Сиз мен билай ўчакишацисиз.— Унинг қарши ҳужумидан мен ҳатто довдираб қолдим.— Мен ҳам яшик-одамман — битта шахс, сиз буни жуда яхши биласиз.

— Мен қаёқдан билай?

— Фирромлик қилиш керак эмас. Анча-мунча асосли далиллар бўр.— Ҳовримдан тушиш учун бир неча марта чуқур нафас олдим.— Ўтган ҳафта эрталаб, ярамни боғлатиш учун бу ерга келганимда, сиз бор гапни тушунган бўлишингиз керак эди. Уқувсизларча олинган сочимдан... тилиб-шилиб ёмон қирилган соқолимдан... ўткир совун ҳидига қарамасдан, қўлимнинг, бўйнимнинг шамолда ёрилган, пўст ташлаган терисидан...

— Биласизми, фотопортёrlар ичидаги ҳам афандилари кўп бўлади.— Менинг ўйинда ютқазганлигимга яқол гувоҳлик берувчи лоқайд оҳанг. Хулласи калом, жувон, афтидан, врач билан гапни бир жойга қўйган, улар мендан фойдаланишга келишиб олишган.

— Ахир ўшанда сен елкам елмилтиқ ўқидан яраланганини тан олган эдинг-ку?..

— Нима бўпти. Жуда кўпчиликда елмилтиқ бор. Сассиқкўзанлар товуқхонага ёмон ўрганган, бошга битган бало бўлди.

— Яраланганимни тасодифан кўриб қолган бир раҳмдил одам шу клиникага келишимни маслаҳат берди. Бунинг устига у даволатиш ҳақини тўлашим учун пул ҳам инъом қилди. Уч минг иена, бу қофозлардан сал-пал креозот ҳиди келади.— Мен жувоннинг кўзига тик қарадим. У осонлик билан рәқибим томон оғиб кетиши хаёлимга ҳам келмаган эди. Ахир, у менинг фотоаппаратимда суратга тушишга аниқ ваъда берган эдинку. Суратга тушаётганида ўзида рассомнинг нигоҳини ҳис этиб, роса завқланса керак. Шунаقا ҳаяжонли ҳолатдамикан ёки... ҳозир шунчаки врачни яккаlamаслик учун ҳаракат қиляптими... Врачнинг ҳозир бу ерда у билан сўз талашиб қолиши менга ҳеч ҳам ёқмайди. Жувонни шунчалик қаттиқ таъқиб қилиш шартми — бу фақат унинг аҳволини ёмонлаштириши мумкин.— ...Энг янги қурилмадаги велосипед минган мини-юбкали аллақандай жувон... Эҳтимол, бу жувон... бахтга қарши мен уни фақат орқасидан кўрдим, аммо унинг оёқлари жуда чиройли эди. Бир марта кўрсанг — бир умр эсингда қоладиган оёқлар. Узоқ йиллар яшикда яшасанг, кўзинг фақат ўткинчилар гавдасининг қуий қисмига тушади, сон-саноқсиз ҳар хил оёқларни кўравериш жонингга ҳам тегиб кетади.

Назаримда, жувон кулгисини босиши учун, лунжини шиширгандай бўлди. Аммо сохта яшик-одам бор овозда кулди.

— Турган гапки, яшикни кўриш бошқа, уни, кийиш бошқа; фарқи катта.

— Шуни эслатиб қўймоқчиманки, мен ҳали сизга яшикка эгалик қилиш ҳуқуқини берганимча йўқ.

— Фоят катта фарқ,— деб қайтарди сохта яшик-одам, худди ниҳоят бу фарқ моҳиятини аниқ тушунгандек хотиржам оҳангда.— Мен кеча биринчи марта бутун тунни яшикда ўтказдим. Бундан завқли нарса йўқ. Ҳа, мен яшик-одам бўлишга беҳуда интилмаган эканман...

— Мен сизни бу йўлдан зўрлаб қайтармоқчи эмасман.

— Ўзим ҳам қайтадиганлар хилидан эмасман. Нажотки тушунарли бўлмаса?

Сохта яшик-одамнинг дадил овозида масхараомуз

ифода яшириň эди. Ҳам хушфеъл, ҳам ичи қора — мен-
га ёқмади у. Ҳафсалам пир бўлди. Аввал-бошданоқ у
билин дўстлашмоқ керак экан, шекилли. Аслида у мен
билин жангга кирмоқчи эмас эди. Агар яшик-одам би-
ринчи марта кўчага чиққанида унга энг керакли йўл-
йўриқлар: овқат топиш усуллари, фойдаланишга яроқли
эски нарсаларни қаердан топиш мумкинлиги, узоқ
масофаларга текин бориш йўллари, дайди итлардан
нарироқ юриш учун улар изғиб юрадиган жойлар тўғ-
рисида сўз очганимда эди, у билин қизишмай, бемалол
гаплашиб олишим мумкин бўларди. Ҳар ҳолда, яна
битта яшик-одам билан бирга яшашиб унчалик ёқимли
эмас. Биламанки, у ҳақиқий яшик-одам эмас, бироқ
ҳозир бу ҳақда гапириш сайил ўтгандан кейин хино қў-
йиш билан баробар. Агар мен шундай бўлишини олдин-
дан билганимда, яшик кийиб келиб у билан беллашган
бўлар эдим. Мен жувонга, жигига тегадиган қилиб гап
қотаман:

— Хўш, менинг ўрнимда сен бўлганингда нима қи-
лар эдинг? Уни йўлдан қайтарармидинг ёки кўнглига
келган ишни қилиши учун йўл қўйиб берармидинг?

У менга муолажа столига енгилгина суюниб турган
кўйи қовоғи остидан кўз ташлади. Лаблари сал-пал
чўзилган, шунинг учун у кулаётгандек бўлиб кўринар,
аммо кўзлари жйддий эди.

— Мен ҳозир, фақат: «Қабул йўқ», деган тахтачани
осиб қўйсак, беморлар саросимага тушиб қолишса ке-
рак, деб ўйлайпман.

Балки тўғридир. Унақасига ҳам, бунақасига ҳам тў-
шунсанг бўлаверадиган икки маъноли жавоб. Бироқ мен
ҳозирча ана шу жавобдан қаноатланиб туришим керак.
Сохта яшик-одам хулоса чиқаргунча кутиб тураман.

Яшик менинг диққатимни тортувчи аллақандай овоз
чиқарди ва сезиларли даражада қийшайди. Дарча пар-
далари йирилиб, кўзлар кўринди. Бирор ифодадан маҳ-
рум, шунчаки қараб турган кўзлар. Мени ўзига қарашга
мажбур этганидан мамнун эди улар. Бу усулини қачон
ўрганиб улгуриш насиб қилди экан унга? Шубҳасизки,
мен — намуна. Мен мағлуб. Кўраётган одам — мен; кў-
ринаётган одам ҳам — мен.

— Минг вайса, бари бефойда.— Сохта яшик-одам-
нинг овози ингичка, унинг ташқи кўринишига мос эмас
эди.— Аммо кўриб турибман, ишонмаяпсан.

— Нимага?

— Бу ердан сенинг ўрнингга мен чиқиб кетишумга

асло ишонмаяпсан. Кўнглингнинг бир четида ўзинг шуни хоҳлаб турибсан, лекин ишонмаяпсан.

— Аслини олганда ўзи бу ердан кетиш зарурати ҳам йўқ...

— Мен бир кичкина муросага тайёрман.— Сохта яшик-одам йўталиб, томоғини қирди-да, муловозамат оҳангидавом этди:— Масалан, сен менинг мана бу таклифимга қандай қарайсан. Сен бу уйда кўнглинг тусаган ҳамма ишни қилиш имкониятига эга бўласан. Жувон билан қандай муносабатда бўлсанг — ихтиёринг, мен халақит бермайман. Халақит бермайман, миқ этмайман, кўзларингга ҳам кўринмайман. Фақат бир шарти бор. Мен сизларни кузатиш имкониятига эга бўлишим керак. Фақат кузатаман, вассалом. Албатта, яшикда туриб. Учаламизнинг ҳозирги муносабатимизни кўзда тутяпман. Менга манави бурчакдан туриб, нима қилаётгандарингни кузатишга рухсат бўлса — кифоя. Бунга кўнишиб кетгандарингдан кейин мен сизлар учун ҳеч нимага, нари борса, қоғоз соладиган бир саватга айланаман-қоламан.

Мендан чиқиши керак бўлган бу таклифни қиёфадошим қилганилигини ҳис этдим. Бўлаётган воқеаларни кузатиб турган жувон гўё ўзини унугтган ҳолда ипсиз «мушук беланчаги»ни ўйнаётгандек, панжаларини тез-тез юмиб-оча бошлади. У шошилмасдан оғирлигини бир оғигидан иккинчисига ташлади. Силлиқ дазмолланган оппоқ ҳалатининг этаклари очилиб, мен орзуманд бўлган тиззалари кўринди, негадир уларни силагим келиб кетди. Бордию у ҳалат ичидаги қип-яланғоч бўлса-чи? Назаримда, худди эҳтиётсизлик билан кичкинагина ҳаво пуфакчасини ютиб қўйдиму у тўсатдан ичимда шиша бошлагандек бўлди. Уни манави сохта яшик-одамнинг кўзи олдида ечинишга мажбур этишга наҳотки журъатим етса?

— Иккиланишнинг ҳожати йўқ,— деб қистади мени сохта яшик-одам.— Агар унинг қисматини дилингга яқин олмасанг, яшик-одам бўлишдан нима фойда? Шамолнинг эсиши чанг кўтарилишидан бошқа нарса эмас. Менинг ўз ҳаётимда шунга алоқадор фавқулодда қизиқ воқеа рўй берган. Бир куни мутлақо тасодифан туширилган аллақандай бир суратни ишлаётган эдим, кутилмаганда кадрда мен ҳатто кўришни хаёлимга ҳам келтирмаган бир тасвир пайдо бўлди. Қатлама картон яшик кийиб олган бир одам кўчада туртиниб-суртинмасдан, bemalol кетиб борарди. Мен сенга ўхшаган мута-

хассис эмасман, шунинг учун ҳам бор-йўғи арzon болалар фотоаппаратидан фойдаланаман. Ўшанда ўзи нимани суратга туширмоқчи бўлган эдим? Бунга анча бўлди, назаримда, дафн маросимини. Мен ҳар доим ўз беморларимнинг дафн маросимини суратга олишга ҳаракат қиласман. Мен ларзага тушган эдим. Яшик-одамни қандай қилиб пайқамай қолган бўлишими мумкин,— ахир мен уни жуда яқин масофадан суратга олган эдим-ку. Лекин уни ҳеч ҳам эслай олмайман. Асли кўзга чалинмайди, аммо кўринадиган шарпадек туюлади — демак, аксилмавжудот. Ўшандан буён, ҳа, ўшандан буён мен яшик-одамларга қизиқиб қолдим. Атай кузата бошладим ва кўча-кўйда худди мен ишлаган фотосуратдагига ўхшащ одамлар дайдиб юрганларини пайқадим. Яна шуни пайқадимки, уларга ҳеч ким эътибор бермас экан. Демак, уларни кўрган битта мен эмас эканман. Яшик-одам, айтайлик, озиқ-овқат дўконига киради. Яшик тешигидан қўлинни чиқаради-да, илингган нарсани бир бошида олаверади. Помидор, сут, қуруқ соя лўяси — унча қиммат бўлмаса ҳам, ҳар қалай, озиқ-овқат. Энг кулгилиси шундаки, на харидорлар, на уларга хизмат қилаётган, шундоққина ёнида турган сотувчилар яшик-одамларни сўкиб ҳайдаш у ёқда турсин, ҳатто пайқамайдилар ҳам. Ҳа, у фирт кўзга кўринмас одам. Ўзини худди товарга ўхшатиб яшикка солиб юради,— бу шунчаки ўзини шубҳали тутиш эмас, одамлар учун ҳақоратдан ҳам баттарроқ. Ҳар ҳолда, яшик-одамнинг мавжудлиги ҳеч кимга зиён етказмаслигини мен, ахир, ҳаммадан ҳам яхшироқ биламан. Жой, унчалик қулай эмас, лекин у ўз клиникасини очган экан, демак, шунга яраша жамғармаси ҳам бўлиши керак, яъни бу ноқулайлик биз учун, аксинча, одамлардан узоқроқ турish имкониятига айланиши ҳам мумкин. Жувон бу гапларга қандай қарайди — хуллас, эндиги муаммо шу. Агар унинг розилигини олиш насиб этса, учаламиз ҳам ажойиб ҳаёт кечиришимиз эҳтимолдан холи эмас. Йўқ, учаламиз эмас, иккаламиз. Гарчи фараз қилиш қийин

бўлса ҳам, агар қоғоз соладиган саватни — ичига маймун солиб ётоқхонага қўйилган қафас деб тасаввур этсак, у ҳолда ҳаммаси жойида бўлади.

— Хўш, сен нима дейсан, розимисан?

— Мен? — Жувон менга тикилиб қаради, кейин нигоҳини сохта яшик-одамга ўгиради. Нигоҳини ўгирав экан, юзида менинг қаттиқ рашикимни келтирувчи табассум пайдо бўлди.— Бекорга сўраяпсиз... Мен ўлақолсам ҳам, кейин ҳамма айбни менга ағдарарадиган қилиб жавоб бермайман... Ўзингиз ўйлаб кўринг — оёқ-қа қайчини тушириб юбориш ҳам, бор куч билан стаканга ўтириш ҳам — бир, икки ўн беш — бир ўттиз... Ҳозир соат неча бўлди?

— Йигирма тўрт минути кам ўн,— деди шоша-пиша сохта яшик-одам, мен ич-этимни еб бораётган мужмаллик билан виждон азобини ҳис қилдим. Жувон эса ҳужумда давом этиб, узуқ-юлуқ сўз қотди:

— Менга қаранг, ёшингиз нечада? Фақат тўғрисини айтинг.

— Гувоҳномам бўйича йигирма тўққиз, тўғриси эса ўттиз икки-ўттиз уч.

Тумшуғимдан илиниб, ўйламасдан, дарҳол жавоб қайтардим, аммо шу заҳоти жувон бу саволни қандайдир яширин мақсадда берганлигини сезиб қолдим. Мен жавоб беришга ултурмаёқ, у менга орқасини ўгириб, муолажа столини тартибга келтира бошлади. Чамаси, бу билан у қабулни қолдириш-қолдирмаслик масаласи ҳали ҳам ҳал этилмаганлигини, индамасдан, сўэсиз билдиromoқчи эди. Бу унинг қўлидан келадиган энг тўғри жавоб шекилли. Аммо у муолажа столини ҳам қўл учиди тартибга келтирди. Асбоб-ускуналарни шунчаки бир жойдан иккинчи жойга олиб тахлади, шиша найчаларнинг ўрнини алмаштириб қўйди. Балки буни наридан-бери розилик аломати деб тушуниш керакдир? Ёки, аксинча, норозилик деб баҳолаш лозим. Бироқ унинг вақтни атайлаб чўзаётганини, мени тайин бир қарорга келиб олишга мажбур этмоқчи бўлаётганини тушуниш мумкин эди. Чиндан ҳам, бир қарорга келишим лозимлигини ҳис этдим. Унга бир оғиз сўз айтишим, ечинишини илтимос қилишим биланоқ шундай саҳна рўй берадики... У халатининг садаф тугмаларини ечади, кейин икки сония ҳаяллайди ва... Мана, у қип-яланғоч. Мендан салкам уч метр нарида. Бу шундай масофаки, ҳаво ҳаракати унинг ҳидини бемалол димогимга етказади.

Хўш, нима қилдик... аммо шу қадар мураккаб ролни худди мен истагандек ижро эта олармикан?

(Шу пайт тўсатдан бир нохуш воқеа эсимга тушиб қолди. Бу воқеа мактаб кечасида бўлган эди. Менда уқувнинг ўзи тугул сояси ҳам йўқлигига қарамай, азбаройи муносиб одам топилмаганидан, кичкинагина бир ролни топширган эдилар. Мен Қаллаварам деган от ролини ўйнашим керак эди, эсимда бор, азбаройи қувониб, ҳовлиқиб кетганимдан оёғим борлигини ҳам сезмай қолган эдим. Аммо саҳнага чиқишга чиқдим-у, нима учундир, ўзимнинг шу кичкинагина ролимдан бир оғиз ҳам сўз айттолмадим. Ноchor аҳволда саҳнани ташлаб чиқиб кетаётганимда хўжайиннинг оти ролини ўйнаётган синфдошим, жаҳли чиқиб мени бор кучи билан тепиб қолди. Мен ҳам ғазабим қўзиб кетиб, яхшилаб бир тепган эдим, боши билан полга йиқилиб ҳушидан кетди. Кейин нима бўлди, спектакль қандай бузилди, у ёни эсимда йўқ. Фақат шуни биламанки, ўша воқеадан кейин кўп ўтмай мен узоқни кўра олмаслик дардига чалиндим, ота-онам кўзойнек тақиб юришга мажбур этди. Бу — майда ҳарфда босилган китоб ва журналларни кўзимга яқин келтириб, нимқоронғи, овлоқ бурчакларда ўқишимнинг касофати эди. Менда ҳеч кимга кўринмаслик ва ҳеч кимга қарамаслик учун кўздан яшириниш истаги пайдо бўлди.)

Мен ўзимнинг хунуклигимни жуда яхши биламан. Лекин бошқаларга яланғоч баданимни намойиш этишдан ҳам тортинымайдиган даражада уятсиз эмасман. Албатта, битта мен хунук эмасман — тўқсон тўққиз фоиз одамда қусур бор. Имоним комилки, одамлар баданини қоплаган тукни йўқотиш учун эмас, балки ўзларининг хунукликларини англаб, уни қийим ёрдамида бекитишга ҳаракат қилганлар, натижада, баданларида тук·пайдо бўлган. (Биламанки, менинг даъвоим фактларга зид, аммо бари бир ўзимнинг ҳақлигимга ишончим комил.) Одамлар теварак-атрофдагиларнинг кўриш қобилияти яхши эмаслигига ва кўпинча чалғиб кўришларига умид боғлаганлари учун ҳам уларнинг нигоҳла-

рига тоқат қилиб яшашга кўнишиб кетғанлар. Одамлар бир-бирларидан ажралиб турмаслик учун турли-туман ҳйла-найранглар ўйлаб топадилар — иложи борича бир хил кийинишга, соchlарини бир хил олдиришга ҳаракат қиласидилар. Баъзилар эса, гўё мен ҳеч кимга очиқдан-очиқ тик қарамасам, улар ҳам менга тик қарашга ботинолмайдилар, деб бир умр ерга қараб яшайдилар. Шунинг учун ҳам бир замонларда жиноятчани эл ўртасида шармандаи шармисор қилганлар, бироқ бу ҳаддан ташқари шафқатсиз жазо эди, шу қадар шафқатсиз эдики, юксак маданият тараққиётига эришган жамият бунга барҳам берди. Мўралаб кўриш деб аталган ҳаракат одатда, таънали қараш маъносини билдиради — шунинг учун ҳам менга мўралаб қарашларини истамайман. Мўралаб кўрмаса бўлмайдиган иложисиз бир аҳволга солиб қўядилар-да, эвазига ундан тегишли товон талаб қиласидилар — бу одат тусиға кириб қолган. Ҳақиқатда ҳам, театр ёки кино кўраётганлар пул тўлайдилар, унда кўринаётганлар эса — пул оладилар. Бироқ ҳамма ҳам ўзи кўришни истайди, бировга кўринишни истамайди. Тўхтовсиз равишда сотилаётган янгидан-янги мўралаб кўриш воситалари — радиоприёмниклар, телевизорлар эса — фақат тўқсон тўққиз фоиз одам ўз хунуклигини тушуниб етаётганини исбот қиласди. Узоқни кўра олмаслик қасали мени ресторонлардаги яланғоч раққосаларнинг доимий мижози бўлишга мажбур қилди, кейин фотосуратчига шогирд тушдим... табиийки, сураткашлик билан яшик-одамнинг орасидаги фарқ бор-йўғи бир қадам.

(Қизил сиёҳ билан ёзилган яна бир эслатма. Эксгибиционизмга ўхшаш қасалликларнинг мавжудлиги ўзини кўз-кўз этиш — ҳамма одамларда ҳам бўладиган оддий мойилликдир, деб ҳисобловчи бир муаллифнинг даъвосига қатъияи зид. Эксгибиционизмни кўпинча одатдаги қовушишдан қониқмайдиган даражада ўсиб кетадиган жинсий талаб билан чалкаштириб юборадилар, аммо ҳақиқатда эса, у жинсий талабни доимий тийиб туриш деган маънони билдиради. Масалан, бир бемор, эксгибиционизм қасалига гирифтторликнинг охирги мухим шарти шуки, олдида сен ечинадиган киши қарама-қарши жинсдаги нотаниш одам бўлиши лозим, деб

эътироф этади. Иккинчидан, яқинлашув сен кўраётган ва айни пайтда, сени кўраётган одамнинг ўзаро муносабатларига путур етказмаслиги учун у билан сенинг ўртангда майян оралиқ сақланиши керак. Учинчидан, шахслар бир-бiriни фарқлай олмайдиган аҳволда бўлиши шарт. Ҳар учала шарт талабига ҳам қониқарли жавоб берадиган қулай, аниқ жой сифатида, бемор, мисол учун, хотинқизлар ётоқхонасининг қалин дарахтзор, ичкари ҳовлисини айтди. Бемордаги мойиллик шуни кўрсатадики, у умуман қарама-қарши жинсдаги айрим шахсга нисбатан муносабатда ғайритабий уятчанликни бошидан кечирган. Агар юқорида айтилган муаллифнинг далилларига суюнадиган бўлсак, буни ўз хукуклигини фаҳмламоқ, деб изоҳлаш мумкин.)

— Йўқ, сен на қуш, на туясан,— деб гап бошлади яшик-одам хирилдоқ товушда.— Сенга шунақасинираво кўришсаю... сен бўлсанг, довдираб ўтирибсан... Ўрнингда мен бўлганимда, ўйлаб-нетиб ўтирмай, хўп, дердим.

— Сен эса кўзга тушган чўпдек бўлиб ўтираверасан.
— Нима қипти...

— Мен ўзим яшик-одам бўлиб кўрганман,— буни сенга қараганда яхшироқ биламан. Қишилар яшик ичida қандай одам борлигини билмаганлари учун яшик-одамга эътибор бермайдилар. Мен эса сени беш қўлимдай биламан. Ҳатто ҳозир менга қандай нигоҳ билан қараб турганингни ҳам тасаввур қиласман. Ғашим келади. Бирор мендан кўз узмай кузатиб туришига тоқатим йўқ.

— Ахир мен сенга эллик минг иена тўладим-ку.

— Менинг ўзим мўралаб кўришга ўргангандман, бироқ мени мўралаб кўришларига ўргангандман...

Яшик-одам тўхтовсиз ҷайқалиб ўтирас эди. Бирдан олдинга кескин энганиб, фараз қилиш ҳам қийин бўлган бир эпчилик билан ўрнидан ғоз турди. Яшикнинг орқа томони деворни қириб юборди, одатда қақраб кетган қатлама картондан чиқадиган шифиллаган ёқимсиз товуш эшитилди. Хуллас, қалбакилик — қалбакилиkdir. Уни узоқ вақт фойдаланиш натижасида бир оз намиқкан ҳақиқий яшик билан асло солиштириб бўлмайди.

— Бўпти, валақлаб ўтириш етар,— деди оёқларини

кериб турган сохта яшик-одам хушчақчақ овозда. Яланг оёқлари сержун, сермушак. Наҳотки у иштонсиз бўлса?— Жуда ҳам оч эмасман-у, лекин бир-икки тишлам у-бу бўлса, йўқ демасдим.— Кейин у жувонни номини атаб чақириб, деди:— Менга қара, қани унга бир ялан-фоч бўлиб кўрин-чи?..

Мен гангиб қолдим. Балки жувон ҳам ечиниш ҳақида буйруқ бўлгани, устига устак оти айтиб чақирилганидан ноқулай аҳволга тушгандир. Мен унинг исмини ҳатто ҳозир бу ерда ёзишни ҳам эп кўрмайман. Бу жувон мен учун нақадар қадрли эканлигини мен яна қайтадан чуқур ҳис қилдим. Тасодифан бўлса ҳам, модомики у, менга ниҳоят учрашиш насиб этган қарамақарши жинсдаги бирдан-бир одам экан, жинсларни фарқлашга имкон берадиган аниқ олмошлар мени тамомила қаноатлантиради ва уни қиёслаб кўриш учун бошқа объектим йўқ эди.

— Ҳозирми?

Жувоннинг овозида мамнуният аломати сезилмади. Бу овозда ҳатто шубҳа кўланкаси ҳам йўқ эди. Худди ёғли кафт билан силанаётган тухумдек сип-силлиқ. Керак бўлса худди шундай уят-пuyтни йиғишириб кўйиб ечинишдан ҳам тоймайди. Мен эсанкираб миқ этмай ўтирадим. Азбаройи энсам қотганидан бирор луқма ташлашга ҳам ожиз эдим.

— Қаршимасмисиз?

— Қарши эмасман, лекин...

Иш юзасидан қисқа суҳбат.

— Гугурт йўқми?

Жувон сохта яшик-одамнинг ҳожатини чиқариш учун ёнимдан лип этиб, хонани кесиб ўтди. Ниҳоятда гўзал юриш, худди созлаб қўйилган механизмдай, зиғирча бўлса ҳам чираниш сезилмайди. Жувон оппоқ халатининг чўнтағидан гугурт олиб, уни иккита бармоғи билан ушлаган ҳолда, яшик дарчасидан ташлади. Димофимга гуп этиб аёл ҳиди урилди. У менга ерёнгоқ пайкалининг ҳидини эслатди, қачонлардир денгиз соҳилида шу ҳид димофимга кирган эди. Юрагим гупуллаб кетди. Балки жувонни сохта яшик-одамдан рашк қилганим учун шундай бўлгандир? Жувон аввалги жойига қайтиб, шу заҳоти халатининг тумаларини еча бошлади. Иккинчи тумани ечиб бўлиб, ялт этиб менга бир қараб қўйди. Бу — ярим кунда нақ арши аълога бемалол учиб чиқа оладиган шундай тез, учқур нигоҳ эдики, мен ундан кўзимни олиб қочиш . у ёқда турсин, ҳатто

киприк қоқишига ҳам улгурмадим. (Шуни қайд этиш муҳимки, у менга ҳар қанча қарамасин, мен унинг қарайтганини деярли сезмасдим). У худди ички бир нурдан чарақлаб тургандек туюларди. Жувон ўта хотиржам, тишлиланган пастки лаблари тишлари орасида нам бўлиб кўринади. Чехраси очиқ. Балки у бу эшикларни мен учун очгандир? Учинчи тугма. Қейин тўртингчиси. Агар у мени чиндан ҳам охиригача билиб олмоқчи бўлса... агар ўзининг кеча сохта яшик-одамга намойиш этган шу ҳолати билан мени ушлаб олишга уринаётган бўлса... у ҳолда менда яшикнинг йўқлиги — айни муддао. Яшириши лозим бўлган хунукликдан маҳрум одамларнинг кўзига бошқалардаги хунуклик кўринмайди. Агар яшик-одам «мўралаб кўриш» бўйича мутахассис бўлса, у ҳолда, аёл ўз табиатига кўра «мўралаб кўрилувчи» объектдир. (Мени бир нарса безовта қиласпти: шундай аёл билан ёнма-ён яшаётган врачни яшикка қамалиб олишга нима мажбур этди экан?) Ниҳоят, охирги тугма.

Хайрият, халат ялангоч баданга кийилмаган экан, мен енгил нафас олдим. Халат тагида зарғалдоқ рангли калта кўйлак — блузка бор эди. Худди шундай рангдаги майда тугмачалар бамисоли митти мевачалардек пастга югуриб тушган. Биқинига айланаси икки сантиметрча келадиган учта қора тугма қадалган калта сариқ юбка. Яшик ичида гугурт чақилди. Жувонни ўзимча оқбадан деб ўйлаб юрардим, аммо ҳозир унинг баданини сариқ юбка билан солишири туриб, фикрим ўзгарди, у кўпроқ қорамағизга мойил эди. Бироқ юбка тугмаларини ечишга киришган бармоқлари чиндан ҳам опоқ эди. Мана, ҳозир унга қараф туриб, ўзи аслида қанақа одам экан, деб хаёл суряпман. Юбка устидаги бармоқлар, худди фикридан қайтгандек, кутилмаганда таққа тўхтади, кейин калта кўйлакдаги мевачаларни тера бошлади. Албатта, олдин ўшаларни ечиш керак. Ечишиш қанча узоқ чўзилса, менга шунча яхши. Тамаки ҳиди таралди. Мабодо мен ўтган ҳафтада уни, худди қудратли кийим тозалаш агрегати доғни йўқотиб юборганидек, болага ўхшаб, ҳеч шубҳаланмасдан бир қанот қоқишида бутун мажбуриятларни ўчириб ташлаган жувонни бир марта учратган эканман, менга у билан яна бирор жойда учрашиш насиб этиши эҳтимолдан холи эмас. Унга ҳам, куни кеча мен мўралаб кўрган, худди кўрга ўхшаб, бирорнинг хунуклигига чидаб келаётган, нимасидир чанқоқ босувчи қурилмани эслатадиган, бамисоли ароқ ёки нашадек кишини ўта беқадрлик туйғу-

сидан ҳалос этадиган жувонга ҳам бир кунмас-бир кун мен билан қайта учрашиш насиб этади. Ана шу икки фазилат қоришиб кетган характер ҳақиқатда ҳам борлигига ишониш қийин. Тўғри. мен жувонни танқид қилиш ҳуқуқига эга бўлиш даражасида яхши билмайман. Шундай бўлса ҳам танқид қиласман. Ҳар қалай, ўнг кўз орқали кўриб билинган нарса билан чап кўз орқали кўриб билинган нарса ўртасида, чамамда, фарқ йўқ эмас. Энг муҳими — ишонч, фақат биргина нарсаға ҳатто ўзлигинги ҳам унуган¹ ҳолда диққатни жалб этиш имконини берадиган ва ҳаммамизинг умумий мулкимиз бўлган нарсаға нисбатан қизиқишимизни тамоман табиий қиласдан ишонч. Учинчи мева-тугма ечилди. Қалта кўйлак — блузка, чамаси, яланғоч баданга кийилган. Тамакининг ҳиди келаётган бўлса ҳам тутуни кўринмайди. Бунақа чекиши ярамайди. Шу пайт яшик дарчасидан, барча тирқишилардан тутун бурқсиди — демак, ичкаридаги тутундан кўзни очиб бўлмайди.

— Сен ҳам тайёрланишинг керак, а лаббай? — деди сохта яшик-одам тантанали оҳангда.— У... қара, менга заррача ҳам эътибор бераётганий йўқ.

Бешинчи тугмачани ечаётуб, жувон нимтабассум қилди. Одатда бехосдан қоқилиб тушганда шундай табассум қиласилар. Яна еттита мева-тугма қолди.

— Суратга олмоқчи бўлсангиз, марҳамат, олаверинг.

Ўсал бўлдим. Дарвоқе мен у билан, сени суратга тушираман, деб келишиб қўйған эдим. Жувон ечиняпти, аммо бу мутлақо унга қўшилиб мен ҳам ечинишим кепрак деган маънони билдирмайди. Эҳтимол, ечинарман ҳам, лекин нега энди ҳозироқ. Чамаси, мен бунинг оқибатидан қўрқар эдим. Ўнгайсизликни суваш учун фотоаппаратим турган йўлтўрвага қўл чўэнб, уни олмоқчи бўлдим-у, бироқ фикримдан қайтдим. Негаки, мен фотоаппаратимни олиб, уни жувонга тўғриласам, бу менинг сохта яшик-одам билан бирга яаш учун индамай рози бўлганимни билдирад эди. Тўғри, мен ечинишдан кўра фотоаппаратимни тўғрилашни афзал билардим, лекин бу ўз уйингнинг иккинчи калитини бировга бериш билан баробар бўлар эди.

— Қара, қандай жанговар қиёфа...

Жувон еттинчи тугмасини еча туриб, деворга қараб ярим ўгирилди. Қалта кўйлагининг олди очилиб, сийнабанди кўринди. Регби¹ тўлига ўхшаб нурсимон баҳя-

¹ Регби — футболнинг бир тури, бунда ўйинчилар тўпни бемалол қўл билан ушлашлари мумкин (*Таржимон*).

ланган кўмир рангдаги сийнабанд. Чиндан ҳам жанго-вар қиёфада, шекилли. Қайнатиб тозаланган тиббий асбоблар турадиган ойнаванд шкафча. Беморларни ёт-қизиб кўриш учун қўйилган ингичка, узун юмшоқ курси. Ингичка темир оёқлари йириб қўйилган тагкурси устида турган сирли тоғора. Тиш врачларникига ўхшаган, бироқ нимаси биландир ундан фарқ қиласидиган қаттиқроқ медицина креслоси. Қизиқ, бу нимага керак экан? Бу терма буюмларда, худди дўзах манзарасидагидек, аллақандай шаҳвонийлик бор эди. Суратга олиш учун бундан яхшироқ жойни ўйлаб топиш қийин — қуёш сал юқорироқ кўтарилса борми, чиқиллатиб юбориш истагидан қочиб қутулиш даргумон бўлиб қолади.

— Хоҳласанг, мен жойимни ўзгартиришим мумкин. Хув нарёққа кетаман... — деб илтифот билан таклиф этди сохта яшик-одам.

— Аксинча, керак эмас. У ҳолда нур орқадан тушади.

Жимлик, жимлик... Ҳозир менинг ҳар қандай қўполлигим мағлубиятга олиб келади... Жувон тўққизинчи тумага қўл урди — яна учта қолди, кейин кўйлак ечилади...

— Пайқашимча, бу ерда сендан суратга олиш эмас, ундан кўра қатъириқ ҳаракат кутилмоқда.— Сохта қувноқлик. Сохта яшик-одам менинг индамаслигимдан пайдо бўлган ёриқ-тирқишиларни ўз валдирашларидан лой қориб, сувашга киришди.— Агар мендан бирор сўраса, худди ана шу ҳаракатни танлаган бўлардим. Факат ёлғон гапирма, жувон мени қўзғатолмаяпти, деб. Суратга тушириш қочмайди, истаган пайтингда, истаган нарсангни тушираверасан. Бордию менга ноқулай бўлади, деб андиша қилаётган бўлсанг, кўнглингни тўқ тут. Мен ўзимнинг барча ҳақ-ҳуқуқларимдан воз кечганман. Тахминан бир йил олдин. Ҳомиласини олдирман деб келган куниёқ уни севиб қолганман. Уни операция қилдим, у эса пинагини ҳам бузмай: пулим йўқ, истасангиз, ишлаб бериб қарзимни узаман, деди. Чеҳрасидаги соддалик... мени таслим қилди. Шу заҳотиёқ рози бўлдим. Табиийки, ошнасининг отини ҳам, ота-онасини ҳам суриштириб ўтирамадим. Үтмишига эътибор бермадим, шу йўл билан уни ўзимга жалб этдим.

— Сўрасангиз, айтардим.

— Бу — атайлаб ҳеч нарса сўрамадим, деганим эмас.

— Ҳар ҳолда, сўрамаганингиз ҳам яхши бўлди.

— Олдинги ҳамшира унча кўзга яқин эмасди. Бу эса очиқ, пухта бўлиб кўринди.

— Аслида қанақа эдим?

— Дастрраб ўта одамови бўлиб кўринган эдинг. Қейин билсам, аксинча, ўта кўнгилчан экансан. Ўта беихтиёр ҳаракат қиласан. Бирор сени сўкса, ҳеч қийналмай, кечирим сўрай оласан. Кечирим сўрасам, ҳар қандай гуноҳим ҳам унтилади, деб қаттиқ ишонасан, шекилли.

— Сизни ҳам анча ташвишга қўйдим.— Жувон охирги тугмага қўл урди.

— Ҳечқиси йўқ, кечираман. Бошида ўтмишингни суриштирмаганим ҳозир ўзимга аҳмоқона енгилтаклик бўлиб туюляпти. Хуллас, сенга қорни кечиб ўтиб, изсиз йўқолиш насиб этди.

Жувон лабларини сал қочириб, қисқагина кулди, тугмалари ечишган калта кўйлагини юбкаси этагидан тортиди-да, силлиқ ҳаракат билан уни ечиб олиб, узун, юмшоқ курсининг бир чеккасига ташлади. У ўгирилганда белида бир қанча нозик қатламлар ҳосил бўлди. У жуда ҳам озғин кўринмас, аммо териости ёғлари ҳам чамаси, унчалик қалин эмасди. Тери қатламлари ниманидир ёдга соларди. Нимани? Эсладим — объективни артадиган, буғу терисидан қилинган юмшоқ чармни.

— Ҳар қалай, ишимиз унчалик ёмон бўлмади, тўғрими?

— Ҳаддан ташқари яхши,— деб масхараомуз пўн-филлади сохта яшик-одам.— Аммо мен даҳшатли даражада ўзимга бино қўйган эдим. Нимани хоҳласам, шуни қилман, деб ўйлардим, негаки, менда жувонни тутиб туриш имкони бор эди... Пасткашлик. Худди ярамас восвосга ўхшаб, кунига икки марта — ҳам эрталаб, ҳам кечқурун соқол қирад ҳам... Бу билан гўё врача унга мурожаат қилувчи беморлар ўртасидаги муносабатни ҳам силлиқламоқчи бўлардим. Кейин тортиш қонуни, яъни Ньютон олмаси тарихи бошланди. Шу орада, ҳеч кутилмаганда олдинги медицина ҳамшираси ҳам кетиб қолди...

(Хошияда қизил сиёҳ билан қўшимча қилинган ва унинг қаерга тегишли эканлиги чизик билан кўрсатиб қўйилган.

— У бунинг хотини эканлигини қаёқдан билибман, дейсиз...

— Мабодо билганингда ҳам, ҳеч нарса ўзгармасди. Роль ўйнашга мажбур бўлиш

ўзининг ҳам жонига теккан-да, бор-э, деб кетиб қолган.)

— Одамни ярадор қилишларига гувоҳ бўлишни ўлгудай ёмон кўраман.

— Бу билан нима демоқчисан? Эсингдами, бир куни мен сендан: тасаввур қилки, ер курраси ҳалокатга учрай-учрай деб турибди, энг сўнгги дақиқаларингни мен билан ўтказишга рози бўлармидинг, деб сўраган эдим. Сен эса: агар иложи бўлса, ёлғиз ўзим денгизга қараб ўтирадим, деб жавоб бергансан.

— Ёлғон. Бошқа жавоб берган эдим: вокзалдами, универмагдами... хуллас, бирор гавжум жойда кўпчилик билан бирга ўтиришни хоҳлайман, деган бўлишим керак.

— Ҳа, шунга ўхшаш бир гап айтувдинг.

— Ҳар қалай, ер курраси шундай осонгина ҳалок бўлмайди.

— Ҳар ҳолда, мендан қарзи борлар қарзини узди. Энди мендан ҳеч кимнинг бир чақа ҳам қарзи йўқ...

Сариқ юбка ҳалқа бўлиб оёқлари остига тушди. Жувон чап оёғини юбканинг устидан ошириб ташладида, уни ўнги билан илиб олиб, юқорига чаққон улоқтириди. Юбка ҳайрон қолдиарли даражада маъюс ҳаракатланиб, узун, юмшоқ курси олдига, полга бориб тушди. Бир-бирига урилган тугмалар худди бирор босиб олган чифаноқчаларга ўхшаб овоз чиқарди. Ҳаддан ташқари тор, кичкинагина, оч зангори лозимча сонларига маҳкам ёпишиб турибди. Жувон тиззаларини салбукиб, икки кафтини икки сонига тиради. Шу туришда у худди сувга шўнғимоқчи бўлиб турган қизни эслатар, авзойидан бир жиннилик қилмоқчидек эди. Унинг ҳар бир ҳаракати бўшлиққа чизиқ чизар, уни зиддиятли, ўзгарувчан қилар, қандайдир алоҳида бир олам суратини солар эди. Менда бирдан таассуф уйғонди — тумов теккан буруннинг қитиқланишини эслатувчи ачиниш. Балки, бундай воқеани биринчи бор кўраётганим учун ана шундай ғалати туйғуни кечираётгандирман.

— Шошмай тур,— деб тўхтатди қўлини лозимчаси резинасига олиб борган жувонни сохта яшик-одам. У нигоҳини менинг бошим оша аллақандай узоқ нуқтага қадаганча қотиб қолди.— Сен нима учун жувонга яхшилаб қарамаяпсан? Ахир, у сен учун ечиняпти. Уни кўзларинг билан еб юборишинг керак. Умрингда ҳеч сунъий марварид қандай қилинишини кўрганмисан? Менга унинг бўйни, елкалари худди ана шундай марвариддан қилингандек туюляпти... Бамисоли қотиш

олдидан туганмас оқим бўлиб қўйилаётган марварид... Белидан бошлаб сонларига қараб кетган манави эгиклик менга жуда ёқади. Терисининг ёшлиги ҳам — пўст эмаски, уни илонга ўхшаб ташласанг,— ҳали ўз тароватини йўқотганий йўқ...

— Хусусан, мени оёқлар қизиқтиради. Менингча...— Шундай деб мен иягимни тириштирдим ва тишимни тишимга босдим. Қовоқларим оғирлашиб кетди, уларни қўтариб қизнинг юзига қарашга кучим етмади. Қизиқ, ҳозир унинг юзида қандай ифода бор экан? Ажабо, яшикдан тутун сизиб чиқмаяпти, сохта яшик-одам эса ҳатто бир марта ҳам йўталмади.— Ҳа, хуллас, мен бу ишларга тушунмайман. Яхши оёқлар, ёмон оёқлар... Бу — одамни нотаниш бир чет тилидаги китобни ўқишига мажбур қилишдай гап... Нега энди унинг оёқлари диққатимни тортди, ўзим ҳам билмайман.

— Эҳтимол, оёқлар сени ҳаяжонга солаётган ҳалиги жойга жуда ҳам яқин бўлгани учундир.

— Асло. Агар фақат шугина бўлганда, оёқларнинг фарқига бориб ўтирмас эдим. Балки улар ҳаракатчан оёқлар бўлгани учун диққатимни тортгандир? Ҳамиша ҳаракатчан оёқлар кетидан одамнинг қувгиси келади...

— Бу очиқдан-очиқ вақтни чўзишдан бошқа нарса эмас. Биласанми, гап нимада? Гап шундаки, оралиқ жуда катта. Сен ҳатто ярим қадам ташлашга ҳам журъат қилолмайсан, шунинг учун ҳам бошингни кўтаришга ожизсан. Нима учун шу ярим қадамни ташлашга ҳам журъат қилолмаяпсан? Ҳозир тушунтириб бераман.— Сохта яшик-одам гап оҳангини ўзгартириди ва девордан берироқ сурилиб, мен билан жувонни боғлаб турган чизиқ асос бўлиб хизмат қилаётган тасаввурдаги тенгёнли учбурсчак чўққисидан жой олди.— Балиқлар ҳам, қушлар ҳам, ҳайвонлар ҳам жуфтлашишдан олдин алоҳида муҳаббат маросими ўтказадилар. Мутахассисларнинг фикрича, бу маросим, кўпинча, ўзида таҳдид ёки ҳужумнинг бир ҳолдан бошқа ҳолга ўтишини ифодалайди. Хуллас, ҳар бир жонли мавжудот ўзининг аниқ белгиланган, хусусий майдонига эга ва у чегарасини бузиб ўтган тажовузкорга беихтиёр ҳужум қилиш учун доим шай туради. Бироқ ҳаммасига бирваракай ҳужум қила туриб, жуфтлашишнинг иложи йўқ. Бунинг учун чегара бузилган, эшиклар эса очиқ бўлиши керак. Худди ана шу пайтда бир қарашда ҳужумга ўхшаб кетган, аммо ундан фарқ қиласидиган нарса пайдо бўлади: бутун кўринишлари билан алоҳида санъат туғилади, ўзининг тан ҳаракатлари билан ҳарифининг туғма мудофаа

шаштини сусайтиради. Одамларда ҳам худди шундай. Кўнгил овлаш — фақат либос кийгизилган, пардоз берилган ўша туфма ҳужумкорликнинг ўзидир. Ҳар ҳолда, ҳайвоннинг ҳам, одамнинг ҳам охирги мақсади битта — чегарани бузиш ва бостириб кириш. Ўз тажрибамдан биламанки, одамларнинг чегараси икки ярим газ кела-диган доира ичиди. Мабодо сергаклик билан қўриқланаётган ана шу чегара чизигидан ўтишга эришилса, бас,— хоҳ кўндириш йўли билан, хоҳ кучли электр чироқ ёрдамида чекинишга мажбур қилиш йўли билан — хуллас, бунда қайси усулни қўллаш муҳим эмас — рақиб ғолиб чиқади. Гарчи бундай яқин масофа-дан рақибни яхшилаб кўриб олиш мумкин бўлса ҳам, унинг кимлигини аниқлаш қийин. Бу ерда фақат ҳид сезиш ва тан сезиш қобилияти иш бериши мумкин.

— Хуллас, нима демоқчисан?

— Демоқчиманки, агар яна ярим қадам қўйсанг, худди ана шу чизиққа кирасан.

— Қийин нима бўлади?

— Йўқ, сен чиндан ҳам на қуш, на туясан. Ахир сен унга ялиниб-ёлвориб, қўриқланаётган чизиқдан бемалол ўтиш учун рухсат олдинг. Яна ярим қадам қўйсанг, бўлди, истасанг-истамасанг, сендан ўтиш учун ана шу рухсатномани кўрсатиш талаб қилинади. Турган гапки, бемалол ўтиш учун рухсатнома. Аммо, у ҳолда, табиийки, ҳамма ҳукуқларингдан, шу билан бирга ўз яшигингга қайтиб кириш учун барча важ-корсонлардан ҳам воз кечишингга тўғри келади. Сен кўпроқ ана шуни тан олишдан қўрқасан. Шунинг учун ҳам вақтни чўзяпсан. Жувоннинг ҳам қўл-оёғини боғлаб қўйдинг. Вақтни тўхтатдинг.

Тўғрисини айтганда, у ҳақ. Жувон ҳали ҳам лозим-часи резинасидан ушлаганча ўша ҳолда, қилт этмай, иккиланган вазиятда турар эди. Менинг бошим устида худди нимадир ахтараётгандай бўшлиқда дайдиб юрган қўзлари, бамисоли сунъий қўзлардек катта-катта очилган эди.

— Нима қилиш керак бўлмаса?

— Янгиликни ёмон кўрадиганлар ичиди жиноятчи-лар бўлмайди...— Сохта яшик-одам жумлани узиб, бурнини қоқди.— Сен, ўзгаришларга ишонмайдиган одам, ўзинг ялиниб-ёлворган нарсанинг амалга ошишидан қўрқиб, ўзингга ўзинг қарши чиқиб ўтирибсан, вақтни ҳам тўхтатдинг...

— Афтидан, бундай таваккал иш қўлимдан келмайди.

— Мен ўз маъшуқасини тулупга айлантириб, ўша тулуп билан бирга яшаган бир одам ҳақида ўқиган эдим. Тирик маъшуқага қараганда, тулуп содикроқ, албатта.

— Афсуски, мен бунга мойил эмасман.

— Бўпти, яхши. Хулоса ўз-ўзидан келиб чиқади. Мутлақо аёнки, сен ўз яшигингдан чиқмоқчи эмассан.

— Яшикни бузиб ташладим, дедим-ку...

— ...Ундаи бўлса, бир савол: сен ҳозир, шу дақиқада қаердасан ва нима қиляпсан?

— Кўриб турибсан. Шу ерда, сен билан валақлашиб ўтирибман.

— Яхши... Ундаи бўлса, бу ёзувларни ким, қаерда ёзяпти? Зеро, уларни соҳилдаги пардозхона шифтида осилиб турган қалпоқсиз чироқнинг ғира-шира ёруғида, яшикда ўтириб Ҳечким ёзмаяптими?

— Балки, шундай дейиш ҳам мумкиндири. Аммо, у ҳолда, сен ҳам менинг тасаввурим меваси эканлигинги тан олишинг керак бўлади.

— Умуман, тўғри.

— Сўзсиз.

— Чиндан ҳам, аслида битта одам мавжуд. Мана шуларни ёзаётган Ҳечким. Ҳаммаси шу Ҳечкимники. Мени ноҳақ, деб кўр-чи, дея олмайсан. Модомики, Ҳечким жаноблари ўз яшигига шу қадар жон-жаҳди билан ёпишиб олган экан, демак, у ўз ёзувларини умрбод давом эттироқчи.

— Мунча гумонсирамасанг. Ички кийимларим қуришини кутиб ўтирибман, холос. Улар қуриши билан йўлга тушаман. Ўзим ҳам роса эзив ювиндим, қаттиқ шамоллаганга ўхшайман. Фақат бир мақсад — шамолдан қутулиш учун вақтинча яшикка бекиндим. Асло ёзувларимдан ажралгим келмагани учун эмас. Мана шу охирги сатрни ёзив тугатаман-да...

— Сен чиндан ҳам, кийимларинг қуригач, бу ерга, биз билан учрашувга келишга тайёрланяпсанми?

— Нима ҳам тайёргарлик кўрардим? Деярли ҳеч вақо йўқ менда. Очигини айтганда, яшикни ташлаш учун... фақат бир нарса... зарур ...агар у бўлмаса — яшикдан чиқолмайман... биласанми... шим. Шим... Шиминг бўлса, бемалол оломонга қўшилиб кетаверишинг мумкин... Ҳатто агар оёқ яланг ёки белингдан тепаси яланғоч бўлса ҳам, аммо шиминг борми — демак, ҳаммаси жойида... Аксинча, агар энг сўнгги урфдаги ботинка, қимматбаҳо костюм кийиб, лекин шимсиз кўчага чиқсанг, бу ҳам ҳай-ҳув кўтариб юборади. Мада-

ниятнинг юксак тараққиётига эришган жамият — ўзига хос шимли жамиятдир. Яхши ҳамки, ана шундай кўнгилсиз ҳодисаларнинг олдини олиб, энг сўнгги урфдаги шимдан ғамлаб қўйганман. Уни биринчи марта ўтган ҳафта даволаниш учун клиникага кийиб борган эдим. Яшик шифтидаги шим осадиган илгакни тахлаб қўйинш мумкин — кўп жой эгалламайди. Асосий иш қуролим — фотоаппаратни ва унга тегишли ҳар хил майдадчуда-ларни ҳам оламан... Қолган нарсаларнинг менга унча кераги йўқ, агар улар халақит берадиган бўлса, ачинмай ташлаб юборавераман. Балки ташлаш керак эмасдир? Балки уларни сенга берганим маъқулдир? Юви-ниш ашёлари, писка, гугурт, қофоз стаканлар, қулоқ тиқин, термос, автомобиль кўзгуси, сув ўтказмайдиган резина боғич... Манави кўз дориси ва бошқа дори-дармонларни ташлаб юбораверсан бўлади — улар ўзингда бор... «Энг яхши яланғоч тийнатлар фотосуратлари янги тўплами»нинг иккинчи жилдидан қирқиб олинган олтига фотосурат, ана шу фотосуратларни кўриш учун маҳсус қувурак... Қувуракдан фойдаланишни ўрганиш қийин эмас — уни қўлга олиш кифоя... Ниҳоят, чўнтақ фонуси, зўлдирили ручка, бир парча пластмасса, бир ўрам сим ва ҳар куни фойдаланишга тўғри келиб турадиган бошқа ҳар хил нарсалар, ҳатто кўпларининг номини ҳам билмайман... Арзимас нарсалар бўлиб кўринган билан, аслида, улар ҳаёт учун энг зарур анжомлар, уларсиз яшикда ҳаёт кечириш мумкин эмас. Миннатдорчилик таъма қилмайман — булар менинг янги яшикодамга эсадалик совғаларим бўлсин. Дастребаки пайларда, транзистор олиб юрилса, эҳтимол, яхши бўлар. Агар худди менга ўхшаб янгиликлар заҳарига қарши кураш қобилияти пайдо бўлса, у ҳолда бошқа гап, лекин то кўникунингча ҳар замон, ҳар замонда ёлғизлик туйғуси сени ўз гирдобига тортиб туради...

— Ювиб қўйган кийим-кечакларинг охири бир кун қуришига сал-пал бўлса ҳам умидинг борми?

— Ёмир ҳозиргина тинди, ҳаво нам. Шунга қарамай, ички кийимларим анча селгиб қолди, эрталабга яқин шамол йўлини ўзгартириши билан дарҳол қурийди.

— Бундан чиқдики, ўтирган жойинг қоронғи экан-да?

— Ҳозиргина уфқда нимадир ялт этди. Чамаси, каракатица¹ овлайдиган кема яқинлашяпти. Қайтиш вақти бўлди. Демак, ҳадемай тонг отади.

¹ Каракатица — юмшоқ танли денгиз моллюс-каси.

— Кийимларим анча қуриб қолди, деяпсан, инжик-лик қилиб ўтирай, кийиб олсанг бўлмайдими? Баъзан иштонингни жиндак ҳўллаб қўйганингда — бирпас сабр қилсанг, ўз-ўзидан қуриб қолади-ку. Тезроқ қимирла, йўқса, сени кутавериш жонимизга тегади.

— Бир оз шамоллабман. Тўйиб ухламагаимдан бўлса керак, жунжикиб кетялман, оёқларимдан ўт чиқяпти... Оёғимни қумга тиқсан эдим — ўзимни анча яхши ҳис қилдим... Аммо баттар совуқроқ бўлиб қолди... Шубҳасиз, душнинг тагида жуда узоқ туриб қолдим. Ўтган ҳафта бу ерга келганимда ярам зирқираб оғриб турган эди, шунинг учун ювинмаганман, ҳозир эса, ниҳоят баданимдаги уч йиллик кирни ювиб ташлашга жазм этдим... Бир кулча атир совунни ишқаб тугатдим. Қанақа кулча совунлигини бир кўрсанг эди. Махсус буюртмага кўра тайёрланган... Ўзи ҳам совун бўлганига пушаймонлар еди, десам лоф бўлмайди. Шу ҳафта ичи жуда кўп нарсаларни ўйлаб кўрдим, шунинг учун... ҳатто совундан аёл гавдасини ясашга ҳам уриндим. Оддий аёл гавдасини. Мен уни жувоннинг гавдасига ўхшатмоқчи эдим, аммо қўлимдан келишига кўзим етмади. Зоро, ҳаддан ташқари ҳаётий қилишга уринсам ҳам, аёл эмас, аллақандай қурбақа бўлиб чиқди. Ҳа, юқори сифатли эканлигини тасдиқловчи савдо белгиси бўлган бу совун ҳайрон қоларли даражада ёқимли шаклга эга эди. Бошда душ тагида узоқ туриб, киримни юмшатдим, кейин губка қўшиб калта иштонимни совунладим, бор кучим билан баданимни ишқадим. Киримни аъзойи баданимни оғритиб тирнаб, эринмай қирдим, кейин яна устимдан сув оқиздим. То баданимдан тип-тиниқ сув оқиб тушгунча, тўрт марта ана шу тахлит ювиндим. Тўртинчи мартадан кейин соchlарим худди кўпикка ўхшаб пахмайди. Энди юванишни бас қилсан ҳам бўлади. Узоқ вақт ванна қабул қилгандан кейин одамнинг бадани худди жило берилган стакандай сипсилиқ бўлади, мен ҳам ҳозир баданим ана шундай силлиқ сезилишини кутган эдим... Қайд!.. Бор совунни ишқаб тугатдим, азбаройи ҳолдан тойганимдан қўлимни қимирлатишга ҳам мажолим етмади, баданим худди териси шилиб олингандек ачишар эди... Назаримда, гўё ичак-чавоғим ағдариб ташлангандек эди... Чиндан ҳам бир кулча совун билан уч йиллик кирдан халос бўлишга ишониш ғирт гўллик. Чамаси, фақат тошдек қаттиқ кир парчаларига айланган суякларимнигина қолдирган эдим... Қайтиб, яна қумда ўрмалаётганимда,

тепамдан гуруллаган овоз эшитилди, назаримда, чағир тош ортилган самосвал нақ менга қараб учиб келәт-гандек бўлди. Нимасидан қўрқаман, ишлаб турган насос экан. Гап шундаки, мен панд ебман — худди шу ерда, соҳилда қазилган қудуқнинг шўр сувига чўмилибман. Бу сувда хоҳ уч йил ювин, хоҳ суюгингача терингни шилиб ол — оқариб бўпсан, совундан ҳам фойда йўқ...

— Қизиқ, ўзинг валақлаганингда тез чарчармикансан ёки бироннинг валақлашини эшитганингдами?

— Ҳали шунақамисан! Мана энди билдим кимлигингни. Ҳақиқатга ёлғон-яшиқ қўшади, фактларга ҳаддан ортиқ сертакаллуф ёндашади, деб ўйлабсан-да, мени. Бироқ у ёки бу факт уйдирма бўлмаса, унинг мартабаси ошмайди. Сен ҳам, жувон ҳам, манави муолажа хонаси ҳам, яшигим деворларидағи ёзувлардир, холос. Оддий ёзувлар. Ўз яшигингда ўтириб, сен буни ҳатто тасаввур ҳам қила олмайсан — мана, ҳақиқий нарсалар билан, қалбаки нарсалар ўртасидаги фарқ нимада. Ҳозир мен у ёқ-бу ёққа қараб яшаб турган ер бир одамга мўлжалланган панажой... Мени ҳеч ким кўрмайди, шунинг учун муғамбирилик қилишимнинг ҳожати йўқ — ҳаммаси юзимга ёзиб қўйилган... Оғзимдан чиққан ҳовур билан тердан ошланиб кетган картон яшигимнинг деворлари ёзувларимдан ола-була бўлиб ётибди... Булар менинг мемуарларим... У ерда емиш то-пиш мумкин бўлган кўчалар тарҳи ҳам, эсда сақлаш учун қўйилган белгилар ҳам бор... Шундай рақамлар, расмлар ҳам борки, уларнинг маъносини ўзим ҳам тузук-қуруқ тушунмайман... Хуллас, бу ерда энг керакли далиллар тўпланган.

— Ҳозир сенинг соатинг неча бўлди?

— Саккиз минути кам беш...

— Сен ўз ёзувларингни роппа-роса учдан ўн саккиз минут ўтганда бошлиганинг башлабини эдинг. Акс соат экан. Ўшандан бери бор-йўғи бир соату ўттиз тўрт минут ўтганини кўрсатяпти.

— Булар фақат менинг ёзувларим эканлигини эслаб қўйсанг ёмон бўлмасди. Нима, сен мени яшикка ҳаддан ташқари боғланиб қолган, деб ўйлайсанми? Маслаҳатингга амал қилиб, яшик билан хайрлашган заҳотим, бу ёзувлар йўқолади, уларга қўшилиб сен ҳам.

— Оббо, сен ҳам бинойидек некбин экансан-ку.

— Устига устак, сенинг шарофатинг билан бинойидек ўз-ўзимдан нафратланадиган ҳам бўлиб қолдим.

— Қел, ҳисоблаб кўрамиз. Ёзувларинг ҳаммаси бўй

либ эллик түққиз саҳифа. Бир соату ўттиз тўрт минутда — эллик түққиз саҳифа... Нима десанг дегин-у, лекин ақлга сиғмайди... Аҳмоқона гапларни кўп алжি-райверма, деб неча марта танбех бердим сенга. Илгариги тажрибангни бир эслаб кўрсанг, ёмон бўлмасди. Бир соатда ўртача неча саҳифа ёза оласан? Уртача бир саҳифа ҳам ёза олмайсан. Ҳатто ҳеч ақл бовар қилмайдиган тезликда ёёсанг ҳам, нари борса, тўрт саҳифани қоралайсан. Бироқ у ҳам фирт ажи-бужи бўлади.

— Йўқ, мен баъзан кўпроқ ҳам ёзганман.

— Яхши, кел, соатига беш саҳифадан ҳисоблаймиз, розимисан? Эллик түққизни бешга бўламиш, ўн биттадан тегади, яна тўрт қолдиқ ҳам бор... Ўн бир соату эллик минут, тўғрими?.. Лўнда қилиб, ўн икки соат деймиз. Яъни, ейиш-ичишга чалғимасдан, бош кўтармай ёзиб турганда, ўн икки соатда аранг улгuriш мумкин. Демак, агар сен ёзишни кечаси соат учда бошлаган бўлсанг, ишни кундуз соат учдан олдин тугатолмас эдинг.

— Кечирасан, бироқ булар менинг ёзувларим. Хаёлимга келган нарсани бемалол ёзиб кетаверганман.

— Муайян вазиятда мумкин. Айтайлик, сен мабодо, қандай маҳфий мақсадда эканлигини билмайман, ҳар ҳолда, сафсата ёзишни ният қилган бўлсанг, ёки мабодо шундай кўзга кўринмас бир ҳалокат рўй берив, натижада ер куррасининг айланиши секинлаб қолган бўлса — бошқа гап эди. Бироқ шу қадар бемаънилилкка боргандан кўра, умуман, бошқа бир фаразни илгари сурган маъқул. Худди сени ёзувларнинг муаллифи деб ҳисоблашга ҳеч қандай зарурат йўқ. Бу ёзувларнинг муаллифи сен эмас, аллақандай бошқа одам, деб фараз қилсак, ким нима дейди?

— Етар энди тирноқ остидан кир қидириш. Буларни мен ёзяпман. Денгиз ҳидига чулғантан қоронғи соҳил. Пардоҳонадаги тепамда осилиб қизариб турган қалпоқсиз чироққа майда чивинлар бамисоли тутундек ёпирилади. Бирдан яшикда худди ёмғир томчилагандек нимадир қитирлади, билсам, ўйлаганимдан ҳам каттароқ ҳашарот экан. Ҳозир мен лабимга сигарета қистирдим... гугурт чақдим... алангаси яланғоч тиззаларимни ёритди... сигарета чўғи тиззаларимга яқинлашди... иссиғини сездим... Ҳар қандай шароитда ҳам бу фактга шубҳа қилиб бўлмайди. Мабодо ҳозир шу ерда мен ёзувни тўхтатганимда, навбатдаги иероглиф ҳам, навбатдаги жумла ҳам пайдо бўлмасди.

— ...Қандайдир бошқа одам, қайсиdir бошқа бир жойда ёзаётган бўлиши мумкин.

— Ким?

— Масалан, мен.

— Сен?

— Ҳа, худди мен ёзаётган бўлишим ҳам эҳтимолдан холи эмас. Шу нарса эҳтимолдан холи эмаски, ўзини мен деб тасаввур қилиб ёзаётган сени мен деб тасаввур қилиб ёзаётган мен бўлишим ҳам мумкин.

— Нима учун?

— Балки, яшик-одамни фош этиш учундир, ахир сен у ҳақиқатда ҳам мавжуд деган тасаввур яратмоқчисан-ку.

— Аммо бундан бутунлай қарара-қарши натижа чиқади. Мабодо сени муаллиф деб ҳисобласак, у ҳолда, яшик-одам ўша заҳотиёқ сенинг хаёлинг мевасига айланиб қолади.

— Ў ҳолда, яшик-одам уйдирма эканлигини исботлаш учун, сен у ҳақиқатдан ҳам мавжуд эмас, деган таассурот ҳосил қилмоқчи бўласан.

— Ўзим ҳам шунга ўхшаш бир нима ўйлаб топасан, деб тусмоллаб турувдим. Аммо қанча қувлик қилма, бу билан ҳеч нарсага эриша олмайсан. Менда инкор қилиб бўлмайдиган ашёвий далиллар бор. Сен билан музокарага киришишдан олдин, огоҳлантириб қўйсам бўлар экан. Агар менинг баъзи бир ғамлаб қўйган нарсаларим борлигини билганингда, ўзингни бунчалик эҳтиёtsиз тутмаган бўлармидинг... Йўқ, мен бундан ёмонлик учун фойдаланмоқчи эмасман. Агар шундай қилиш ниятим бўлса, уни аллақачонлар амалга оширадим. Маслаҳатим шуки, музокараларда ўзингни яхши тут. Ашёвий далилларни эса хоҳлаган пайтимда беришим мумкин сенга.

— Жуда ғалати, бироқ мен нимага шама қилаётганингни тушунолмаяпман.

— Тинч қўй мени, шусиз ҳам ўзи ҳеч уйқуга тўй-майман, доим тажанг юраман. Майли, айтсам — айтиқолай. Мени елмилтиқ билан отгаҳ ким? Ҳаммаси мана шу ерга ёпиштириб қўйилган.

— Хўш, нима бўпти. Жуда кўпчиликда елмилтиқ бор. Сассиқкўзанлар товуқхоналарга ёмон ўрганишибди, бошга битган бало бўлди, — деб қайтарди жувон кутилмаганда, мен ундан олдин ҳам эшитган гапни.

Ҳайрон қолдим — демак, ҳар ҳолда, вақт ўтиб турибди. Мен жувонни хафа қилмоқчи эмасдим, бироқ

унинг сохта яшик-одамга ён босиб кетишига ҳам йўл қўйиб бўлмасди.

— Минг афсус, лекин инкор қилиб бўлмайдиган далил бор. Менга қараб ўқ узилган ўша пайтда, касбим тақозоси билан фотоаппаратим тепкичасини босган эдим. Плёнкани ўша куниёқ ишладим. Сурат жуда ажойиб чиқди. Зеро, орқасидан кўринса ҳам, елмилтиғини қўлтиғига қисганча, қуролини пана қилиш учун уч букилиб қия йўлдан юқорига ўрлаб қочиб бораётган одам. Сочи ўзига хос олинган, букрилигини билдирамаслик учун буюртма қилиб тиктирилган костюм, қиммат-баҳо матодан бўлса ҳам ғижимланиб кетган шим ва ниҳоят, мокасин типидаги ёнлари тешик-тешик тайлоқ ботинка...— Мен товушим оҳангани кескин ўзгартириб, фақат жувоннинг ўзигагина мурожаат қиласман:— Кел, ким тез фаҳмлари ўйнаймиз. Соч олдиришидан кўрикиб турибдики, бу одам теварак-атрофдагилар билан ҳисоблашмайди, моддий жиҳатдан таъминланган, кўп ўтиришига тўғри келади, ишининг табиатига кўра пойабзалини тез-тез кийиб-ечиб туради... Сен нима деб ўйлардинг? Масала унча қийин эмас. Ҳар қандай одамнинг ҳам хаёлига беморларни қабул қиласиган врач, деган фикр келади. Бунинг устига фотосуратдаги қия йўл соя заводи ёнидан ўтади, бу ерга, пастга...

Шу пайт вазият кескин ўзгаради. Сохта яшик-одам, ҳа, шу маҳалгача бамисоли оёқ ўсиб чиққан қофоз соладиган саватга ўхшаб, бемалол бамайлихотир турган худди шу сохта яшик-одам, аллақандай нохуш овоз чиқарди ва яшигини бир чайқатиб олди. Дарчани бекитиб турувчи полиэтилен парда йирилиб, у ердан узун таёқ чиқди. Елмилтиқ. Милтиқ чап кўзимни мўлжалга олган эди.

— Иифиштир... — деб танбеҳ бердим ҳазиломуз, бепарво оҳангда.— Мен ингичка, узун нарсалардан қўрқаман — бу заиф томоним...

— Плёнкани берасанми?

— Уни олиб келиш ҳақида ўйлаганим ҳам йўқ. У, ахир, менга сен билан теппа-тенг туриб гаплашиш имконини берадиган ягона далил.

— Тинтиб кўр уни,— деб кескин буюрди жувонга сохта яшик-одам.

Жувон тараффудланди. Менга жавдираб қаради. Орқа ёқасини тузатмоқчи бўлиб, қўлларини кўксига қовуштириди ва мувозанатини йўқотиб, олдинга эгилди. Янги дазмолланган оппоқ халатининг этаклари (уни кийиб олишга қачон улгурди экан?) очилди. Атиги бит-

та — юқориги тұгмаси қадалған. Халат яланғоч баданға кийилған әди. Үзим ҳам шундай бўлса керак, деб ўйлаган әдим, бироқ тахминим тұғри чиққанидан кутилмаганда довдираб қолдим. Халат остидаги яланғочлик қип-яланғочликка қараганда яна ҳам тортувчанроқ бўлади. Халат халатга ўхшамасди — у қурбонлик келтириш учун кийиладиган дабдабали либосга айланган әди. Ички бир босимдан таранг тортиб, дўмпайиб турган жой қандай ишлатилиши номаълум бўлган аллақандай механизмни эслатади — одамни йўлдан уради. Фақат кичкинагина ияқ ва қорининг пастки думалоқ қисми болаларча ҳимоясиз кўринади. Мен ўз хотирамни кавлаштира бошлайман. Худди бирорнинг чамадонини титкилаётгандай ундан ҳамма нарсани ағдар-тўнтар қилиб юбораман. Жувон ўз мувозанатини сақлаш учун чап сёғини олдинга ташлайди. Худди шу заҳоти кўриш майдоним торайиб, менда жанговар руҳ уйғонади. Сабабини ўзим ҳам тушунолмайман.

— Яхши. Үзимни ўзим тинтиб кўрсатаман, сен овора бўлиб ўтирма.— Бориб, эшик ёнидаги илгакдан тоғ-поққа чиққанда фойдаланиладиган ҳалиги йўлтўрвани олиб, очаман-да (йўлтўрва Америка босиб олган вақтларда сотиб олинган бўлиши мумкин), ундан ўйинчоқ тимсоҳни оламан.— Ҳар эҳтимолга қарши, менинг олдимда виждонингиз пок эмаслигига имоним комил бўлди. Бир қарашдаёқ билиниб турибди бу. Үзим ҳам ўйловдим, бу одам қўшигини жуда ширин айтяпти, деб...

Қўлимдаги яшил ўйинчоқ тимсоҳнинг узунлиги ярим газга яқин, эни ўн олти сантиметр келарди, қип-қизил жаги очиқ, елкасидаги ўркаччалари ҳамда панжаларининг учи маллатоб рангда: тишлари, кўзлари эса оқ пластмассадан қилинган. Бу жўн, кўримсиз ўйинчоққа кўзи тушган ҳар қандай киши дабдурустдан бўшашиб, шаштидан қайтиб қолади. Болаларнинг ўтакасини ёриб юборадиган бу ўйинчоқ катталарда қўрқув уйғотмайди, фақат улардаги душманлик. Гаразини сўндиради. Турган гапки бу, оддий ўйинчоқ эмас әди. Бу сўйил-таёқни унга руҳан таъсир ўтказиш мақсадида ўзим ясаб олган әдим. Йўқ, у ўйинчоқ эмас әди, балки безорилар ҳам, маҳфий полиция ҳам қўллаб туришни жон-дилидан яхши кўрадиган қотиллик қуроллари ичида машҳур бўлган ҳақиқий сўйил-таёқ әди. Одатда уни ичига таранг қилиб тиқилған губка билан қилиқни тўкиб ташлаб, худди бўш қопчиқдек шалпайтириб олиб юраман. Аммо бугун эрталаб кўнглим бир ёмон нарсани сезиб, ичини дengiz қумига тўлдириб олган әдим. Бу тимсоҳ жони-

ворни думидан ушлаб, бошинг устида айлантирсанг борми, ҳар қандай одамнинг ҳам ўтакаси ёрилиб кетади. Агар келишириб урсанг — бошини ёриш ҳам ҳеч гап эмас. Турган гапки, мен бунақа беаёв ҳамла қилмоқчи эмасман. Сўйил-таёқнинг яна бир қулай томони шундаки, у билан деярли ҳеч қандай из қолдирмасдан рақиби-ни ўлар ҳолатга келтириш, яъни, унга жуда қаттиқ зарба бериш мумкин. Иш битгандан кейин, яхиси, тимсоҳнинг қорнидаги тиқинни олиб, ичидаги қумни бирор ҳовли-повлига тўкиб ташлаш керак. Мабодо бирон кор-ҳол рўй бериб қолса, оддий латта қопчиқ ажал қуроли бўлиб хизмат қилгани ҳеч кимнинг хаёлига ҳам келмайди.

Шундай қилиб, истар-истамас, ўзимча, сохта яшик одамга латта тимсоҳни кўрсатаётган бўлиб, кучим борича елмилтиқни тагидан юқорига қараб урдим. Зарб ҳаддан ташқари кучли чиқди, чамаси, бу ҳаракатимдаги кескинлик шарофати эди. Милтиқ дарчанинг юқориги четини ўйиб кириб кетди, яшик сапчиб тушди. Тўсатдан панд еган врачнинг дарғазаб ингрози эшитилди. Айни пайтда, худди мих кириб автомобиль шинаси ёрилгандек, ўқ овози янгради. Ўқ шифтга қараб учди, аммо унга қандай бориб урилганини эшитмай қолдим. Милтиқни юлқиб олдим. Врач бўш келмай, дарчадан қўлини узатиб, кутилмаган куч билан, худди нонга ёпишгандек, менинг ўнг юзимга чанг солди. Қўм тўлдирилган тимсоҳ билан оёғига боплаб урдим. Худди жонли дараҳтга болта санчилгандек, чип этган оғир товуш эшитилди. Врач ўкирганча қўлини тортиб олди. Ҳамма унли товушлар қоришиб кетган бу ғайритабии ўкириқ аъзойи баданимдан тер чиқариб юборди. Овозини ўчиритирмоқчи бўлиб, яшик оша бошига тушириш учун хезланиб қўл кўтардим-у, иккиланиб қолдим. Яшикни аядим. Энди мен унинг оёғига аниқ мақсад билан ура бошладим (оёғини уриб синдирганим учун унинг бу ерда қолиши мени қизиқтирмас эди), врач яшигида ғужанак бўлиб, яна қофоз соладиган саватга айланиб олди. Яшикдан худди оқаётган водопроводни бураб тўхтатиб қўйган пайтдагига ўхшаш товуш эшитилар — ичидаги одам борлигини тасаввур қилиш ҳам ҳатто қийин эди. Мен умримда биринчи марта яшикка тамомила бефарқ қарадим. Қуёшнинг дераза ойнаси орқали ўтаётган заиф шуъласи — соат эндиғина ўн бўлди,— оҳакка бўялган деворларни нурга кўмиб, хонани ёритиб юборган, яшик эса худди ана шу деворда ўйилган кавакка ўхшаб кўринар эди.

Мабодо ҳозир бу ёзувларни мен ёзмаётган бўлсам (сохта яшик-одам томонидан қайд этилган вактда ги қарама-қаршиликни мен ҳам эътироф этмасдан қололмайман), ким ёзётганидан қатъи назар, ҳикоя ниҳоят бефойда чиқяпти. Ҳар эҳтимолга қарши навбатдаги саҳна фақат шундай бўлиши мумкин: ўгирилиб, жувонга қарайман. Ёзаётган одам унга нисбатан қандай муносабатда бўлиши керак? Яшикни бузиб ташласам, нимани йўқотаман ва нимага эришаман — буни, истасам-истасам, фақат жувоннинг муносабатига қараб ҳал этишимга тўғри келади. Масалан, у мени халатининг тугмаларини ечган ҳолда қабул қиласидими ёки бошдан-оёқ кийинган ҳолдами... Йўқ, тугмалар асосий мезон бўла олмайди... Азбаройи қўрқанидан тугмаларини қадашни эсидан чиқариб қўйиши ҳам эҳтимолдан ҳоли эмас ёки аксинча, яна шу нарса эҳтимолдан мутлақо ҳоли эмаски, у тугмаларнинг ечилиш маросимини мураккаблаштирган ҳолда, мени тантанали вазиятда қаршилашга ҳаракат қилиб, ҳамма тугмаларини қадаб олиши ҳам мумкин. Ундан икки ярим газ берида турсам ҳам, шубҳасиз, юзидағи ифодаларни пайқай оламан. Мабодо юзига ҳатто зўрма-зўраки бўлса ҳам осоишишталик ёйилса, демак, у билан врачнинг ораси бузук ва мен уни врачнинг исканжасидан, зулмидан холос этганман, мабодо у, аксинча, қўрқса, демак, бошданоқ уларнинг тили бир экан ва мен мўъжиза билан омон қолганман.

Бас, етар. Булар бари гапириб ўтиришга ҳам арзимайдиган бемаъни ишлар. Энг ёмони — мен ҳикоя қилиб берган воқеанинг ишонарсиз чиқиши эмас, балки, унинг ҳаддан ташқари ишонарли чиқиб қолиши. Худди айрим парчалари кўчиди тушган қурама сурат — мозаикага ўхшаш узуқ-юлуқ, парча-пурча, у қадар силлиқ бўлмаган воқелик. Ҳар қалай мен бўлмаслигим мумкинлигини эътироф эта туриб, ҳалигача мени тирик сақлаб туришдан унга нима маъно бор экан. Балки такрор айтиётгандирман — қотиллик қиласман десанг, яшик-одам сен учун энг беминнат қурбон бўлади. Агар врачнинг ўрнида мен бўлганимда, ўзим билардим: меҳмонимга дарров бир пиёла чой қўйиб берар эдим. Унинг касбидаги одам учун чойга бир қатра заҳар томизиб юбориш нима бўпти. Еки бўлмаса... Бордию... у менга заҳарли чой ичирган бўлса-чи? Эҳтимолдан ҳоли эмас. Бемалол мумкин. Аслини олганда ҳам, ҳозир менинг тирик эканлигимни исботлайдиган бирорта далил йўқ.

ЕЗМА ГУВОҲЛИКЛАР

Қўйида айтадиган гапларимнинг ҳаммаси — соф ҳақиқат. Сиз мендан қирғоққа денигиз бўйидаги Т. хиёбонига чиқариб ташланган мурда билан боғлиқ маълумотларни сўрагансиз. Мен ўз хоҳишим билан, ҳеч нарсани сир тутмасдан, бор гапни батафсил айтиб бераман.

Исмим — С.

Яшаш жойим — (чизиқча).

Қасбим — ўз ҳолимча врачлик (санитар).

Туғилган вақтим — 1926 йил, 7 март.

С. менинг ҳозирги исмим. Бу, асли, уруш йиллари армияда санитар бўлиб хизмат қилиб юрган кезларимда менга командирлик қилган ҳарбий врач жанобларининг исми, мен унинг ижозати билан санитария-гигиена станциясида уни ўз исмим сифатида расмийлаштириб олганман ва ўз ҳолимча врачлик билан шуғулланиб келганман.

Жиноий жавобгарликка тортилмаганман, полиция ҳамда прокуратурада шубҳали шахс сифатида сўроқ қилинмаганман.

Шу кунгача давлат идораларида бирор мансабда банд бўлмаганман, мукофотларим йўқ, пенсия ва бошқа нафақалар олмайман.

Бўйдоқман, бирон оиласвий аҳволимни майда-чўйдасигача очиқ ёзиш лозим бўлса, шуни қайд этишим керакки, ўтган йилгача фалончи билан никоҳсиз ҳаёт кечириб келганман. У менга ишнамда медицина ҳамшираси сифатида ёрдам берар ва барча молиявий ишларни юритиб турар эди. Бу аёл, мен номидан фойдаланиб, ўз ҳолимча врачлик билан шуғулланиб келган ўша ҳарбий врач жанобларининг қонуний хотини эди. Биз у билан ҳарбий врач жанобларининг ижозати ва розилигига кўра бирга умр кечирганимизни ҳисобга олиб қўйишингизни сўрайман — яъни, бу масалада менга ҳеч қандай эътиroz бўлиши мумкин эмас. Яқин-яқинларгача у билан менинг орамда жиддий келишмовчилик бўлмаган эди, бироқ ўтган йили ўргамчик ҳамшира (Ёко Тојма) ёллаганимдан кейин, у ач-

чиқлаб менга ажралишни таклиф этди. Мен розилик бердим ва бу аҳвол ҳозирги кунгача давом этиб келмоқда.

Уруш йиллари ҳарбий хизматни санитар сиғатида ўтадим, тўплаган тажрибаларимдан фойдаланиб, ўз ҳолимча врачлик билан шуғулландим — беморлар мендан жуда хурсанд эдилар, яна шуни қайд этишим керакки, мен қўлида дипломи бўлган ҳарбий врач жанобларининг маслаҳат ва ёрдамларига бирор марта ҳам илтифотсизлик кўрсатган эмасман. Жарроҳлик, масалан, кўричакни операция қилиш — менинг ҳунаримни алоҳида маҳорат билан кўрсата олган севимли соҳам ҳисобланади. Мабодо сиз қонунга хилоф равишда ўз ҳолимча врачлик билан шуғулланганим учун мени айбдор деб топар экансиз, у ҳолда, мен бирорнинг номини ноқонуний ўзлаштириб олганим учун қаттиқ пушаймон эканлигимни изҳор этаман ва эътиборан шу дақиқадан бошлаб, ҳар қандай ўз ҳолича врачлик қилишни йифишириб қўйишга ваъда бераман, барча гуноҳларим учун чин дилдан узр сўрайман.

Сиз мендан сўраган мурда билан боғлиқ масалага келсак..

С.ГА НИМА БЎЛГАН ЭДИ

Энди сен ёлғизсан.

Шифтдаги чироқ ўчирилган, фақат стол устидаги чироқ ёниб турган нимқоронги хона. Ўзинг ёза бошлаган «Ёзма гувоҳликлар»дан ҳозиргина бош кўтариб, чуқур хўрсиндинг. Вазиятингни ўзтартирмасдан бошингни бир оз ўнгга эгасан, кўзинг столнинг ўнг бурчаги ёnidаги ингичка нур тасмасига тушади. Бу даҳлиздаги чироқнинг эшик тагидаги тирқишидан сизиб кираётган нури. Мабодо эшик орқасида бирор турган бўлса, унинг сояси албатта ўша нур тасмасида акс этиши шарт эди. Сен кутяпсан. Етти сония, саккиз сония... Эшик орқасида эса тирик жон йўқ. Вақт ўз изини муҳрлаган оқ эшик, ундаги тирналган, қирилган ғадир-будур жойларни қалин қилиб устма-уст суртилган бўёқ ҳам яшира олмайди. Кўзларингни эшикка тешиб

юборгудек қадаганча ўйга чўмиб ўтирибсан. Кутилмагандарди диққатингни тортган товуш нима бўлдийкин? Балки қулоғингга шундай чалингандир? Йўқ, эшилдинг... аниқ, эшилдинг... Афтидан, у бу ердан ўтмади... Деразага ўгириласан. Девор ёнида каравот устида қатлама картондан қилингандарди яшик-одамни сингари кўчма уй. Балки сени эртами-кечми, ҳақиқий яшик-одам келади, деган фикр безовта қилаётгандир? Йўқ, эркак киши қадамни бундай майдада ташламайди. Ит ҳам. Ҳар қалай, бу ўша товуқга ўхшайди. Товуқ ҳам шунчалик зааркунанда бўладими, анчадан бери кечаси санқийдиган қилиқ чиқарган. Ҳар кеча дон ахтариб шу ерга келади. То-вукнинг кечаси санқиши — қизиқ, бу онда-сонда рўй берадиган ҳодисами ёки тез-тез учраб турадими? Кечалари ўз инларидан хотиржам ўрмалаб чиқадиган қуртқумурсқаларни бемалол чўқилаб еб юрадиган шундан бошқа товуқ йўқ, демакки, унинг озиқ-овқати жерагидан ортиқ, шундай бўлса ҳам, негадир у оч арвоҳдай озғин, ҳеч семирмайди. Ҳар қандай имтиёз учун ҳам ҳақ тўлашга тўғри келади. (Энди сенда насиҳат қилиш истаги пайдо бўлди).

Пивоси яримлаб қолган стакани оғзингга олиб борасан. Лабингга теккизасан-у, ичмайсан. Шу қадар эзилгансанки, томоғингдан пиво ҳам ўтмайди. Столга ўтирганингга тўрт соатдан ошди. Сентябрь охирлаб қолган бўлса ҳам, ҳавонинг авзойи бузуқ. Спирт шимдирилган юмшоқ паҳтада пешонангдан қўйилиб келаётган терни артасан, ёпишқоқ лабларингни ялайсан; елпаррак ҳам салқин бермайди. Йўқ, қадамлар ҳар қанча шарпасиз бўлмасин, сен уларни эшилмаслигинг мумкин эмас. Юрагингни шубҳа кемиради.

Столда қалин ойна. Унинг устида — тугамаган «Ёзма гувоҳликлар». Ҳали рўй бермаган ва умуман рўй бериши номаълум бўлган воқеалар тўғрисидаги «Ёзма гувоҳликлар». Уни бир четга суриб қўйиб, дафтари оласан. Оқиш-малла чизиқли оддий дафтари... Во ажабо! Худди меникига ўхшаган дафтардан ғамлаб қўйганинг ҳатто хаёлимга ҳам келмаган экан. Бўйсунмаётган қўлларинг билан дафтари очасан. Биринчи бет мана бу жумла билан бошланади:

«Бу ёзувлар яшик-одам тўғрисида.

Мен буни яшик ичиди ўтириб ёза бошладим.
Қатлама картондан қилингандарди, бошга кийгандарди белгача келадиган яшикда.

Бу гал яшик-одам — менинг ўзим».

Уи бет варақлаб, тоза саҳифани очасан. Қўлингга зўлдирли ручкани олиб, ёзишда давом этмоқчи бўлдинг-у, аммо фикрингдан қайтиб, соатингга қарадинг. Қеча қоқ ярим бўлиши учун яна тўққиз дақиқа бор. Сентябрнинг охирги шанбаси тугай-тугай деб турибди. Қўлингда ручка-дафтар билан ўрнингдан турасан. Каравотга келасан. Яшикни ётқизиб, ичига кирасан. Яшик кийган ҳолда каравотнинг четида ўтирасан. Яшикка кириб-чиқишига одатланиб қолганинг ҳар томонлама кўриниб турибди. Яшикни ўгириб, дарчасини иш столингдаги чироққа қаратасан. Бироқ ёзиш учун ёруғлик етарли эмас. Сен яшик даричаси тепасига маҳкамланган чўнтақ фонусни ёқасан. Олдиндан тайёрлаб қўйилган пластмасса тахтакадан стол ўрида фойдаланиб, ёзишга киришасан:

«Воқеалар моҳиятининг энг умумий белгилари қўйидагилардан иборатдир. Воқеа содир бўладиган жой — Т. шаҳри. Сентябрнинг охирги душанбаси...»

Чамаси, сен ҳали рўй бермаган, фақат эртадан кейинги куни рўй берадиган воқеа тўғрисида, гўё рўй бергандек қилиб ёзмоқчи бўляпсан. Шошилишнинг нима кераги бор? Ёки ўзингга бўлган ишончнинг бир неча чимдими мадад беряптими? Бўлажак ҳаракатлар режаси аллақачон рўй берган воқеалар қиёфасига кирди — демак, сен тепкини босдинг. Ва айрим истиснолар билан, учайдиган ўқнинг олдиндан мўлжалланган ҳаракат йўлидан ўзиб ўтиб, ўқ бориб тегиши керак бўлган нуқтани ҳам кўриб турибсан. Ёзувларнинг қолган қисмини ҳам тезроқ ўқишимни истайсан. Менингча, охирги мақсад, ўлимдан бошқа бирор нарса бўлиши мумкин эмас.

«...Денгиз бўйидаги боғнинг одам сийрак юрадиган олис адогига туташ соҳилда таниб бўлмайдиган бир мурда ётарди. Унга белигача келадиган чуқурликдаги қатлама картондан қилинган яшик кийгизилган ва камари ёрдамида гавдасига маҳкам чандиб ташланган эди. Афтидан, сўнгги пайтларда шаҳарда пайдо бўлиб қолган яшик-одам каналга қулаб тушгану оқим уни қирғоқча чиқариб ташлаган. Ёнидан ҳеч қандай ашёлар топилмади. Ичи ёриб кўрилганда маълум бўлдики, ҳалокат бундан ўттиз соат олдин рўй берган».

Ўттиз соат олдин... Сен қилни қирқ ёрган одамсан.

Мурда душанба куни эрталаб ёриб кўрилган, деб тасаввур қилайлик. Агар ана шу ўттиз соатни орқага қайтарадиган бўлсак, бу айни ҳозирги дақиқаларга тўғри келади. Ёки бор-йўғи бир неча соат кечроқ. Афтидан, сен аллақачон қатъий хулоса чиқариб қўйгансан. Кутилмаганда дафтарни ёпиб, каравотдан сирғаниб полга тушасан. Яшикнинг каравотда қолган орқа қисми баланд. Яшик ичидағи нарсалар бир-бирига урилиб кучли шовқин чиқаради. Саросимага тушганча яшикни ушлаб қолмоқчи бўлиб, ўгириласан. Бошингни буриб, иккинчи қаватда нима бўлаётган экан, деб қулоқ соласан. Қўрқув мўйқалами юзингга қулочкашлаб бўёқ суртади. Шу заҳотиёқ қуриган бўёқ юзингда майдада ажинлар бўлиб жимиirlайди. Ҳаддан ташқари асабийлашасан. Сен сал ўзингни босиб олишинг — воқеликка яқинроқ бўлишинг керак. Хоҳ чиран, хоҳ чиранма, қўлингдан келганини қиласан, бошқасига кучинг етмайди.

Эшик томон ўгирилиб, қатъий бир вазият эгаллайсан. Юрасан. Бармоқларингни сал қисганча қўлларингни таранг қилиб ёнингга туширасан... Уч қадам ташлаб, бўшашасан. Орқангга қайтиб, стол ёнига келасан. Ўтириб, бошингни чангаллайсан. Бир қўлингдаги дафтар столга шарпасиз тушади. Анча фурсат ҳеч нима қилмасдан, чуқур ўйга ботиб ўтирасан.

Ҳозир сен столинг устидаги қалин ойнадан кўз узмай қараб турибсан. Масофани яшириб турган тиниқ мовийлик. Билинар-билинмас кўк нуқси урган беҳад чексиз мовийлик. Қочишга даъват этадиган хавфли ранг. Сен ана шу мовийликка шўнгийсан. Агар сен унга бутунлай сингиб кетсанг, назарингда, абадий сузиб кета оладиганга ўхшайсан. Мовийликнинг ана шу даъватини илгарилари ҳам бир неча бор ҳис этганинг ёдингга тушади. Кемалар паррагининг кетидан кўпирив, мавжланиб қолувчи тўлқинлар мовийлиги... Ташландиқ олtingугурт конлари ўриндаги кўлмак сув... Попукқандга ўхшатиб тайёрланган мовийранг маргимуш... Бошинг оққан ёққа кетиш мақсадида биринчи электричкани кутатуриб кузатганинг — бинафшаранг тонг... «Ўз жонига қасд қилувчиларга ёрдам жамияти» — агар бу ном хунукроқ жарангласса, уни бошқачароқ аташинг ҳам мумкин — яъни, «Роҳатижон ўлим клублари» томонидан юбориладиган муҳаббат кўзойнагининг рангли шишаси... Тажрибали усталар бу шишаларни зўр ҳафсала билан қаҳратон қишининг

қүёшидан шилиб олинган нафис пардага айлантирадилар. Фақат ана шу кўзойнакни таққанларгина борса-келмас олисларга олиб кетувчи поезд жўнайдиган станцияни кўришга мұяссар бўладилар.

Балки сен ўз яшигингга жуда ҳам берилиб кетган-дирсан ва дастлаб дардингга малҳам бўлган яшик энди сени заҳарлай бошлагандир. Мен, яшик ҳам — хавфли мовийликнинг пайдо бўлиш манбаи, деган гапни эшитган эдим.

Бева-бечорани шамоллатиб қўядиган ёмғир ранги... Ер ости магазинлари ёпиладиган пайтдаги вақт ранги... Дорилфунунни тугатиш шарафига совға қилинган, гаровхонадан сотиб олинмаган соат ранги... Ошхонадаги зангламайдиган ювғич машинага урилиб чил-чил синадиган рашк ранги... ишсиз қолган кун эртасидаги тонг ранги... кераксиз ҳужжатлардаги сиёҳ ранги... ўз жонига қасд қилмоқчи бўлган киши томонидан охириги марта сотиб олинган кино билетининг ранги... ва бошқа ранглар — думалоқ хат муаллифи, қишки ланжлик, азоблардан қутулиш воситаси бўлган ўлим ва ниҳоят, кучли ишқор — яъни, вақт ўйиб емирган туйнуклар ранги...

Нигоҳингни бор-йўғи бир неча сантиметр буриш кифоя қилди ва сен йиқилиб тушишдан омон қолдинг. Минг уринма, минг тиришма, гапнинг қисқаси, сен бор-йўғи сохта яшик одамсан. Бари бир, ўзингни ўзинг ўлдириш қўёлингдан келмайди. Мана, энди ойна остидаги доригарлик фирмаси чиқарган календарни қўздан кечиряпсан. Очсариқ тусдаги Гиппократ суратини гир айлантириб аллақандай лотинча ҳикматлар битилган фирма маркасининг икки ёнида шундай ёзув бор эди: чап томонида — «С» витамини ва картизон мавсуми», ўнг томонида — «September — ўз асабларинг устидан назоратнинг сусайиши» ва ҳар ойга оид тиббий маслаҳатлар. Кейин диққатингни, афтидан, чап бурчакдаги қизил иероглифлар жалб этди. Сентябрнинг сўнгги якшанбаси. Худди ўзи — бир кун олдин... эртасига... йўқ, бугун, мўлжалингга кўра, яшикка тиқиб қўйилган, сувга бўқтириб ўлдирилган манави одам денгиз бўйи боғининг овлоқ қисмидаги қирғоққа элтиб ташланишидан бир неча дақиқа олдин. Сен тиниқ чоп этилган иероглифларга қарамасликка минг ҳаракат

қилганинг билан, улар худди bemорларни қабул қилиш бўйича эски ўсулда тузилган жадвалингга ўхшаб йўқолмайди. Қўлларингни елканг кенглигида ёйиб, стол қиррасига ташлайсан. Ҳа, шуниси маъқул. Мабодо қўлларга суюниб, оғирлик маркази олдинга кўчирилса, дик этиб туриш осон бўлади. Тепкини босдингми, бас, ундан кейин ҳеч қандай эҳтиёт чораси виждонни азобдан қутқазмайди.

Ҳар ҳолда, ёза бошлаган «Ёзма гувоҳликлар»инг сенга ҳеч қандай хизмат қилмайди. Сендан илтимосим шуки, стольдан турмасингдан олдин уни йиртиб ташлаб юбор. Агар ҳамма иш тузган режангга мувофиқ ҳолда амалга ошса, бу қофозлар мутлақо фойдасиз ва ҳеч кимга керак бўлмай қолади, мабодо режаларинг барбод бўлса, у ҳолда, энг ишончли гувоҳликлар ҳам қутқазолмайди.

ЁЗМА ГУВОҲЛИКЛАР. ДАВОМИ

Сиз мендан сўраган мурда билан боғлиқ масалага келсак, шуни тўла ишонч билан тасдиқлайманки, у, шубҳасиз, ўз ҳолимча врачликни бошлишим учун мен исмидан фойдаланган ҳарбий врач жанобларининг жасади эди. Мен уни ҳарбий врач жаноблари деб ататётган бўлсам, бу асло эски хурофий табакалар таъсири эмас, азбаройи кўп йиллар мёбайнида унга шундай деб ҳазиллашиб юриб, оғзим ўрганиб қолганидан, назаримда, бу унинг ўзига ҳам мойдек ёқар эди. Ҳарбий врач жаноблари ўз жонига қасд қилмаса эди, деб анчадан бери хавотирланиб юрадим, минг афсус ва надоматлар бўлсинки, вақтида кўз-қулоқ бўлиб туролмадим, фожианинг олдини олиш қўлимидан келмади. Шу муносабат билан буни кенгроқ ва батаф силроқ тушунтиришимга имконият беришинизни ўтиниб сўрайман.

Уруш тугашидан бир йил олдин мени ҳарбий врач жаноблари ёнида майда-чуйда топшириқларни бажариб туриш учун Н-чи дала госпиталига жўнатдилар. Уша пайтда ҳарбий врач жаноблари пўстлоқ билан ўзак оралигидаги ёғочдан қанд ишлаб чиқариш

имконияти устидаги ишга боши билан шўнгидек кетган, деярли барча беморларни даволаш менга қолган эди. Бахтимга, зеҳним ўтириш, қўйлим енгил эди. Шу тариқа ҳарбий врач жанобларининг раҳбарлиги остида учач-мунча мураккаб операцияларни ҳам бажара бошладим. Ҳарбий врач жаноблари олиб бораётган тадқиқот масаласига келсак, маълумки, уруш даврида қанд мутлақо етишмас ва унга талаб катта эди. Агар дарахтнинг пўстлоқ билан ўзак ўртасидаги қисмидан қанд ишлаб чиқариш усули топилса — бу дунё аҳамиятига молик кашфиёт бўлар эди. Ҳарбий врач жанобларини қўйларнинг қофоз ейиши қизиқтириб қолган эди, қофоз учун эса, ҳаммага маълумки, хомашё сифатида дарахтнинг пўстлоқ билан ўзак ўртасидаги қисми хизмат қиласди; демак, унинг назарида, ҳайвонларнинг ичагида цеплюлозани крахмалга айлантириб берувчи актив ферментлар бўлиши керак; у кечаю қундуз шу ферментларни топиш ва уларни ажратиб олиш устида бош қотирар эди.

Қунларнинг бирида баҳтсиз ҳодиса рўй берди — билмадим, қўйларнинг ичагида бўладиган юқумли бактериялар таъсириданми ёки қайта ишланган ёғочдан узлуксиз олинган намуналар заҳарладими, ишқилиб, ҳарбий врач жаноблари қаттиқ оғриб қолди. Уч кечакундуз роса иситмалаб ётди, кейин қандайдир ғалати ҳодиса рўй бера бошлади: ҳар учинчи куни ўтириш мушак оғрифи хуруж қилиб, гоҳ ғужанак бўлиб олар, гоҳ ҳушдан кетиб қолар эди. Ҳарбий врач жанобларининг ўзи диагноз қўйишга ожизлик қилас, бошқа врачлар, унинг ҳамкаслари ҳам бу ишнинг уддасидан чиқа олмас эдилар. Мен кейинчалик кўп марта, ҳар гал шу ҳол қайтарилганда, китобларга мурожаат этдим, аммо ҳанузгача бу касалликка ном топа олганим йўқ.

Ҳарбий врач жанобларининг маънавий фазилатларига мен катта ҳурмат билан қараб келдим ва бор кучимни аямасдан уни парвариш қилдим. Вақт ўтган сари унинг

дарди оғирлашиб борарди, мен ҳарбий врач жаноблари тортаётган азоблардан кўз юмиб, унинг қатъий талабларини кўнгилчанлик билан бажарганим ва кўкнор ширасидан олинган, оғриқ босувчи морфийдан тўхтовсиз укол қилиб турганим учун ўзимни ҳали-ҳали кечиролмайман. Урушнинг охирига келиб, у фирт банди бўлиб қолди. Мен ҳарбий врач жанобларини ўз ҳолига — тақдир ҳукмига ташлаб қўя олмас эдим, шунинг учун у билан биргаликда ҳарбий хизматдан бўшадим.

Хизматдан бўшаганимиздан кейин ҳарбий врач жаноблари билан иккаламиз биргаликда клиника очдик, мен унинг ассистенти сифатида клиника ишларини юрита бошладим ва беморларни қабул қилдим. Вақт ўтиб борар, аммо ҳарбий врач жанобларининг соғлиғи яхшиланмас эди, бора-бора у беморларни қабул қилолмайдиган бўлиб қолди. Фақат беморларнинг касаллик тарихи билан танишиб чиқар ва менга кўрсатмалар бериб тураг эди. Нима учун ўз ҳолингча врачлик билан қонунга хилоф равишда шуғуланаётганингни била туриб, бу ўзбошимчаликни тўхтатмадинг, деб сўрарсиз, ҳойнаҳой, майли, бу тўғрида ҳам ҳеч нарсани яширмасдан айтиб беришга тайёрман.

Биринчидан, мен ҳарбий врач жанобларини морфий билан таъминлаб туришга мажбур вазиятда эдим. Маълумки, ҳозир олий ва паст табақалар йўқ, турган гапки, ҳарбий врач жаноблари ҳам мени, бундай қилма, деб зўрламади. Мен бу ишни, содир бўлган фалокат олдида ўзимни бир қадар жавобгар ҳис этганимдан, азбаройи дўстона бир туйру билан қиласади. Сиз унга чинакам дўстлик қилмоқчи бўлган экансиз, уни даволаб бангиликдан халос этиш чораси тўғрисида нега ўйламадингиз, деган савол туғилиши мумкин ва мен бунга қуйидагича жавоб бераман. Врачни даволаб бангиликдан халос этиш — деярли бефойда иш, тузалиш дараҷаси нулга яқин. Бу — организмнинг пировард-натижаси ўлимга олиб келадиган астасекин заҳарланиши эканлигини фаҳмлаб,

мен ҳарбий врач жанобларини ўз ҳолига — тақдир ҳукмига ташлаб қўйишга журъат қила олмадим.

Иккинчидан, мен ҳарбий врач жанобларининг номидан фойдаланиб, ўз тирикчилигимни таъминлай олганим тўғрисидаги фактини рад этиб бўлмайди. Аммо мен ҳарбий врач жанобларининг заифлигидан фаразли мақсадларда фойдаланганим йўқ. Барча молиявий ишлар жилови унинг умр йўлдоши қўлида эди. Қейинчалик бу аёл билан менинг ўртамда яқин муносабатлар қарор топди, буни ҳарбий врач жанобларининг ўзи вужудга келтирди, негаки, уни ташлаб кетишимдан хавфсираб, умр йўлдошини мен билан шундай мулоқатларда бўлиб туришга зўр бериб қистай бошлаган ва буни, мени қўлдан чиқариб юбормасликнинг бирдан-бир воситаси, деб билган эди.

Бу — бангиликнинг сўнгги босқичида тез-тез учраб турадиган ҳодиса — психознинг бир тури эди.

Учинчидан, ўз ҳолимча врачлик билан шуғулланишни давом эттирганимнинг яна бир сабаби, кундан-кун шуҳратим ошиб, маҳоратимнинг кенг тан олиниши натижасида ўз қобилиятимга нисбатан пайдо бўлган ишонч эди. Тўғри, ўз ҳолида врачлик қилиш санъатини аниқ баҳолайдиган холис мезон мавжуд эмас. Афтидан, шунинг учун ҳам қонунга хилоф равишда врачлик қилиш ҳеч қачон жиноят сифатида англанмайди. Бундан ташқари, тибиётга бўлган қизиқишим тўхтовсиз ўсиб борди, медицинага оид китоб ва журналлардаги энг янги маълумотлардан ҳам доимий равишда баҳраманд бўлиб турдим. Йигирма йиллик тажриба, ҳалоллик ва илмий ғайрат-иштиёқ, назаримда, врачлик дипломи билан боғлиқ муаммони чиппакка чиқарадиган дадил ишончга айланади. Чиндан ҳам, илгари бошқа клиникаларда даволанган беморларни текшириб кўрарканман, университет томонидан масъулиятсизлик билан, нотўғри қўйилган анча-мунча диагнозларга дуч келдим. Турган гапки, бу далил-

лар ўзим йўл қўйган жиноятни оқлайди, демоқчи эмасман. Қонунга хилоф ишни ҳеч нарса оқлай олмайди.

Саккизинчи йили жиддий ўзгаришлар со- дир бўлди. Бунга қадар ҳарбий врач жаноблари менга врачлар конференцияларида иштирок этиш ва ташқи муносабатлар ўрнатиш каби ишларни ҳам топширас эдики, пировардида, хунук гап-сўзлар пайдо бўлди, гўёки у ақлдан озган деган бўхтондан ибораг мишишлар тарқала бошлади. Бу мишишлар бизга ҳам етиб келди. Ўша пайтда ҳарбий врач жаноблари истеъмол қиласиган мукайифот миқдори одатдагига нисбатан сезиларли даражада ошиб кетди ва мен бунинг устидан қатъий назорат ўрнатишга мажбур бўлдим. Мен устимизда қора булут — жиддий хавф пайдо бўлганини фаҳмладим, ҳарбий врач жаноблари билан маслаҳатни бир жойга қўйдик-да, клиникани ёпиб, мана шу шаҳарга қўчиб келишга қарор қилдик.— воқеалар энг охирги дамга қадар шу тарзда ривожланди.

Ана шу кўнгилсизликлар туфайли ҳарбий врач жанобларининг руҳий аҳволи кескин ёмонлаша бошлади, унда мизантиопия — яъни, одам иси ёқмаслик касали авж олди ва ўз жонига ўзи қасд қилишга интилиш нишоналари яққол кўринди. Умр йўлдошининг таклифига биноан, биз ҳарбий врач жанобларининг ташқи олам билан ҳар қандай алоқасини узиб қўйишга келишдик ва мен ҳарбий врач жанобларига айланиб, клиникани ўз номимга ўтказишга қарор қилдик. Зоро, бу билан аҳвол расмий жиҳатдангина ўзгарар, аслида эса ҳаммаси эски ҳолида қолар эди. Ҳарбий врач жаноблари ҳам бизнинг таклифимизга бажонидил кўнди. Гарчи, жиноят қилганимни тушуниб турган бўлсам ҳам, бахтимни қарангки, бу шаҳарда ҳам беморлар ишончини қозондим, шуни комил ишонч билан қайд эта оламанки, бирорвга шикаст етказганим тўғрисида устимдан ҳеч қандай шикоят йўқ. Зоро, қонунни бузиш мумкин, деган ақидам бўлмаса ҳам, бир нарсани ай-

тишни истар эдим: мөдомики, ўзининг қурбон эканлигини тушуниб етмаган қурбон — қурбон ҳисобланмас экан, демак, мен ҳам ўзимнинг жиноятчи эканлигимни тушуниб етмаганмаи, яъни, жиноятчи эмасман. Модомики, мамлакатимиз фуқароси сифатида мёнинг ҳам ҳаётим ва мол-мулким қонун ҳимоясида экан, қонунга қарши бориш мумкинлигини исботлашга уринмайман.

Ўтган йили мен янги ўргамчик медицина ҳамширасини ишга қабул қилдим, бу эса, ҳали айтганимдек, фалонча билан бошқа бошқа яшашимиизга сабаб бўлди. Аммо мен унга барча кирим-чиқимлар тўғрисида илгаригидек ҳисобот бериб турдим ва иккаламиз ҳам ишни илгаригидек баҳамжиҳат олиб бориш ҳуқуқига рози бўлдик. Шу боисдан, менингча, бу ерда ҳеч қандай муаммо туғилгани йўқ. Айни пайтда у фортельяно чалишни ўргатиш синфи очди ва болаларни ўқита бошлади — истардимки, сиз буларнинг ҳаммасини ўша аёлнинг ўзидан батафсил суриштириб аниқлассангиз ва гувоҳликларим мутлақо тўғри эканлигига ишонч ҳосил қиласангиз.

Ҳарбий врач жаноблари нима учун клиникани ташлаб кетди ва ўлишга аҳд қилди, бунинг бевосита сабаби нима — мутлақо ақлга сифмайди. У иккинчи қаватдаги хонада яшар, қачон ётиб, қачон туриши номаълум эди. Кўпинча хонага кириш ёки ташқарига чиқиши учун хуфя йўл зинапоясидан фойдаланарди — худди шунинг учун ҳам мен унинг барча хатти-ҳаракати учун жавобгарликни бўйнимга ололмайман. Яқиндагина рўй берган бир кичик тўқнашувни айтиб беришим мумкин: у дарахтнинг пўстлоғи билан ўзаги ўртасидаги қисмидан қанд олишга алоқадор ўзининг ўша тадқиқотини қўмсаётганини арз қилиб, ширинликка ниҳоятда ўч бўлиб бораётганидан нолиди, мен эса унинг саломатлигидан ташвишланиб, ширинлик танаввул этишини тақиқладим, шунда у мендан қаттиқ ранжиди. Бироқ худди шу факт унинг ўлимига сабаб бўла олиши мумкин, дея олмай-

ман. Маълумки, марҳум картон яшик кийган, шу нарса эҳтимолдан холи эмаски, ҳарбий врач жаноблари ўлмоқчи бўлмаган, щунчаки тўғонда сайр қилиб юрган, бундай ғайри-одатий «либос»га ўрганмаган одам оёғи остида нима борлигини кўра олмайди ва кечакуни бўйи ёқсан сирпанчиқ ёмғирда қоқилиб тушган бўлиши ҳам мумкин.

Нима учун у қатлама картондан қилинган яшик кийган деб сўрашингиз мумкин.— мен бу хусусда ҳеч қандай тасаввурга эга эмасман. Бир неча ойдан бўён шахримизда картон яшик кийган бир дайди сандирақлаб юради, уни кўплар кўрган, агар сиз мендан, ўша дайди ҳарбий врач жаноблари бўлмаганикан, деб сўрасангиз, у мендан яширинча яшик кийиб кўчага чиқиш эҳтимоли йўқ эди, деб қатъий рад эта олмаган бўлур эдим. Тўғрироғи, у ҳуқуқларига қўшиб исмини, келиб чиқишини ва шахс сифатида ўзини ҳам менга бергани, ўзи эса йўқ нарсага айланиб қолганига қатъий ишонч ҳосил қилган. Бунинг устига у одамлардан даҳшатли дараҷада нафратланадиган бўлиб қолган эди ва мен у кўчага чиқар экан, ҳаммадан қочиб яшикка бекиниб олишга ҳаракат қилганини — унинг ана шу аҳволини жуда яхши тушуниш им мумкин. Экспертиза натижаларидан мурданинг иккала билаги ва сонларида сонсаноқсиз укол излари борлиги яққол маълум бўлди. Модомики, унинг организми шу қадар катта ҳажмда заҳарланишни кўтара олган экан, унинг хатти-ҳаракатларидағи ғайритабиийлик ҳам фавқулодда ҳайрон қолдириши даргумон.

Яшик-одамнинг клиникага кириб-чиқиб юрганини кўрган кишилар бор, ўшаларнинг гувоҳликларига ва мурдада аниқланган сонсаноқсиз укол изларига асосланиб, яшик-одамнинг клиникага алоқаси бор, деб шубҳаландингиз ва ҳатто мени сўроққа ҳам яқиридингиз. Аммо, мабодо — далиллар шундай яққол кўриниб турмаганида, яшик-одамнинг мурдасини таниб бўлмаганида эди, очиқ танолишим керакки, мени ўзини ҳеч нарсани бил-

маганга солиб, ўз ҳолича врачлик билан шуғулланишни давом эттираётган киши сифатида айблашга ҳатто қилча ишора сезганимда ҳам ўзимни ниҳоятда таҳқирланган ҳисоблар эдим. То ўзи қўнғироқ қилиб чақирмагунча, мен ҳам, медицина ҳамшираси ҳам ҳарбий врач жанобларининг хонасига кирмасликка келишиб олган эдик. Илгарилари ҳам шундай бўлиб турарди, у бизни ярим кунлаб, баъзан ундан ҳам кўпроқ вақт ичидаги қайтмагач, зоро, бунинг оқибатида менинг қонунга хилоф равишда врачлик қилишим фош бўлиб қолишига ақлим етса ҳам, иложим йўқлигидан ўзимни руҳан шайлаб, уни қидиришларини сўраб полицияга илтимоснома бердим.

Ўз ҳолимча врачлик қилишни йиғишириб қўймоқчи бўлганимда ҳарбий врач жанобларининг ўзи ҳаммадан кўп қаршилик кўрсатган. У мени ҳадеб мақтайдерар, авраб-қизиқтириб, ҳатто қутуртириб юборар, айни пайтда, ўзимни ўлдираман, дея қайта-қайта қўрқитар эди. Банги одамларнинг муқаййифотга эришиш учун қандай қайсалик ва телбалик қилишлари ҳаммага маълум. Ҳарбий врач жанобларининг ўз жонига қасд қилиш эҳтимоли борлиги мени чиндан ҳам қаттиқ ташвишга солар эди. Аввало, ўлим тўғрисидаги справкаларни тўлғазиш пайтида унинг ҳам, менинг ҳам исму фамилиямиз бир хиллигини кўрсатишга тўғри келарди, мен эса шаҳар бошқармасига бундай ҳужжат кўрсатишни истамас эдим. Шунинг учун ҳарбий врач жанобларига, нима қиласангиз қилинг, фақат ўз жонингизга қасд қилиш фикридан қайting, деб неча марта ялиниб-ёлворишимга тўғри келган. Ҳарбий врач жаноблари жуда ҳаддидан ошибб кетди: вақтинча ўз жонига қасд қилмай туриши учун, муқаййифот миқдорини кўпайтиришимизни, янги ёлланган ўргамчик медицина ҳамширасини

(Еко Тояма) ечинтириб қўйиб, кўнгил очишига рухсат беришимиизни очиқдан-очиқ талаб этдики, пировардида, мен ниҳоятда ёмон аҳволга тушиб қолдим. Бироқ мен унга кин сақламадим. Бемор соғлом кишилар учун номаълум бўлган азоб-уқубатга йўлиқ-қан экан, назаримда, тишни тишга қўйиб чидаш керак.

Модомики, ҳарбий врач жаноблари менга муҳтож эмас экан, энди мен одамларни алдаб, бундан буён ҳам ўз ҳолимча врачлик билан шугулланишини давом эттиришим шарт эмас. Ҳарбий врач жанобларининг фикрича, bemор моддий ёки жисмоний шикаст топсангина, ўз ҳолича врачлик қилиш қонунга хиллоф ҳисобланади, модомики, ҳеч ким ундан озор кўрмаган экан, бу ишга жиноят сифатида қараш мумкин эмас. Лекин шунга қарамасдан, мен қалбаки врач бўлишнинг ўзиёқ жиноят деб биламан ва ўз хатти-ҳаракатимни ҳам худди шу нуқтаи назардан баҳолайман. Ҳозир менга ҳамма гуноҳларимни очиқтан олиш имконияти туғилди ва мен юрагимдан ана шу узоқ йиллик юкни олиб ташлашга қарор қилдим.

Айтган гапларимнинг ҳаммаси соғ ҳакиқат.

ЖАЛЛОД – ЖИНОЯТЧИ ЭМАС

...Афтидан, ўйлаб қўйган ишингни ниҳоят бошлишга тўғри келаётгани сени безовта қилмоқда. Ҳозиргина беозор маъдан товуши эшитилди — сен шприцини стерилизаторга солдинг. Бу товушни мен ҳар қандай масофадан ҳам эшитаман. Дала сичқони сувнинг ҳидини ўн чақирим наридан ҳам сезади. Ғўриллаб кирган шамолдан зинапоя майдончасидаги дераза зиррлаб кетди... Ҳа, шубҳасиз.. У фақат сен турган хона эшиги очилганда ёки ёпилганда шундай товуш чиқаради. Эшитяпман... даҳлизга тўшалган матода оёқ яланг юриб келяпсан... Сен жуда секин, ҳар сонияда бир қадам ташлаб яқинлашяпсан... Албатта, яшик кийиб олгансан... Ўн биринчи қадамда бошқача товуш эшитилади — гўё нам рух устида юраётгандайсан. — чунки энди зинапояга оёқ қўйдинг. Кўтариляпсан. Бир поя, яна бир

поя... одимларинг борган сари суст... ниҳоят, майдончага етасан, тўхтайсан... Иккинчи қават майдончаси иҳоталанган, устунчалари кунгурадор қилиб ишланган зинапоя панжараси бўйлаб юрасан, шундоқ рўпарангда чоғроқ хона. Тор даҳлизнинг бор энига баравар девор билан қарийб қўшилиб кетган маҳфий эшик.

Уликхона.

Гўёки мурдаларни асло таҳқирлаш мақсадида эмас, шунчаки клиника bemорлари ўлимга нисбатан ўта таъсирчан бўлишларини (бу ҳодиса кўп кузатилган) эътиборга олиб, марҳумлар учун кўздан йироқ, холироқ хонани таңлаганлар. Бунинг устига хона хуфя йўлнинг ёнгинасида, мурдаларни олиб чиқиш ҳам ўнгай.

Аслини олганда, мен ҳали мурда эмасман. Тўғри, тирик дейиш ҳам қийин, лекин ҳар ҳолда, мурда эмасман. Ҳали ўлмасдан туриб, ўликхонада ётибман — мен буни сенга алоҳида таъкидлаб айтиб қўйишим керак, йўқ, менга худди мурдага муомала қилгандек муомала қилгандари учун эмас, мени бунга сен мажбур этганинг учун. Бу хона менга ёқади. Аввало шуки, унинг деразаси йўқ. Бу эса менинг ҳозирги аҳволимга мос келади. Анчадан бери қорачиқларим ёруғликдан таъсирланиш қобилиятини йўқотган, кундузлари ҳам кўзларим худди қум тиқилгандек ачишади. Бундан ташқари, хонанинг узунаси энига қараганда икки ярим баравар катта, нақ тобут билан теппа-тенг, қисқаси, одамларга хос бутун ҳимоя таъсироти кўринишлари: нафрат, норозилик, кек, қаҳру ғазаб туйғуларини йўқотган мендек бир киши учун энг шинам, қулай жойдир.

Даҳлиздан шарпа ҳам эшитилмай қолди — сен тўхтадинг. Мен эшик тирқишидан сенинг нима қилаётганингни илғаб олишга қандай уринаётган бўлсам, сен ҳам эшик тирқишидан менинг нима қилаётганимни илғаб олишга шундай уриняпсан. Агар эшик ақлли мавжудот бўлса эди, қорнини ушлаб қаҳқаҳ уриб юборишдан ўзини тийиб туролмасди. Аммо сен ҳам ўзингга яраша иккиланасан. Биз бир-биримизни кўндиришга қанча ҳаракат қилмайлик, жаллодлик вазифасини бажариш, бари бир, сенинг зиммангга тушади. Табиийки, ичингни ит тирнаяпти — қийналяпсан. Агар мен сенинг ўрнингда бўлсам, афтидан, иккиланиб, нима қилишимни билмай қолардим. Ўлдирилиши керак бўлгали одамгина ўзининг ўлдирилишини аниқ билади. Мен,

эҳтимол, ўзининг ўлдирилишини билиб турган одамни қийнаб, у билан кераксиз нарсалар тўғрисида гаплашиб ўтириш учун ҳеч қачон журъат қила олмаган бўлардим. Агар кераксиз сухбат ўрнига у билан биргаликда ўлим муаммосини мұҳокама этсак, ўзимни бирмунча хотиржам тута олишим мумкин бўларди. Йўқ, чамаси, бу мавзу ҳам ярамайди. Бу, нари борса, жуда қўпол ҳазил бўлиб чиқарди. Агар бир-бирига сўзсиз қараб ўтириладиган бўлса, асаблар таранглашиб, чирсиллаб кетади-да, чақин чиқади — оқибатда кучли куйиш рўй беради.

Мен учун ҳозир энг яхшиси — ухламоқ. Уйқуда тинчгина бошқа оламга кўчиб ўтишдан ҳам ёқимлироқ нима бор? Банги одам қушуйқу бўлишини ҳам яхши биласан. У доим карахт, доим мурдоқ, шу боисдан кўнгилдагидек мизғий олмайди. Сен эса менга қаттиқ уйқу тиламайсан — шу қадар бераҳмсан. Ухламай ўтирибман. Каравотға ўтирганча тез-тез ёзяпман. Фасад бойлаб кетаётган кўзларимни вақти-вақти билан борат кислотасида ҳўлланган пахта билан артиб қўйманан — бу қилиқларим сенинг ғашингни келтиради. Лекин ўтинаман, тинчлан. Ҳали қўлинг эшик тутқичига тегмай туриб... биринчи қадам шарпаси эшитилиши биланоқ... дарҳол ўзимни уйқуга солиб ётаман. Сен, албатта, ўзимни уйқуга солиб ётганимни биласан, бироқ ростакамига ухлаганимдан кўра, сенга кўпроқ шуниси маъқул, кўнглинг хотиржамроқ бўлади. Агар мен чиндан ҳам ухлаётган бўлсам, у ҳолда, уйғониб қолишим хавфи бор, агар ўзимни уйқуга солиб ётган бўлсам, бу хавф йўқ, ташвишланмайсан. Истасанг, дафтариҳимни атай полга ташлаб, диққатингни жалб этишим мумкин, шунда мутлақо онгли равишда ўзимни уйқуга солиб ётганимни билиб оласан. Ўлимимнинг бош айбори — ўзим, сен фақат шериксан, холос. Бутун жавобгарликни ўз устингга олишинг ҳам мутлақо керак эмас. Бўладиган ишнинг бўлгани маъқул, қани, бошла. Ҳозир, шу дақиқада бўлса ҳам, майли. Сен кўнглингдаги ишни бошлаган заҳоти менинг ёзувларим ҳам адо бўлади.

Икки энлик бўлса ҳам сенга хат қолдиришимни истайсанми? Хатга зарурат туғилмаслиги ҳам мумкин, бироқ, ҳар ҳолда, кўнглинг тинчроқ бўлади. Ўз жонига ўзи қасд қилишда иштирок этганлик учун жавобгарликка тортиш — аҳмоқлик. Тўғри, баъзан чувалган битта ип бутун бошли нимчани титиб юборади. Қўйида келтирилган сатрларни қирқиб олиб (қоғоз ивимаслиги

учун полиэтилен пакетга сол,) мурданинг бармоғига боғлаб қўй. Тўхта, бармоққа боғлаш ярамайди, уни менинг ўзим боғлай олишим мумкин бўлган бошқа бир жой топиш керак... Ё найча қилиб ўраб бўйнимга осиб қўйсангмикан? Йўқ, ахир сен менинг ўлимим баҳтсиз ҳодиса туфайли содир бўлгандек таассурот қолдиришини истайсан, шунинг учун, то эпчил полиция бу ерга етиб келгунча, балки хонанинг у ер-бу ерига яшириш керакдир, масалан, бир қарашда сезилмайдиган каравот қувурлари бир-бирига уланган жойга; агар полиция нимадандир шубҳаланса, синчиклаб текшириб, албатта топиб олади. Қелтирилган сатрларни қирқиб олиб, турган гапки, дафтарни албатта ёқиб юбор.

Улимни мен ўзим танладим. Агар бирор томонидан ўлдирилган деган таассурот кутилгандан зиёд мураккаблашадиган бўлса, бу фақат ўзимнинг уқувсизлигим туфайлидир...

Йўқ, сунъий чиқди, кимнидир аяётганим яққол билиниб қоляпти. Демак, аксинча, шубҳа уруфини сочиш им керак. Яххиси шамасиз, рўйирост ёзганим маъқул.

Мен ўлишга қарор қилдим. Мунофиқлик билан менга ишонмоқ керак эмас. То ўзинг оғзингга солиб, шимиб кўрмагунча ҳар қандай новвот ҳам тошдек қаттиқ туюлади. Агар оғзингга солсанг, дарров тишлаб синдиригинг келади. Тишлаб синдиридингми, бас, энди у ҳеч қачон бутун бўла олмайди.

Менга ҳали ҳам ачиняпсанми? Сен беихтиёр ўз ҳақиқий қиёғангни маълум қилдинг. Тащвишланишнинг кераги йўқ. Минг ачинма, ачиниш — фақат ачиниш, холос. Ақлим башорат қиляпти: мен ортиқ яшашим керак эмас. Ҳар ҳолда, ақлимнинг ҳали ҳам ўзимда тургани жуда муҳим. Аммо бу ақл ҳам денгиз бўйидаги тўлқинлар ювиб кетган қумқурғонга ўхшаб бебақо. Яна икки-учта катта тўлқин келса — ундан асар ҳам қолмайди. Айни шу лаҳзаларда мен, чамаси, ўз сўзимдан қайтишга ва ҳаётга жон-жаҳдим билан тармашишга тайёрман. Ҳаётга сурбетларча таклиф қилишга, агар у таклифимни рад этса (рад этишига имоним комил), уни ўлдиришга ҳам тайёрман, бу эса менга роҳат бағишлиди. Мен тушимда бир неча марта уни қандай еяётганимни кўрдим. Унинг мазаси мол гўшти билан

илвасин гўшти ўртасидаги бир таъмни эслатарди. Назаримда, ҳаётга бўлган туйғуларим қайнаб тошгандек эди ва ниҳоят, улар айнаб, очлик туйғуларига айланиб қолди. Агар бу очлик бундан кейин ҳам кучайиб кетаверса, истасанг-истамасанг, уни хомлайн ейишга тўғри келади. Ҳозирча ақлим жойида экан, мен буларнинг ҳаммасини бартараф этмоқчиман. Ўз жонига қасд қилиш эътиборга лойиқ ҳаракатлар сирасига киради, модомики, у ҳаракат экан, уни ёлғиз ақл ва истак ёрдамида амалга ошириш мумкин эмас. Акс ҳолда, ҳар қандай пушаймон, ҳар қандай туйғу иккиланиш учун баҳона бўлади. Бироқ ҳозирча ақлим ҳушёр экан, ҳар ҳолда, ўзимни сен ёрдамга чўзган қўлни силтаб ташлаётган қилиб кўрсатмаслигим керак. Ягона илтимосим шуки,— ҳозирча менда ушлаш истаги бор экан,— қўлингни чўз менга. Бундан — ҳам сенга фойда, ҳам менга.

Сенга нима бўлди? Нима учун иккиланасан? Ахир биз келишган эдик-ку: мен ўзимни уйқуга солиб ётаман. Нега қимир этмайсан? Бунақада тош ёки тўнкага айланиб қолиш ҳам ҳеч гапмас. Наҳотки, мени эшитмасин, деб шарпасиз юриб қайтиб кетаётган бўлсанг? (Мумкин эмас. Бу ерга қандай шарпасиз келган бўлсанг, ундан ҳам шарпасизроқ пусиб чиқиб кетолмайсан бу ердан).

«Менга қара, шу ердамисан?.. Агар шу ерда бўлсанг, жавоб бер... Қўрқма, киравер».

Бу — мен, овоз пайларимни кучим борича таранг тортиб, эшик ортидан мен қичқирипман. Жавоб йўқ. Бирор ҳаракат шарпаси ҳам сезилмайди. Фақат тун сукунати, худди бирор болга билан пўлат сандонга аниқаниқ ураётгандек, оғриқ бўлиб қулоққа чалинади. Балки булар бари менга шундай туюлаётгандир? Зина-поядаги деразанинг зириллашига ҳам, худди пол ювадиган ҳўл латта суртилаётгандек йўлакдаги пол тахталарнинг ғижирлашига ҳам, эҳтимол, уч кун сурункасига ёқкан ёмғирдан сўнг тоғдан кутилмаганда ёпирилиб келган қуруқ шамол айбдордир. Вазият шу қадар чигаллашдики, шошилинч келган хулосалардан қутула олмадим. Ўша кеча сен уни ёнимга жўнатдинг. Унинг яланюоч бадани — ўлимимни бир оз кечиктириш эвазига ўйлланган мутлақ зарурий шароит эди. Сен яшикни (менинг тобутимни) тайёрлашга киришганингга

ўн кун бўлди, ўшандан бери ундан дарак йўқ — ило-жим қанча, тан олиш керакки, аллақачон ҳаммаси шай, мен ўлимга маҳкум этилганман. Ҳа, ҳа, майли, эшик орқасидаги шарпалар — миямнинг чалғишидан бўла қолсин, аммо сенинг келишинг — фақат вақт ма-саласи, холос.

Кўп ўтмай, чиндан ҳам эшик оҳиста очилди. Мен дарҳол ўзимни уйқуга солдим. Сендан бошқа ҳеч ким эшикни бу қадар сассиз оча олмасди, шунинг учун ҳам айниқса мен ухламай ётганимни эътироф этишим ке-рак эмас. Мен ўзимни уйқуга солиб ётавераман. Қўланса ҳидга кўниқиш учун сен бир зум нафас олмай турасан. Яна нафас олишдан олдин тупугингни юта-сан. Қўксингда қотиб қолган, катталиги ўрта қўлдай келадиган муз атиги бир неча сантиметр пастга сил-жийди. Пластмассадан ишланган сувдонни полга қў-йиб, яшикдан чиқасан-да, деразасиз, узун ва ингичка хонани кўздан кечириб, тағин завқланасан: чиндан ҳам тобутнинг ўзи. Хонани шифтдаги ёлғизгина кундузги ёруғлик чироғи ёритади. Уида худди атиргулга ўҳшатиб ўралган пащша тутқич осилиб туради. Унинг тагида эса, хона ўртасида, худди ҳалиги атиргул ўзагига ўҳшаб касалхонанинг темир каравоти турибди. Ана шу кара-вотда қовушиқсиз жойлашиб, мен жимгина ухляяпман. Муз эриган халта бирор нарса текканда қандай дир-килласа, ҳар нафас олганда мен ҳам шундай диркил-лайман. Худди балиқ дўкони токчаларида харидор ку-тиб ялпайиб ётган денгиз иблисига ўҳшайман. Йўл-йўл пижамамнинг олди очилиб кетган, сарсабил ўсимлиги мураббоси рангига ўҳшаган қорнимни унниқиб кетган гулчин сочиқ бекитиб туради. Сочиқ осгида чиқиб, оси-либ ётган оёқларим худди териси шилиб олинган кара-катицага ўҳшаб деярли юнгсиз ва хўл. Ҳавони бурним билан олиб, юмуқ оғзимдан чиқарганим учун лабларим худди йўғон резина клапан сингари титрайди. Бу кла-панда метан ёки аммиак кристаллари қотиб қолган ва у бамисоли раққосалар трикосига ўҳшаб, ялт-юлт қи-лади. Ҳар ухлаганимда ичимдаги у ёки бу аъзойим ўлади. Агар тез сасиш бўйича мусобақа ўтказиладиган бўлса, ҳақиқий мурда ҳам менинг олдимда ип эшол-мас эди. Сең бурнимни қисдинг, кўзларимдан ёш чиқ-ди. Кўзларим шўртанг тердан ачиб сасийди. Тоқатинг тоқ бўлади. Ахир мен сенга илгари ҳам сабр қилиш ке-рак эмас, демаганмидим. Айни пайтда, ўлган одамга унчалик қайғурмасдан сасиш жараёнини тўхтатиш учун шу тўғрида ўйлашнинг ўзи кифоя.

Елкамга оҳиста қўл теккизасан. Мен ўзимни уйқу-
га солганча ётавераман. Резина чирмов солиб, қўлимни
сиқиб бойлайсан. Ништар билагимга осонгина кириб
кўктомиримни топади. Қўлим терисида яра-чақа ўрни
бўлмаган соғ жой йўқ — нинанинг киргани ҳам сезил-
майди. Азбаройи баданим оқариб кетганидан қон ҳам
кўринмайди. Бармоқларингда намни шимиб оладиган
пахтани сиқиб туриб, кўктомирни ушлайсан ва унга
нина тиқасан. Шприц ичига қоп-қора қон сизиб қира-
ди. Поршень йигирманчи бўлакқача, то охиригача олиб
келинган, аммо шприца бор-йўғи уч куб сантиметр
нордон-шўртоб морфий бор. Чирмовни бўшатиб, сен
энг аввал ана шу уч куб сантиметр морфийни кўкто-
мирга юборасан. Сен укол қилаётган вақтда мен уй-
ғондим (бошданоқ ўзимни уйқуга солиб ётибман, уйғо-
нишим учун ҳожат йўқ эди) ва ҳарсиллаб нафас ола
бошладим, шунинг учун сен морфийдан яна битта укол
қилишга жазм этдицг — хуллас, ўзингни оқлаш учун
кўнглингга сиққанча баҳона ўйлаб топишинг мумкин.
Шундоқ кўз олдингда нафас олишим янада оғирлашди,
қоқчакак юзларим яна ҳам баттарроқ ичига чўкиб кет-
ди, оғзим эса худди ўликникига ўхшаб очилиб қолди.
Сен поршенин сиқишда давом этасан. Энди кўктомирга
фақат ҳаво киради. Кўктомиримнинг очилиб қолган
бир бўлаги қавариб шишиб чиқади ва балиқ пуфаги
шаклига кира бошлайди. Игнани суғуриб оласан, жаро-
ҳат атрофини ёпишқоқ бирикма суриб ишқалайсан,
бармоқларинг билан маҳкам эзасан. Мақсадинг — мени
даволаш эмас, шунинг учун нина ўрни газак олиб кети-
шининг олдини олиш тўғрисида ташвишланмасанг ҳам
бўлади, сен илгаридан йўл қўйиб келаётган шунга ўх-
шаш пала-партишликларга, яхшиси, эътибор бермайлик.
Бунинг устига, мен, афтидан, аллақачон қаттиқ уйқуга
кетдим. Мабодо ҳозир бирор бармоғимни кесиб олса ҳам,
бу менга қичишиган кўктомиримни қаттиқ тишлаб торт-
гандек туюлиши мумкин. Кутимагандан нафас олишим
яна издан чиқди. Ҳансираб, ҳарсиллаб нотекис нафас
ола бошладим, бўғзимдан мушукникига ўхшаш пихил-
лаш отилиб чиқди, кейин умуман нафасим ичимга тушиб
кетди.

Туш кўрдим: улкан нурафшон шаҳарга жиравериш-
да — узоқ-узоқларга юриб кетаётгандек сон-саноқсиз
чақноқ деразалар қаршисида турганмишман. Қаҳқа-
ҳамдан силкина-силкина югуриб ичкарига кираман ва
вужудим ҳавога қушдек енгил кўтарилади. Соя ҳам,
шу билан бирга оғирлик ҳам йўқолади.

Бу дақиқаларда мен каравотда ётганча тишлиларимни ғижирлатар, ғужанак бўлиб типирчилар эдим (худди қармоққа илинган балиқдек). Каравот ҳам тишиларини ғижирлатади. Гулханда ёнаётган йўғон, қуруқ шохларга ўхшаб юзлаб пружиналар ҳар хил овоз чиқарганча қасир-қусур ноласига қоришиб кетади ва менинг мотам маршимга айланади.

Тиззаларимни қучоқлаганча осмонда учар эканман, ҳайрон қоларли даражада ҳам қувноқ, ҳам мунгли эдим. Йиғлаётган аёлнинг маҳсус мен учун йирик кўринишда олинган сурати. Қишинафаси ёш қарағай учун айни муддао бўлади. Мен қўлларимни чўзиб, бармоқларим билан ҳавони тешаман. Тешиклардан қўланса ҳид ёпирилиб киради. Тушим қоронғилаша-қоронғилаша узилади. Мен ўламан.

Сен жасадим устига чиқасан. Қўлингда сув тўла сувдон. Қўкрагимга ўтирасан-да, бор оғирлигингни ташлаб, ичимдаги ҳавони сиқиб чиқарасан. Қолган-қутган ҳаво худди балиқ увилдириғидек ғичирлаб, енгил қўлқуллаб чиқади. Кучинг борича ўпкамни маҳкам босиб туриб, оғзимга каттакон воронкани тиқасан-да, унга сувдондаги сувни қуя бошлайсан. Айни пайтда катта босим эзив турган қўкрагимни аста-секин бўшатасан. Сувдон денгиз сувига тўлдирилган. Воронка ичида кичкинагина гирдобча ҳосил бўлади. Тешикка бир парча бақатўни тиқилиб қолади. Уни тортиб оласан, худди тиш ковагидан симирилган ҳаводек ғалати товуш чиқади,— балки бу ичим тўлиб кетиб, ортиқчаси оғзимдан тўклилаётган денгиз сувидир? Чамаси, яна бир оз кўтарилиб, қўкрагимни бўшатишинг керак. Сен устимдан бутунлай тушганингда икки литрли сувдоннинг ярми бўш эди.

Шу тариқа мени сувга чўкиб ўлганга чиқариш учун олиб борилган тайёргарлик ишлари ниҳоясига етди.

(Албатта, сен ҳаммани, жумладан суд медицина экспертизасини ҳам алдай олмас эдинг. Суд одам ҳақиқатда ҳам сувда чўкиб ўлган, деган аниқ хulosса чиқариши учун, ўпкасидан ташқари унинг бошқа ички аъзоларидан ҳам денгизда яшовчи ҳайвон ва ўсимлик организмлари намуналари топилиши керак. Денгиз сувининг фақат ўпкадагина бўлиши, бу иш минг усталик билан қилинмасин, аксинча, шубҳа уйғотади. Хуллас, менинг мурдам шубҳаланиш учун кўп асослар

беради. Ичига сув тўлган мурда хоҳ пуфак-дек шиширилган бўлсин, хоҳ бирон жойини балиқ юлиб кетган бўлсин, бари бир, жасада шундай излар қоладики, уларни пайқамаслик мумкин эмас. Кўлларни — елкадан то бармоқларга қадар, оёқларни — чотдан то тиззага қадар нина излари, қизаринқираб, бўртиб-бўртиб турган яра-чақалар қоплаб ётибди. Булардан bemorning узоқ йиллардан бери сурункасига муқайифот истеъмол қилиб келадиган банди эканлиги бир қараашдаёқ аён бўлади. Бундан ташқари, муқайифот олиш учун ишончли маҳфий йўллар лозим бўлганлигини гапирмай ҳам қўя қолайлик; шундай кичкинагина маҳаллий шаҳарчада доимий равишда шу қадар катта миқдорда муқайифот олиш имкониятига эга бўлган одамлар, турган гапки, бармоқ билан санарли. Бундай одам, аввало у ёки бу врачнинг кўнгилчанлигидан усталик билан фойдалана оладиган қандайдир товламачи ёки ўзи врач бўлиши мумкин. Дарҳақиқат, гиёвандларнинг касб-корини ҳисобга олган статистика маълумотларига қараганда, уларнинг энг катта қисмини медицинага алоқадор кишилар ташкил этади. Мабодо истеъмол қилинган муқайифот миқдори аниқланадиган бўлса, сенинг танг аҳволда қолишинг тайин. Сен ўз «Ёзма гувоҳлиқлар»нинг қайси аҳволда тайёрлаганингни тушуниб турибман. Бироқ кечикдинг. Энди қўлингдан келадиган ягона иш — кейинги тайёргарлик кўришларда ортиқ хатога йўл қўймасликдир. Майли, ҳечқиси йўқ, ҳаммаси жойида, бундан ортиқ бўлмайди. Йнимга сувни қандай қилиб қуйганинг тўғрисида ёзган эдим, бироқ ишинингга аралашиб учун имкониятим йўқ. Сен аллақачон яшик кийиб юрган дайди тўғрисида полициячиларга гапириб берган бўлишинг керак, аммо менингча, ҳалокат сабабини аниқлаш мақсадида ўлиб кетган дайдининг ичини ёриб кўриш учун давлат маблагини сарфлаш — йўл қўйиб бўлмайдиган бемаънилиkdir.)

Шундай қилиб, сўнгги тайёргарлик ишлари. Мени зинапоядан пастга судраб тушиш осон эмас. Сенга ўхшаган нимжон киши учун бу — фирт машаққат. Бунинг

устига агар мени елкалаб оладиган бўлсанг, ўпкам қи-
силиб, ичимдаги сув фаввора бўлиб энсаннга тўкилади.
Шунинг учун бошимни сочиқ билан ўраб-чирмаганинг
маъқул. Кейин яшикни олиб келиш учун орқангга қай-
тасан. Сувдонда қолган денгиз сувни тўкиб ташлашни
ҳам унутма. Зигирча хато машъум оқибатларга олиб
келиши мумкин. Кейин жасадимга яшикни кийгизиб,
камаримга чилвир билан маҳкамлаб боғла. Эҳтимол,
буни мурданни аравага ортиб бўлганингдан кейин қил-
ганинг маъқулдир. Шим билан ботинкани эса жасадни
яшикка тиқмасдан олдин кийгизиш керак. Шу билан
барча тайёргарлик ишлари тугайди. Энди йўлга туш.
Балки, ҳар эҳтимолга қарши, мурда устига латта-путта
ёпиш керакдир? Йўқ, оқ латта кўзга тез ташланади.
Йўлда битта-яримтасига дуч келиш хавфи ҳам қарийб
йўқ. Мабода дуч келиб қолсанг ҳам сал четга бурила-
сан — тамом-вассалом. Йўл эниш, арава ғилдираги ҳам
боплаб ёғланган, хуллас, уни ҳеч қийналмай итариб
кетаверасан. Фақат итни илакиширмаслик керак.
Шилқим ит орқангдан илакишса, бундан ёмони йўқ.
Шунинг учун йўлга чиқишдан олдин уни занжирга боғ-
лаб кетишни унутма.

Энди мурда ташланадиган жой масаласи — мен ўша
илгари ўзимиз келишиб олган жой — соя заводининг
орқасига ташлашни таклиф ётаман. Аравани у ерга
осонгина итариб бора оласан, дея олмайман, бироқ бу
жойнинг афзаллигини ҳам назардан қочирмаслик ло-
зим,— тўлқин кўтарилганда сув тўппа-тўғри ўпирма
жарликкача келади, ташлаган заҳотинг оқим мурданни
олиб кетади. Сен то бу ишларнинг уддасидан чиққунча
соат бир ярим бўлади. Кечи билан соат учгача ҳамма
ишини тугатиш керак. Акс ҳолда, тўлқин қайтиши ту-
гайди, каналда оқим тўхтайди, қарабсанки, туни бўйи
қилган ҳамма ишларнинг чиппакка чиқади. Бу жирканч
ишини эртага қолдириш эса, фақат...

(Жумла номаълум сабабга кўра узилган).

ШУ УРИНДА ЯНА, БУ САФАР ОХИРГИ ҚУШИМЧА

Ниҳоят, бор ҳақиқатни очиш вақти келди.
Ниятим шуки, яшигимдан чиқиб, олдингда ўз асл қиё-
фамда турмоқчиман ва бу ёзувларнинг ҳақиқий муал-
лифи кимлигини, унинг асл мақсади нимадан иборат

эканлигини фақат сенга, битта ўзингга очиқ айтиб бермоқчиман.

Сен менга ишонмаслигинг мумкин, аммо шу пайтгача ёзилган гапларда бир қатра ҳам ёлғон йўқ. Ҳа, тасаввур меваси — лекин ёлғон эмас. Ёлғон ўзига ишонган одамни чалғитиб, ҳақиқатдан узоқлаштиради, тасаввур эса, аксинча, уни энг яқин йўл билан ҳақиқатга олиб келиши мумкин. Шундай қилиб, мана, биз ҳам ҳақиқатга яқин келдик — унга қўл чўзсан етади. Мана шу жуда қисқа, охирги қўшимча бор гапни ойдинлаштириб бериши керак.

Турган гапки, мен ҳақиқатни очиш им шарт эмас. Худди шундай, сен ҳам менга ишонишинг шарт эмас. Гап сен билан менинг нималар қилишимиз шарт ёки шарт эмаслиги, яъни бизнинг мажбуриятларимиз устидага кетаётгани йўқ, балки мутлақо аниқ, ҳақиқатда эришилган ва йўқотилган нарсаларга ўралашиб, чигаллашиб қолган муаммолар хусусида боряпти. Менга сени алдашимдан ҳеч қандай маъно йўқ. Фақат сендан бир илтимосим шуки,— менинг ёзувларимни ичидаги кўп фикрлар бўладиган саргузашт роман деб тушунма.

Тўғри, назаримда, кейинги вақтларда саргузашт романларда энг нобоп фикрларни илгари сурмоқдалар,— бу ялпи касалликка айланиб кетди. Ҳозир худди шу гапларни ёзиб ўтирам, миямга муҳлат системасини кенг жорий этиш ҳақидаги фикр келиб қолди. Энди худди ўтмишдагидек уколдан қўрқадиганлар йўқ, шунингдек, муҳлат билан сотиб олишга журъат қилмайдиган одамларни ҳам жуда камдан-кам учратиш мумкин. Муҳлатга таяниш — қарзни тўлашингга кафолат берувчи гаров сифатида ўзингни ҳам, касб-корингни ҳам, уй-жойингни ҳам кўз-кўз этиш демакдир. Модомики, ҳақиқий касб ва ҳақиқий номга эга бўлган ва булардан гаров сифатида фойдаланиб келаётган одамлар ҳозирги кунда бениҳоя кўпчиликни ташкил этар экан, табиийки, бу жиноятчилар, изқуварлар ҳамда коровуллар миқдорининг камайишига олиб келади. Ҳозирги даврда муҳлатнинг қулайлигига қарши чиқаётган ниқоб гадолари партизанлар ва яшик-одамлардир. Мен ҳам ана шундай яшик одамман. Муҳлат душманларидан бириман. Умумий фикр ва ғояларга қарши чиққан ҳолда ўз ёзувларимни ҳаққоний ҳикоя билан тугатмоқчиман.

Дарвоқе, сен азоб-уқубатдан қутулиш воситаси бўлган ўлим тўғрисида қандай фикрдасан? 1963 йил-

нинг февралида Нагон Олий суди томонидан эълон қилинган суд қоида-сабоқларини изоҳ тариқасида келтираман:

1. Ўлим киши бедаво касалликка чалинган пайтда муқаррардир.
2. Бемор чеккан дард атрофдагиларни қийнаб юборса.
3. Мақсад — беморни азобдан қутқазиш бўлса.
4. Беморнинг эс-хуши тамоман жойида бўлса-ю, у ўз илтимоси ва ихтиёрини изҳор этса.
5. Бу ишни врач қилса. Ёки bemor билан келишиш учун етарли асос бўлса.
6. Ўлдириш воситаси мантиқан оқланса.

Мабодо мендан фикр сўрасалар, мазкур суд қоида-сабоқларида жисмоний хусусиятлар билан боғлиқ сабабларга ҳаддан зиёд катта аҳамият берилган, деб жавоб қилган бўлардим. Инсон моҳиятини тушуниш жиҳатидан олиб қараганда, бу қоида-сабоқлар менга бемазалик ва юраксизлик оқибати бўлиб туюлади. Чамаси, инсоннинг руҳий азоблари ҳам жисмоний шикастлари сингари атрөфдаги кишиларни жонидан тўйдириб юборадиган ҳодлар ҳам бўлади. Бироқ бунга ҳеч қандай эътибор берилмайди. Агар кишилар қонун қўли етмайдиган панароқ жойда бўлсалар, ҳар бир қотилликка азоб-уқубатдан қутулиш мақсадида содир бўлган ўлим, деб қараш мумкин.

Үрушда ўлдириш ёки жаллод томонидан ўлим ҳукмининг ижро этилиши жиноят ҳисобланмайди, худди шунга ўхшаб, яшик-одамнинг ўлдирилишига ҳам жиноят, деб қараш керак эмас. Бунга исбот тариқасида юқорида келтирилган қоида-сабоқдаги «бемор» сўзи ўрнига «яшик-одам» сўзини қўйиб қайта ўқиб чиқиш кифоя. Сен шу нарсани пухта ўйлаб тушуниб олишинг керакки, яшик-одамнинг мавжудлиги ўз-ўзидан душман солдати ёки ўлимга маҳкум этилган кимса мавжудлигига ўхшайди ва олдиндан чиқарилган ҳавоий хulosалар қонуний ҳисобланмайди.

Мана шунинг учун ҳам мен яшик-одам асли ким бўлганлигини эмас, балки ким яшик-одам бўлганлигини аниқлаш — ҳақиқатга яқин келишнинг бирмунча осон усули деб биламан. Яшик-одам фақат яшик-одамгина муҳокама эта оладиган тажрибага эга, бу яшик-одамгагина хос тажриба, уни муҳокама қилишга соҳта яшик-одам мутлақо ноқобилдир.

Масалан, яшик-одамга айланган киши биринчи марта дуч келадиган ёз кунларини олайлик. Ёз — яшик-одам тўқнаш келадиган синовларнинг бошланиши. Кечаги куннинг ҳар бир хотираси энтиклиради, нафасни бўғади — яшикни тирноқларинг билан тилка-тилка қилиб ташлагинг келади. Мабодо бу фақат иссиқ туфайли бўлса (кошкийди) — бир амаллаб чидаш мумкин. Тоқатинг тоқ бўлса — ер ости йўлларидағи хоҳлаган барнинг эшигига бор, у ерда ишлайдиган кондинционер салқингина ҳаво пуркаб қўяди. Энг ёмони, билчиллаган тер, у қуриб улгурмасдан олдин кўчадаги ҳамма чангни ўзига тортиб, қалинлаша-қалинлаша охири қатлам-қатлам шилимшиқ лойга айланади. Могор ва бактериялар учун ана шу кирдан созроқ озуқа муҳитини ўйлаб ҳам тола олмайсан. Шўртанг кир қатлами тагида димиқаётган тер безлари эса, сув пасайган саёз жойларда қолган моллюскаларга ўхшаб, зўрга ҳансираф нафас олади. Ҳар қандай ички оғриққа чидаш мумкин, аммо терини емираётган бу қичишишга бардош бериш қийин. Яшик-одам арава мойига белаб ташланган кишининг тортган азоблари ёки баданини олтин рангига бўяган бир раққосанинг ақлдан озиб қолгани тўғрисидаги ҳикояларни эшиганида, гўё ўзига буларнинг алоқаси йўқдек, парво қилмайди. Пўсти арчилган термевадаги покизалик тозалик намунаси сифатида яшик-одамга тинчлик бермайди. Неча марта худди анжир пўстини арчандек, устимдаги яшикка қўшиб, баданимнинг терисини ҳам шилиб ташлагим келди.

Бироқ пировард-натижада яшик билан боғлиқлигим ғолиб чиқди. Беш-олти кундан кейин баданим ифлосликка кўнишиб қолди, шекилли, ҳар қалай, энди қийналмадим. Ё балки, аъзои баданим терининг нафас олиши учун зарур бўлган ҳавони кам миқдорда истеъмол қилишга мослашиб қолгандир. Ўтган ёзнинг охирига келиб бир марта қаттиқ терладим-у, қайтиб деярли терламай қўйдим. Киши токи терлар экан, у ҳали чинакам яшик-одам эмас.

Энди нишончалар тақиб юрадиган бир гадо тўғрисида гапириб бераман. Яшик-одам дўч келган нусхалар ичида энг жирканчи ана шу гадо. Бу — шляпасига, худди туғилган кунларда қилинадиган пирогга суқулган шамлардек, жажжи-жажжи байроқчалар қадаб олган, ҳамма ёғига балиқ тангачаларига ўхшаш нишончалар, ўйинчоқ орденлар, медаллар ва бошқа темиртаклару тумтумакларни тақиб ташлаган бир жулдуурвоқи

гадо эди. У ҳар дуч келганда ўкирганча менга ташланниб қоларди. Одатда мени ҳеч ким пайқамасди, бунга кўнишиб кетганимдан парвойифалак юраверар эдим, бир куни у кутилмагандага ҳамла қилди, азбаройи бепарвөлигимдан фафлатда қолдим. Гадо бир балоларни ғўлдираб ўкирганча, сапчиб яшигимга ёпишди-да, унга ниманидир ғарч этказиб санчди. Санчган нарсасини зўрға қайриб, минг машаққат билан суфуриб олдим,— шляпасини безаган байроқчалардан бирининг дастаси экан.

Мен қаттиқ ҳаяжонланган эдим. Байроқчаларнинг пилтакашсимон узун, ингичка темир дастаси атиги яна бир неча сантиметр ичкарироқ кирганида, тўппа-тўғри қулоғимни тешиб юборган бўларди. Ўшандан бери, зоро, менинг қоидамга тўғри келмаса-да, нишончалар тақсан гадони кўрган заҳотим биринчи бўлиб унга ўзим ҳужум қиласидиган одат чиқардим. Бахтимни қарангки, ўша пайтларда яшикдан туриб оғир нарсаларни отишни ўрганиб олган эдим. Даствор (агар чапақай бўлмасанг), ўнг қўлни кесик жойга тиқиши керак, кейин кафтингни ўзингга қаратиб тирсакдан букасан ва яшик билан биргаликда, оёғингни ердан узмаган ҳолда чапга эгиласан. Гавданг дастворлабки ҳолатига қайтиши билан тирсагингни мўлжалга тенг қилиб кўтарасан-да, қўлингни олдинга кескин силтайсан. Худди диск улоқтириш пайтидагидек, фақат оёқ иштирокисиз. Кимки нишончалар тақсан гадога ҳужум қилишни эп-лай олмас экан, ҳали уни тўла шаклланган яшик-одам деб аташ мумкин эмас.

Яшик-одам кўчага чиққанидан кейин одатда кунлари хотиржам ўтади. Кўнгилсизликларга ҳаддан ташқари кам дуч келади. Кўпчилик диққатини тортишдан хавфсирашлару хижолатпазликлар дастворлабки икки-уч ойда ўтиб кетади. Аввало, теварак-атрофдаги нигоҳлардан ғайритабий таъсиrlаниш — ўз ҳаётингни мураккаблаштириш демакдир. Яшик-одам ҳам инсоннинг кундалик ташвишлари: овқатланиш, ухлаш, ҳожат чиқариш билан банд бўлиши муқаррап. Ухлаш ва ҳожат чиқариш учун алоҳида жой танлаб овора бўлиш шарт эмас,— аммо гап овқат хусусида бўлса, бошқа масала. Гамлаб қўйилган озиқ-овқат тугаб қолса, уни яна ғамлашга тўғри келади. Агар озиқ-овқатни текин ва жон койитмай топмоқчи бўлсанг, сарқит ахтариш керак. Сарқит ахтариб, шундай жойга бориш керакки, азба-

ройи мўл-кўллигидан танлаб-сарапалаб олиш имкони бўлсин.

Бироқ ҳатто сарқит топишнинг ҳамсирини билиш керак. Яшик-одам ахлатхоналарда кун кўрадиган гадо ва дайдилардан фарқли ўлароқ, дуч келган нарса билан қорнини тўйғазиб кетавермайди. Гап таъби нозиклигига эмас, оддий тозалик-озодалик тушунчасида. Тўғри, сарқитлар ҳаммавақт ҳам нотоза бўлади, деб ўйласанг хато қиласан, лекин ҳар ҳолда, улар одамда ёқимсиз таассурот қолдиради. Хусусан, ҳиди одамни чўчитади. Уч йилдан бери ҳали ҳам ҳидига кўнига олганим йўқ.

Ҳамма гап таъб билан сарқит ҳидининг мос келмаслигига. Ҳамма нарса ўз ҳидига эга: балиқдан — балиқ, гўштдан — гўшт, сабзавотдан — сабзавот ҳиди келади; ҳар хил ҳидлар оғзимда маълум бир ўзаро муносабатда қоришиб кетади, деб ўзини ишонтирган одам ана шу омихталикка кўнади ва кўнгли хотиржам бўлади. Қовурилган майда қисқичбақани оғзига солган одам, агар унда банан ҳидини сезса, албатта тупуриб ташлайди. Агар тишланган шоколаддан қовурилган моллюска таъми келса, кўнгли айнаб, ўқчиди. Бирбирига аралашиб кетган сарқитларнинг ҳиди ана шу аралашмани маълум озиқ-овқат маҳсулотлари билан қўшиб истеъмол қилишга йўл қўймайди, гарчи одам нимани еяётганини назарий жиҳатдан билиб турса ҳам, физиологик жиҳатдан уни тановул қилишга қурби етмайди.

Озиқ-овқат топишда биринчи қадам ҳидсиз, қуруқ сарқит ахтаришдан бошланади. Аммо бу мушкул иш. Ресторан ва газакхоналар ташландиги икки асосий турга бўлинади: биринчиси — энг кўп учрайдиган, сақлаш қийин бўлган, шаклини тез йўқотадиган маҳсулотлар. Булар еб бўлмайдиган нарсалардан (лагмончўп, патқоғоз, кемтик идиш ва бошқалардан) ажратиб олиниб, ҳар куни эрталаб улкан пластмасса идишларда чўчқа фермаларига элтиб ташланадиган озуқалар. Бошқа тури — ўз шаклини ўзгартирмайдиган, аммо бир хўрандадан ортиб қолганини бошқа хўрандага бериб бўлмайдиган озиқ-овқатлар... масалан, нон, қовурдоқлар, дудланган балиқ, пишлоқ, ширинликлар, ҳўл мева... Бу маҳсулотлар бирор маҳсус қимматга эга бўлмаса ҳам, бироқ уларни излашга тўғри келганда — ҳеч кўзга чалинмайди. Улар сарқит бўлгани билан тезда бузилмайди; улардан узоқ вақт фойдаланиш мумкин. Балки шунинг учун ҳам топилиши қийиндир. Ҳақиқа-

тан ҳам, ионни қуритиб ионқоқи қилиш, қовурилган балиқ ёки товуқ суюгидан ажойиб шўрва тайёрлаш мумкин.

Аммо яшик-одам, мен бу ҳақда олдин ҳам ёзган эдим, тўпла-тўғри магазин пештахталаридан ҳам озиқ-овқат ундириши мумкин. Шундай экан, у озиқ-овқат излаш илмини жуда ҳам пухта эгаллаши үнчалик шарт эмас. Овқат излаш — фақат кўчага кўниши учун яхши имкониятдир. Яшик-одам сифатида вақтни тиқилинч, гавжум кўчаларда ўтказаш учун, даставвал кўчага кўниши керак. Яшик-одам кўникма ҳосил қилганидан кейин, у қаерда бўлишидан қатъий назар, вақт унинг теварагида мужассам давра расмини чиза бошлайди. Ҳамма узоқдагилар зудлик билан яқин келади, яқиндагилар эса — деярли силжимайдилар, марказдагилар эса — умуман қотиб туради, демак, вақт зерикарли даражада бир хил оқмайди. Яшикда кун кечириш кимгаки чидаб бўлмас даражада зерикарли экан — у ҳали ҳақиқий яшик-одам эмаслиги аниқ.

Мана энди ўйлаб кўр. Ким яшик-одам бўлмаган экан? Хуллас, яшик-одам бўлиш кимнинг қўлидан қелмабди?

Д.ГА НИМА БЎЛДИ

Д. деган ўсмир зўр бўлишни орзу қиларди. Зўр бўлиш учун ҳамма нарсага тайёр эди. Бироқ бунга қандай эришиш йўлини аниқ тасаввур этолмасди. Ажойиб кунларнинг бирида миясига бир фикр келди — кўзгу, қалин қофоз ва фанердан перископга ўхшаш алланима ясамоқчи бўлди. Қувуракнинг юқориги ва пастки учларига кўзгучаларни қирқ беш градус бурчак остида қия ўрнатди ва ана шу қиялик ёрдамида, шартли қилиб айтганда, кўзниң кўриш ҳолатини икки четга, қувуракнинг узунаси бўйлаб юқори ва пастга аралаштириб юбора олди. Қўзгучаларнинг юқориги учига қалин қофоздан ошиқ-мошиқ ўрнатди, чилвир бойлади ва истаган пайтда уларнинг эгилиш бурчагини ўзгартириш имкони туғилди.

У ўз асбобини биринчи марта кўп қаватли қўшни уй тахтадевори билан омборхона ўртасидаги жинкўчада синаб кўрмоқчи бўлди. У бу жойни кичкиналик пайтлари, бекинмачоқ ўйнаб юрган кезларидан бери яхши биларди, бу кўчадан ҳам, ҳатто уйларнинг деразасидан

ҳам кўринмайдиган тор, хилват жой эди. У чўнқайиб ўтириди — димоғига зах тупроқ иси аралаш каламуи ҳиди урилди. Тирсагини тиззасига тираб, перископини кўзига тўғрилади. Юқориги учини тахтадевор устига қўйди. Кўча тепалик ёқалаб тикка кетган, шунинг учун ҳатто новча йўловчилар ҳам тахтадевор орқасидан нима бўлаётганини кўра олмайдилар. Бундан ташқари, тик йўлда улар ўзларини ноўнфай сезадилар, шундай экан, ким ҳам оёғининг остини қўйиб, юқорига қарап эди. Ҳаяжонини босишга ҳаракат қиласкан, Д. ўзига шундай таскин берди, аммо кўча кўзгуда ҳақиқатдан ҳам шундоқ кўз олдида акс этганида, у дабдурустдан шошиб қолди. Назарида, бутун манзара унга айбиситувчи назар билан тикилаётгандек бўлди. У беихтиёр ўзини орқага ташлади. Перископининг уни тахтадеворга урилиб, худди бирор пишган мандаринни босиб олгандек чирт этиб узилиб тушди. Д. қора терга ботиб, уни елимшак боғич ёрдамида қайта тузатишга киришди.

Кейинги сафар у кўзгудан тўппа-тўғри ўзига қараб ўрмалаб келаётган манзараға иложи борича дадилроқ туриб қаршилик кўрсанади, ўзини зўрлаб, кузатишни давом эттириди. Ана шу босимга таслим бўлмай, собиг турға олганидан сўнг ҳаяжони анча пасайди. Ўзига қадалаётган нигоҳлардан қўрқишининг ҳеч кераги йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, бутунлай кўнгли жойига тушди, аста-секин хижолатпазлик ҳам йўқолди, манзара эса шундоқ кўз ўнгига турлана бошлади. У ўзи билан манзара, ўзи билан одамлар ўртасидаги муносабатлар ўзгарганини яқзол тушуниб етди. У перископини ясаётган пайти кўзда тутган асосий мақсадига унча-мунча эришган эди.

У ўзи учун айтарли бирор янгилик кашф этгани йўқ. Сокин ва айни пайтда катта куч билан манзаранинг ич-ичига ёғилиб турган нур уни бутун майдадчийдаларигача ёритиб юборган, гўё ҳамма нарса беҳад майин, мулоийм бўлиб туюлади. Ўткинчиларнинг юзларидаги, уларнинг қадди-қоматларидаги душманлик ҳиссини туйишга мажбур этувчи ҳамма ифодалар тамомила учиб кетган эди. Бирорта ҳам айбиситувчи, ёмон назар қолмаган. Гўёки бетон ётқизилган тошйўл, тахтадеворлар, телеграф симёочлари, йўл белгилари, ҳар хил дўнглик ва ўйдим-чуқурлардан ташкил топган манзаранинг бўртиб чиқсан ўтқир бурчаклари қирқиб ташланган. Гўёки бутун олам шанбаолди тунининг узоқдан узоқ сукунатига фарқ бўлган. Кўзгу ёрдамида у кўчаларни завқ билан томоша қилди. Унинг завқига

кўчалар ҳам табассум билан жавоб қайтарди. Сен унга қараб турган лаҳзада, ҳа, ҳеч бўлмаса шу лаҳзада дунё гўзал. У ўз тасаввурнида ана шу олам билан тинчлик шартномасини тузди.

Д. ўз кузатишларидан завқланиб, яна ҳам дадил бўлиб, гоҳ нари, гоҳ бери сурилиб, бутун кўчани томоша қила бошлади. Бунинг учун кўча унга таъна қилмади. Перископ орқали қараганда, олам беҳад олижаноб эди. Бир маҳал роят ҳаяжонланиб, кичкинагина бир қалтис ишга қўл урмоқчи бўлди. Мўралаб, қўшини уй ҳожатхонасида нима бўлаётганини кўришга қарор қўлди. Сал холироқ жойда турган бу қўшимча уйда жисмоний тарбия муаллимаси яшар эди. Балки у бу ерда яшамас, шунчаки пианино чалган пайтларида ҳеч кимга халақит бермаслик учун бу уйдан бир борчанини бирортасини ҳам билмасди, билишга унчалик ҳаракат ҳам қилиб кўрмаган эди.

Аммо ҳалиги қалтис иш хаёлига келганида, бунга у кутилмаганда худди илгаритдан ўйлаб қўйилган ишдек қаради. Ҳатто унинг бутун ҳаракатлари ана шу қалтис ишга тайёргарлик кўришга қаратилгандек туюла бошлади. Қўшимча уй тахтадевордан анча нарида, қарийб Д. нинг даҳлиздан тўсив берилган кичкинагина машғулот хонасига тақалиб турар эди. Шунинг учун ҳожатхонада туширилган сувнинг шовқини девори овоз ўтказмайдиган хонадаги пианино товушига қараганда бирмунча яқиндан ва аникроқ эшитилар эди. Тўғрисини айтганда, пианино ва туширилган сув шовқини ҳеч қачон бир пайтда эшитилмас эди. Аммо бунда гўё аллақандай бир яширин маъно бордек, муаллима ўз машқининг охирида чаладиган ғамгин, мафтункор куй ва оппоқ чинни идиш ичида гирдоб ҳавоси билан қоришиб кетадиган шовқин Д. нинг миясига сингиб қолган эди. Қўшини ҳожатхонада бирор борлигини пайқаши билан худди бур ютгандек ичи ўртанар, одатдаги куй унда одатдаги ҳаяжонни уйғотар эди.

Янгишмаса, ахлат-пахлат супуриб ташлаш учун ҳожатхона поли билан баравар қилиб қўйилган кичкинагина эшикча бор — бир пайлар тасодифан кўзи тушган эди. Агар ана шу эшикчани очиш имкони бўлса — масала ҳал, агар очиш иложи бўлмаса, у ҳолда, елпарракка мўлжалланган шифтдаги туйнукдан мўралашга тўғри келади — бошқа илож ўйқ. Ундан қараш қийин, чунки, елпаррак олиб ташлангандан сўнг (халақит берган бўлса керак), туйнукка ҳар хил ҳашаротлар кир-

маслиги учун симтўр тутилган. Д. қандай қилиб мўралаб қарашини ўзича тасаввур этиб кўрдию кўзлари ҳирсдан ёна бошлади.

Олдинги кузатишлар бўйича, муаллима машқини икки марта тўхтатади — тахминан соат бешда ва саккизда. Шундан сўнг ҳожатхонага боради — кўпинча соат саккизда. Бу вақт унга жуда ноқулай эди. Бу пайтда одатда ота-онаси уйда бўлади, уларга билдирмастан ҳовлига чиқиш қийин. Агар соат бешда бўлса, бошқа гап эди: бу пайтда ҳали отаси хизматдан қайтмайди, онаси ҳам кечки овқатга у-бу олиб келиш учун кўчага чиқиб кетади. Айни қатъий ҳаракат қиладиган вақт. Тўғри, бу пайтда ҳали ёруғ бўлади, муаллиманинг кўриб қолиш хавфи ҳам бор, бироқ перископ уйи ана шу ноқулайликлардан кутқазади. Кўчани кузатавериб, перископдан фойдаланишининг роса ҳадисини олган. Мақсадини амалга ошириш ва муаллимани пойлаб кўриш истаги ундаги ланжлийни камалакнинг ҳамма рангига бўяди.

Уша куни Д. мактабдан қайтгач, онасини соат бешгача уйдан чиқармай туриш учун ҳеч ақлга сифмайдиган хархашаларни ўйлаб топди. Тахминан соат тўртдан қирқ минут ўтганда машқ тугади ва энди ҳадемай ҳалиги «наво» бошланиши керак эди — ана шунда у, ниҳоят, онасига жавоб берди. Ўзи эса перископини қўлтиғига қисганча тумшуғи йиртилган брезент спорт туфлисини кийди-да, яшириқча сирғалиб ҳовлига ўтди. Тусмоли чатоқ чиқди, тахтадеворнинг бу томонидан кўриш учун ҳатто перископ ҳам ожизлик қилди. Илож қанча, қўлидан нима ҳам келарди, бунинг устига, агар тахтадеворнинг бу томонидан пойлаб қарайдиган бўлса, қўлга тушиб қолиши ҳам осон. Тахтадевордан ошиб ўтиш керак,— деб ўйлади у,— у ёқда, балки бирор пайқамаслиги ҳам мумкин. Модомики, у мўралаб кўраётганини муаллимага билдиromoқчи эмас экан... ҳатто агар муаллима ўзини кимдир пойлаб кўраётганини сезиб қолса ҳам, бу худди унинг сезиб қолганини билмагандек ўзини гўлликка солиб тураверади... пойлаб кўраётган ўзи билан пойлаб кўрилаётган муаллима ўртасида аллақандай яқинлик пайдо бўлади, деб ғира-шира умид қиласр эди у. Айтилмаган, сирли мұҳаббат изҳори — яъни пойлаб кўриш учун қандай жазо берилиши ҳатто унинг хаёлига ҳам келмасди.

У тахтадевор тагидан эмаклаб нариги томонга ўтди. Бу ер ўзининг ҳовлисига қараганда ҳам анча захроқ эди. Тахтадевор билан уй оралиғи ярим метрча ҳам

келмасди, бирор бу ерга адашиб ҳам кириб қолмасди шекилли, у ерни қалин кумушранг йўсин қоплаб ётарди. У ёнбош бўлиб тахтадевор билан ҳожатхона оралиғидаги тор ёриққа кирди. Иши ўнгидан келди. Ҳожатхона полидаги эшикча беш сантиметрча қия очиқ эди. Табийики, перископни ётиқ ҳолатда ушлаш керак. Нафаси тиқилди, кўкраги сиқилди. Тахтадеворга суюнганча кўзини юмди. Ниҳоят нафасини ростлаб олгач, қулай жой топиб, перископини ўрнаштирди. Биринчи бўлиб у кўрган нарса — чинни тувак эди. Тувак у фараз қилганидек оқ эмас, балки оч зангори тусда эди. Полга оқ гиламча тўшалган, устида кумушранг сандал турарди. У кўзгулар ҳолатини ҳар қанча ўзгартирмасин, манзара фақат ўнгга, чапга суриларди-ю, керакли нарса эса ҳеч кўзга чалинмасди. Эсингни йифиб ол, деди у ўзига ўзи, перископ ётиқ ҳолатда турибди, юқори ва пастни кўриш учун қувуракни айлантириш керак. Девор ёғоч рангига бўялган фанердан қилинған эди.

Назарида, худди вақт ўтмаётгандек туюлди. Музика ҳам бугун жуда чўзилиб кетди. Унинг аъзои бадани ловиллар, нафаси бўғзидан худди сивизгадан чиққандек, отилиб чиқарди. Назарида, бош чанофи очилгандек, ичидан эса худди шишанинг оғзидан отилган пўякадек, кўзлари ўйноқлаб чиққангага ўхшарди. Ҳадемай онаси келади. Пианинонинг тантанавор садолари тиззаларини худди асабий одамларицидек қалтиратиб юборди. У уйга отилиб кириб, пианинони парча-парча қилиб ташлашдан ўзини зўрға тийиб турарди.

Бироқ куй охирлаб қолган эди. Якуиловчи таниш аккордлар... мана, охиргиси... Д. ўзига ўзи тасалли берарди: у қадар катта умид қилмаслик керак, биринчи мартадаёқ ҳамма нарсага эришаман, деб ишониш ўтакетган сурбетлик бўлади. Аммо умид қилмаслик ҳам яхши эмас. Д. қалтираб кетди. Ҳаво етишмаганидан зўрға-зўрға нафас оларди. Оғзини каппа-каппа очганда ҳавони худди насосдек сўриб тортарди.

Дабдурустдан қулоқлари тагида овоз жаранглади:

— Ким у? Нима қиляпсан бу ерда? Менга қара, қочишини хаёлингга ҳам келтирма. Қочсанг, ҳаммага айтиб бераман.

Қисилиб ётган Д. қаддини сал кўтарди. Тарвузи қўлтиғидан тушган эди. Ҳатто бошини буриб, овоз қаердан келаётганини билишга ҳам мадори ётмади. У зўрға нафас олар, тобора ичига тушиб бораётган нафаси тутаётган ингичка чўп учидаги чўғдан ҳавога

сочилиб қолаётган ва йўл-йўлакай сўнаётган учқунларни эслатар эди.

— Юзингни менга ўгириб, зинапоядан уйга кир.— Унинг овозида таҳдид солувчи эмас, аксинча, қутқазувчи оҳанг бор эди.— Қани, тур тезроқ...— Овоз чамаси ҳожатхонадан келаётган эди. Аммо ҳеч ким кўринмасди. Муаллима мени қаердан, қандай қилиб кўр япти?— Анави ғалати асбобингни ҳам эсдан чиқарма. Зинапояга бор. Эшик очиқ.— У ҳожатхонага ҳали, ке йироқ борадими ёки ҳозир ўша ерда ўтирибдими? Перископ ёмон созланган экан.— Нима қилмоқчи бўлганингни кўриб турибман. Қочсанг — ёмон бўлади. Тайсаллама, зинапояга бор...

Унинг бўйсунишдан бошқа иложи қолмади. Чиндан ҳам, фараз қилайлик, у қочди, лекин бундан нима фойда чиқади. Агар қочсанг — ёмон бўлади, деган огоҳлантиришини, қочмасанг мактабга ҳам, ота-онангга ҳам айтмайман, деган маънода тушунилса, қандай жазо кутаётган бўлмасин, уни шу ерда олақолгани маъқул. Д. худди қопга тиқилган чўчқа боласидек итоаткорлик билан энди кераксиз бўлиб қолган перископини бағрига босганча уйни айланиб ўтиб, подъездга қараб йўл олди. Илгари юмшоқ жонли жисмга ўхшаб кўринган эшик энди бетон сатҳга айланди.

Шундоқ эшикни очса — пианиноли каттакон хона. Пианинони қурт шунчалик еган эдик, кўзи тушган заҳоти бадани қичиша бошлади. Полга яшил гилам тўшалган. У ичкарига кириб эшикни ёпиши билан хона тўридаги эшик очилиб муаллима кириб келди. У билан кетма-кет сув шовқини ҳам отилиб кирди. Афтидан, у тўўпла-тўғри ҳожатхонадан чиқиб келган эди. Қуйилаётган сув шовқини унинг хаёлида муаллиманинг тувак устиди турган оппоқ қўймичини жонлантирди. У бошини кўтаролмас эди — ўзини гўё ҳозир чиндан ҳам муаллиманинг қўймичини кўриб тургандай ноқулай ҳис этарди.

— Эшикни қулфлайман.

Муаллима унинг ёнидан ўтди — қулфда калит овози эшитилди.

— Уялмайсанми?

— Уяламан.

— Кўриб турибман, овозинг дўриллаб қолган. Нега бундай қилганинг энди менга тушунарли, лекин бу ахлоқсизлик — хунук одат. Биламан, уялиб турибсан, аммо мен ўқитувчиман, баттарроқ уяляпман. Ўзингни уятга қўйганинг етмагандай, мени ҳам уялишга мажбур

қилдинг. Айт, нима қилай сени? Агар ҳозир қўйиб юборсам, бу қилифингни яна такрорлайсан...

— Бошқа қилмайман..

— Хўш, нима қилай сени?

— Чин сўзим, бошқа қилмайман.

— Яхши... бари бир, мен сени жазолашим керак.

Шундай қиласанки, сен мени қайси аҳволга солган бўлсанг, ўзинг ҳам, тахминан, ўша аҳволга тушасан.

Муаллима пианино ёнига ўтириди, бармоқлари кла-вишлар бўйлаб чопа кетди. Бу, ўша, ҳалиги куйнинг сўнгги аккордлари эди. Аммо бу, девор орқали эшиг-гян куйдан фарқли ўлароқ, мислсиз даражада тантанавор эди. Назарида, тараанг тортилган энли байроқ шамолда қаттиқ ҳилпираётгандек туюлди. Д. қилифинг нақадар бемаънилигини, ич-ичидан ҳис қилди ва пировардида, кўз ёшини тийиб туролмади.

— Бу куй сенга ёқадими?

— Ёқади.

— Ростдан ёқадими?

— Ростдан. Жуда ҳам.

— Композитори ким, биласанми?

— Йўқ.

— Шопен. Ажойиб буюк Шопен.— Муаллима куттимаганда чалишдан тўхтаб, ўрнидан турди. — Энди дарров ечин. Мен чиқиб тураман.

Д. унинг мақсадини ҳадеганда тушунолмади. Муаллима хонадан чиқиб кетганидан кейин ҳам ҳеч балога ақли етмай, анча фурсат серрайиб турди.

— Нима гап? Нега тайсаллайсан?— деган овоз келди эшик ортидан.— Мен қулфнинг бурнидан ҳаммасини жуда яхши кўриб турибман. Агар сен чиндан ҳам қилишишингга пушаймон бўлсанг, бу ишни қилишинг керак.

— Қайси ишни?

— Ечинишишинг керак, нима, ҳали ҳам тушунмадингми? Сен муаллимангни худди шундай шармандали аҳволга солиб қўйдинг— шундай экан, энди қаршилик қилишга ҳеч қандай ҳаққинг йўқ.

— Кечиринг, илтимос.

— Йўқ. Бор гапни ота-онангга айтиб берсам яхши бўлади, деб ўйлайсанми?

Д. ночор аҳволда қолди. У ўзини гўё қурсоғи пастга ўпирилиб тушаётгандек, ичи бўм-бўш бўлиб қолаётгандек сезди. Гап унга қип-яланғоч бўлиб ечиниш ёқмаганида эмасди. Ҳатто унга шундай туюлдики, ана шу

ечинишда улар бир-бирларини тушунишлари мумкин.
Аммо у ўзида зарур бир журъат тополмади.

Унинг олдида фақат битта йўл бор эди — итоат. У ўз хунуклигидан изза чека-чека, аввал камзулини еди, кейин кўйлагини, кейин... иштонини туширди ва қипяланғоч бўлиб қолди . Аммо муаллиманинг дами ичи га тушиб кетган эди. Эшик орқасида сукунат ҳоким эди. Тиқ этган товуш, чурқ этган садо йўқ — моддийлашган сукунат чўнқайганча ўтирас эди. Муаллиманинг нигоҳи қоп-қора нур бўлиб, унга қулф бурнидан санчилиб турарди. Ҳамма нарса бир хил тусга кирди, Д. нинг кўз олди қоронгилашди. У йиғламоқдан бери бўлиб, тиззаларини қисди, бошини кафтлари орасига олди. Лекин кўзида ёш йўқ эди. Ичи, худди тонг олдидаги қўмлоқ соҳилдек бирдан қуп-қуруқ бўлиб қолди.

— Хўш, қалай, энди тушундингми? — Эшик ортидаги муаллиманинг овози ифодадан маҳрум эди. Д. бош иргади. Чиндан ҳам у ҳаммасига тушунган эди. У ҳаммасини ўзи бош иргаб маъқуллаганидан ҳам чуқурроқ, ҳатто ўзи тасаввур қилганидан ҳам чуқурроқ тушунган эди. — Энди кетишинг мумкин.

Эшик қия очилиб, полга · калит тушди. Ичкаридан калитсиз ҳам очиш мумкин бўлган эшикниң калити.

Ниҳоят етиб келсам, клиника эшиклари қулф, бугун қабул йўқлигини билдирувчи тахтача осиғлиқ эди. Ҳуфя йўл оғзида ўша ювош ит бўғиқ улийди. Қўнғироқ тугмачасидан бармоғимни олмай, сабрсизлик билан босаман. Кимдир келяпти, эшик ланг очилиб, худди келишимни интизорлик билан кутаётгандай, жувон мени уйга бошлаб киради. У алланималар деб бидирлаганча уйнинг тўрига йўл олади. Нима деганини тузук эшитолмадим,— чамаси, у мени сохта яшик-одам (ёки сохта врач) билан янгиштириб, унга гапираётган эди. Ҳатосини қанча эрта тузатсан, шунча яхши. Бир йўталиб олиб, тушунтира бошлайман:

— Мен сэнсэй эмасман. Мен ҳақиқийман. Қайтариб айтаман, ҳақиқий. Кеча кечқурун сени кўприк остида кутган. Собиқ фотопортрёр...

Анграйиб, у менга тезгина бошдан-оёқ кўз юргуриб чиқди. Азбаройи ҳайрон бўлганидан юзи қотиб қолди.

— Уялмайсизми? Ваъдангизни нега бажармадингиз? Дарров ечинг яшикни. Афтидан, ҳали хабарингиз йўққа ўхшайди, а...

— Ҳабарим бор. Сен, ҳойнаҳой, сэнсэйни назарда

тутаётган бўлсанг керак. Мен уни ҳозиргина кўчада кўрдим.

— Ечинг, ўтинаман...

— Иложим йўқ, ечолмайман. Жуда шошилиб келдим.

— Бас қилинг. Энди...

— Мен яланғочман. Қип-яланғочман. Соҳилдаги душда ювиниб бўлганимдан кейин ички кийимларимни ювиб, уларнинг қуришини кутдим. Яшикдан, фақат ўзингни ундан чиқишга обдон тайёрланганингдан кейингина чиқишиб мумкин — ё нотўғрими? Кейин яшик билан хайр-маъзур қилиб, бу ерга кёлмоқчи эдим. Сен сўзимда турганимга ишонч ҳосил қилишинг учун. Лекин ухлаб қолибман. Ухлаганда ҳам худди йўл текислайдиган ғалтак машина эзиб ташлагандай донг қотиб ухлабман. Устига устак, қанча ухлаган бўлсам, худди кўзимни юмишга мадорим йўқдай, шунда туш кўрибман, ўзи яқинда уйғондим, шунга қарамай, кўнғилдагидек ухлай олмадим. Бу ҳам майли эди; уйғониб қарасам, ички кийимларим ҳам, шимим ҳам йўқ. Аҳвол чатоқ. Назаримда, эрталабга яқин бир туш кўрувдим, унда болалар бамбук чўпига байроқ қадаб соҳилда чувиллаб юришувди,— афтидан, тушим эмас, ўнгим экан. Энди билсам, улар байроқ эмас, менинг шимимни чўпга илиб югуриб юришган экан. Ҳафсалам пир бўлди. Қаерда бўлса ҳам, қандай қилиб бўлса ҳам, битта шим топиш керак эди. Эски-туски бўлса ҳам гўрга... Шу хаёлда шаҳарга йўл олдим, бирдан — тўғон тугаган жойда,— худди ўзимга ўхшаган яшик-одамни кўриб қолдим... Энди ҳаммаси тугади, деб ўйладим... шим топишга улгуролмайман...

Жувон кутилмаганда кулиб юборди. Икки букилган гавдасини товони учиди зўрға тутиб турганча силкиниб-силкиниб кулар эди. Кулгиси бошда ҳақоратомуз, ғаразли эди, бироқ бу узоқ чўзилмади, охири қувноқ, бе-ғараз кулгига айланди. Кулги уни хушчақчақ ва олижаноб жувонга айлантириб қўйди.

— Яланғоч бўлсангиз нима қипти, зарари йўқ. Шартнома шартномалигича қолаверади.

— Кечирасан-у, эски-туски шим бўлса ҳам кетаверади менга, балки, вақтинча қарзга бериб турарсан?

— Бўлганича бўлди: сиз учун мен ҳам ечиниб оламан. Ахир, мени суратга тушиromoқчи эдингиз-ку. Агар иккаламиз ҳам яланғоч бўлсак, нимадан уяламиз, тўғрими?

— Яланғоч әркакка қараш — даҳшат-ку!

— Янглишасиз,— деб совуққина жавоб қилди у ва
ечина бошлади. Блузка... юбка... сийнабанд...— Яшик
ҳам шунчалик жирканч бўладими! Жуда жонимга тег-
ди — ташламасам бўлмайди.

Жувон олдимда қип-яланғоч турибди. Лабларида —
сезилар-сезилмас даъват. Аммо қўзларида — маъюс ил-
тижо. Қип-яланғоч, лекин ҳеч ҳам яланғочга ўхшамай-
ди. Яланғочлик унга жуда ярашади. Менга эса яраш-
майди. Хусусан, гавдамнинг яшикдан чиқиб турган
пастки қисми жуда ҳам кулгили кўриниади.

— Балки, барпас кўзингни юмиб турарсан? Е ўги-
рилиб...

— Жоним билан.

Овозида — кулги. У ўгирилиб, елкасини даҳлиз де-
ворига бериб тұради. Этигимни ечаётib, аъзои бада-
нимни майда титроқ қамрәб олаётганини ҳис эта-
ман. Яшикдан секин чиқаман-да, оёқ учида юриб ке-
либ, орқасидан елкаси аралаш аста қучоқлайман. У
қаршилик кўрсатмайди, мен эса ўртамизни ажратиб
турган масофани қисқартира-қисқартира, ўзимни ўзим
бир умр масофа сақлашим шарт, деб қатъий ишон-
тираман.

— Лоп этиб сэнсэй қайтиб келиб қолса, нима бў-
лади?..

— Қайтишидан қайтмаслиги аниқ. Нияти ҳам йўқ...

— Соchlаринг нақадар хушбўй экан...

— Ҳурпайга...

— Тан оламан. Мен ҳақиқий эмас эдим.

— Жим бўл.

— Ёзувлар эса — ҳақиқий. Ҳақиқий яшик-одам ўл-
тандан кейин қўлимга тушиб қолган.

— Терлаб кетяпман...

(Ўлимолди ёзувлардаги ҳамма гаплар — чин
ҳақиқат эканлигидан, улар чинакам фактлар
эканлигидан огоҳ этиб қўйишим шартми? Улаётган одам ҳамиша ўзидан кейин қолаёт-
ганларга аллақандай ҳасад қиласи, кек сақ-
лайди. Улар орасида «ҳақиқат» деб атал-
ган соxта тилхатга қон-қонига сингиб кетган
ўкинч билан қаровчи умидсизлар албатта то-
пилади,— улар ҳаттоқи тобут қопқоғини ҳам
«ёлғон» михи билан қоқишига ҳаракат қила-
дилар. Фақат уларни одатдаги ўлимолди
ёзувлари деб қабул қилиш ярамайди.)

**ЯШИК-ОДАМ ҲАМ ТУШИДА ЯШИГИНИ
ЕЧАДИ. У ЯШИКДА ЯШАЙ
БОШЛАГАНИГА ҚАДАР КЕЧИРГАН
ҲАЁТИНИ ТУШ ҚЎРАДИМИ ЁКИ
ЯШИКДАН ВОЗ ҚЕЧГАНИДАН
КЕЙИНГИ ҲАЁТИНИ ТУШ ҚЎРАДИМИ?..**

Мен бораётган уй шаҳардан чиқаверишдаги тепаликда жойлашган эди. От аравада узоқдан-узоқ йўл босиб, ниҳоят, уйнинг дарвозасига етиб келдим. Йўлнинг узоқлигига қараб ҳукм чиқарилса, уй шаҳардан чиқаверишда эмас, балки унга кираверишда турар эди.

Аравани шунчаки номига от аравада дейман. Чунки, аслида, уни от эмас, қатлама картондан қилинган яшик кийиб олган одам тортиб борар эди. Агар буни жуда ҳам очиқ қилиб айтадиган бўлсан, бу одам — менинг отам эди. Ёши олтмишдан ошган. Никоҳ маросими пайтида куёв келинни от-аравада олиб кетиши урф бўлган бу шаҳарниң қадимий анъанасини бузишни истамаган отам, гарчи бу бир қадар эски расм бўлишига қарамасдан, от ўрнига ўзини аравага қўшди. Мени шарманда қилмаслик учун эса қатлама картондан қилинган яшик кийиб олган. Бундан ташқари, унинг, афтидан, келин айнаб қолмасин, деган ташвиши ҳам бор эди.

Турган гапки, агар от-арава ёллашга пулим етганидà, отам, эҳтимол мен учун бу ишни қилмаган ва ўйлайманки, ўзим ҳам ундан буни ўтишмаган бўлар эди. Бироқ от-арава ёллашга қурбим етмагани учунгина тўйдан овоз кечиш ҳам менга ҳаддан ортиқ алам қиласди. Шу боисдан отамнинг меҳрибонлигини суистемол қилишдан ўзга чорам йўқ эди.

Аммо олтмиш яшар отам асло от ўрнини боса олмасди. У аравани ўйдим-чукур йўлдан тепаликка қараб минг мاشаққат билан судрарди — у ҳақиқий отнинг ўндан бирича ҳам келмасди. Турган гапки, орқасидан итариб ёрдамлашиб юбориш учун мен аравадан туша олмасдим, арава эса аранг силжир, фидираклар имиллаб айланар эди. Фақат вақт чарх урганча зин-филлаб учарди. Устига устак, беаёв тарақа-туроқ силкиниш ҳожат чиқариш эҳтиёжини энг сўнгги маррасига келтириб қўйған эдики, бир амаллаб манзилга етганимизда, азбаройи зўриққанимдан кўм-кўк бўлиб кўкариб кетган эдим.

Ниҳоят, арава тўхтади.

Отам отни аравага қўшганда бойланадиган чарм таҳсами (унинг нима деб аталишини билмайман) яши-

гидан ечиб олди, яшик дарчасидан менга боқиб заиф, ҳорғин жилмайди. Мен зўраки табассум билан жавоб қайтардим-да, имиллаб аравадан тушдим.

Мен от-арава деб атаган бу арава юк ташишга мўлжалланган эди. Бироқ келинни олиб кетиш учун бунақа аравада келиш-келмаслик ҳақида гап бўлмаган — муҳими, уйланиш, у ёғига мендан қочиб қаёққа ҳам борарди.

Ҳансираф, оёғимни шап-шуп судраб ташлаганча йўл-йўлакай шимимнинг тугмаларини еча-еча, наридан-бери йўл четига ўтдим-да, кучаниб ичимни бўшатдим ва шундай енгил тортдимки, гўё осмонга парвоз қилгандай, олисдаги мовий тоғлар устида учиб юргандай бўлдим.

— Эй, Шопен, нима қиляпсан? — деб саросима ичидага қичқирди отам орқадан. Мен даҳшатли бир эҳтиёғсизликка йўл қўйган эдим. Йўл билан қайлиғимнинг уйи ўртасида қалин бутазор бор эди, ана шу бутазор мени бутунлай пана қилиб турганига ишончим комил эди. Бироқ қайлиғимизниң кутиб туришга сабрлари чидамабди. Афтидан, у узоқдан яқинлашаётган от-араванинг овозини эшитгану мени кутиб олиш учун йўлёқага чиққан. Хижолатдан ўзимни қўйишга жой тополмай, энгашиб, яна ўша ишончли пана деб ўйлаб алданганим буталар орқасига пусинишга ҳаракат қилдим. Кўзларимиз учрашди. У ҳаммасини кўрганига ишончим комил эди. Шох-шабба орасидан йилт этиб оқ кўйлак кўринди, чопиб бораётган оёқларнинг енгил шип-шипи, худди ёғоч болғада ёнғоқ чаққандек, әшикнинг қарс этиб ёпилгани эшитилди... Кейин жимжит бўлиб қолди. Мен умид билан умидсизлик ўртасида тортилган ингичка арқондан қийнала-қийнала, у ёқдан-бу ёққа чайқала-чайқала минг машаққат билан осилиб ўта бошлаган ва узатилган қўлим муқаддас соҳилга етай-етай деб қолган,— умид соҳилига мана ҳозир оёқ қўяман, деб турган бир лаҳзада,— буни қарангки, арқон болта билан чопилган бўлиб чиқди. Баҳридан ўтсаммикан, йўқ, баҳридан ўтиш- ақлга сиғмайди.

— Ота, сен унга васийсан, ўтинаман, бир иложини қил.

Үпкам тўлиб кетади. Бовул қила туриб, ҳўнграйман. Очсариқ пешоб тупроқни ўйганча чулдираб қўйилади.

— Йўқ, Шопен, баҳридан ўтишга тўғри келади,— деб мени кўндиришга уринади отам маъюс ҳолда, туйнукдан чиқариб турган қўллари билан яшикни чертар-

кан.— Үтинаман, қайсарлик қилма. Замонавий ёш қиз ҳеч қачон экгибиционистга тегмайди.

— Ахир, мен ҳеч қандай экгибиционист эмасман.

— Аммо қиз bemalol шундай деб ўйлаши мумкин, қўлингдан нима ҳам келарди. Ахир у ҳаммасини кўрди.

→ Нима бўлса ҳам уйланишим керак.

— Ҳеч бўлмаса сени деб ўзини от ўриига қўйган отангнинг меҳрибонлигини ҳурмат қил, эркак бўл. Үтинаман. Ҳали ҳам баҳтинг бор экан, буни ундан бошқа ҳеч ким кўрмади. Келажакда, Шопен, сенинг таржимаи ҳолинг юзлаб жилдларда ёзилган вақтда, бу жанжалли воқеани бирор билиб қолмаслигини истардим. Таржиман ҳолингдан, сенинг бутун тақдиринг bemavrid бовул қилғаңинг туфайли ўзгариб кетган, деган маъно келиб чиқса — чатоқ. Тўғри эмасми? Сен ахир ҳеч қандай уятли иш қилганинг йўқ-ку. Ҳамма айб экгибиционистлар ҳақидаги тушунчанинг нотўғрилигида ва жамоат ҳожатхоналари қурилишига бармоқ орасидан қараб муносабатда бўладиган шаҳар ҳокимиятининг ношудлигига. Бўлар иш бўлди, кетдик. Бизни бу шаҳарга боғлаб турган ҳеч нарсамиз йўқ. Энди бошқа, жамоат ҳожатхоналари бўлган қатта шаҳарга жўнаймиз. Жамоат ҳожатхоналари бўлса, хоҳлаган пайтда ҳожат чиқара-вериш мумкин, каттасини ҳам, кичигини ҳам...

Мен катта шаҳар юрагимдаги ярани тузатиб юборишига ишонмас эдим. Ҳаммаси рост, аммо отам нима учундир мени Шопен дейди. Ярадор битта мен эмасманку, деб ўйладим ва ортиқ отамнинг ғашига тегмасликка қарор қилдим. Хуллас, отамнинг, бу шаҳарда қолиши-миздан фойда йўқ, деган фикрига мен ҳам қўшилдим. Одам бовул қилаётган пайтида нақадар ожиз,— бу фикр мени даҳшатли даражада безовта қилди.

От-аравани ташладик. Бироқ яшикни ташлашдан отам қатъий бош тортиди. Модомики, бу ишда айбнинг ярми унинг бўйнига ҳам тущар экан, у ота сифатида яна илгаригидек от вазифасини бажариш кераклигига зўр бериб мени ишонтириди. Шундай қилиб, мен отамнинг яшигига минганча кўп йиллар яшаган шаҳримни ташлаб кетдим.

Катта шаҳарга келгач, биз дарҳол пианиноси бор бир болохонани ижарага олдик ва баҳтимиз кулиб боқишини кутиб ётавердик. Андишага бориб ўтирмай, ўзимни гўё бир айланни келиб, қизнинг ўйига энди хуфя эшикдан киргандек тасаввур қилдим. Мажруҳ юракка фақат иш таскин бериши мумкин эди, отам менга алла-

қандай альбом билан перо топиб келди. Пианинодан стол ўрнида фойдаланиб, хотирамга суянган ҳолда қайлиғимнинг расмини чизишга киришдим. Маҳоратим ошаги сари у портретларида тобора яланғочланиб бора-верганини айтиб ўтиришим керакми?

— Шопен, сен фавқулодда истеъоддисан. Тан оламан. Лекин биласан-ку, пулимиз оз. Расмларингни кичикроқ чизиб, балки қофозни тежаброқ сарфларсан...

Отам ҳақ эди. Албатта, у қофоз ҳажмини кўзда тутмайтган эди. Шунчаки кичкина расмда ўзинг истаган нарсангни ифодалаш осонроқ бўлади. Мен қофозларни борган сари кичрайтириб чизишда давом этавердим. Кичкина бўлгандан кейин расмни ҳам тезроқ чизиб тугатаман, шунинг учун қофозни олдингидан ҳам кўпроқ кетказардим; пировардига қофозни яна ҳам майдароқ бўлакчаларга ажратиб қирқишимга тўғри келди. Оқибат шу даражага келиб етдики, бош бармоқнинг тирноғидек катталиқдаги кичкина тўртбурчак қофозчани тўғноғич билан тахтага маҳкамлаб, заррабин ёрдамида оддий кўз илғай олмайдиган ингичка чизиқлар чиза бошладим. Бутун борлиғимни ана шу ишга бағишилаган дақиқаларимда мен қиз билан бирга бўла олардим.

Бир куни ғалати нарсанинг гувоҳи бўлдим. Ҳаммавақт қабр сукунати ҳоким бўладиган болохона кутилмаганда одамларнинг гангир-гунгурига тўлиб кетгандек туюлди. Нима учундир мен буни шу маҳалгача пайқамаган эканман. Одамлар эшикдан то пианиногача навбатда туришар, ҳавбатнинг у ёғи даҳлизининг энг охиригача чўзилиб борган эди. Ҳавбатда биринчи бўлиб турган киши яшикка пул ташлаб, (яшикда албатта, отам бор эди), мен чизган расмни авайлаб оларди-да, нари кетарди. Бунга унча ҳайрон бўлмадим. Назаримда, бу иш анчадан бери давом этиб келаётгандай бўлди. Дарҳақиқат, кейинги пайтларда овқатимиз анча яхшиланиб қолган, менга стол вазифасини ўтайдиган пианино ўрнида энди яп-янги рояль турар эди. Отамнинг яшиги ҳам таниб бўлмас даражада ўзгариб кетган эди — энди у қатлама картондан эмас, балки ҳақиқий қизил теридан қилинган бўлиб, ялтироқ илгаклари ҳам бор эди. Чамаси, ҳеч шубҳаланмасдан, мен эл орасида шуҳрат қозонаётган эдим. Расмларимни тўппа-тўғри чизиб бўлишим билан сотиб олар эдилар, қанча кўп чизмай, расм сотиб олиш учун ҳавбатда турганлар сони ҳеч камаймас эди.

* Бироқ мен ўчун энди бунинг аҳамияти йўқ. Йигилган пулларга, чамаси, отам ҳақиқий от сотиб олган эди,

аммо бунинг ҳам менга ҳеч қандай алоқаси йўқ. Ўшандан берір бирор марта отамнинг яшикдан чиққанини кўрганим йўқ, ҳатто яшик ичидаги одам ҳақиқатан ҳам отамми ё бошқами, деб шубҳаланиб қолдим. Мен чизган расмларда қайлигим бир маҳаллар қандай бўлса, ўша ҳолича қолган эди, аслида эса у анча қариб кетган бўлиши керак, бу муқаррар,— ахир, орадан қанча йиллар ўтди — ҳасратимнинг сабаби шу. Шу ҳақда ўйлашим билан — ўша кунги ачиқ айрилиғимиз дарров хотира мадда аниқ жонланади ва эндиликда доим намланиб турадиган кўзларимдан дув-дув ёш оқа бошлайди. Отам эса ҳар сафар яшикдан қўлинни чиқариб, янги ипак дастрўмолча билан кўзларимни артиб қўяди. Чунки, расм шу қадар кичкинаки, унинг дабдаласини чиқариб юбориш учун бир томчи ёш кифоя.

Шунинг учун ҳам эндиликда менинг номимни билмаган бирорта одам йўқ. Илгарилари почта маркасининг дунёда илк ижодкори ва ихтирочиси бўлган Шопен тўғрисида мақола чиқмаган қомусни учратиш амримаҳол эди. Аммо почта ишларининг тараққий этиши ва бу иш давлат ихтиёрига ўтиши муносабати билан менинг номим қалбаки маркачи сифатида машҳур бўлди. Бирор почтада портретимнинг осилиб турмаслигига ҳам, афтидан, сабаб шу. Фақат отам меҳр қўйган яшикнинг қизил рангигина ҳозир ҳам у ер-бу ерда почта яшикнинг ранги сифатида қабул қилинган.

ПАРДА ҚУТАРИЛИШИДАН БЕШ МИНУТ ОЛДИН

«Энди сен билан менинг орамизда қайноқ шамол эсаётир. Куйдирадиган, ҳис уйғотадиган қайноқ шамол туғён кўтармоқда. Тўғрисини айтганда, у қайси лаҳзадан бошлаб эсаётганини билмайман. Ана шу телба ҳарорат ва қулоқларимда ҳуштак чалаётган шамол туфайли мен вақт сезгисини йўқотганга ўхшайман.

Аммо шуни биламанки,— шамолнинг йўналиши эртами-кечми ўзгариши керак. Ажойиб кунларнинг бирида унинг ўрнига салқин гарб шамоли эсади. Ана ўшанда бу қайноқ шамол яланғоч бадандан худди хаёлий шарпага ўхшаб учиб кетади, уни ҳатто ҳеч ким эсламайди ҳам. Ҳа, тобора даҳшатли бўла бораётган ҳарорат. Айни мана шу қайноқ шамолнинг ўзида: у ҳозир, мана ҳозир тугайди, деган умид яширин.

Нима учун? Мабодо мендан буни тушунтириб бе-

ришни сўраганларида, балки, қўлимдан келарди. Сен менинг тушунтиришларимга қулоқ соласанми ёки йўқми — муҳими ана шу... Биламан, оламда бир актёр театри деган гап бор, бироқ мен сени зериктириб қўймасмиканман? Қалай?.. гапираверайми?.. ёки...

«Илтимос, фақат кўп чўзма...»

«Кўп чўзма дейсанми, беш минут бўладими?»

«Ха, беш минут айни муддао».

«Афтидан, бу ҳар ҳолда, севги. Ўз моҳиятига кўра, охири улкан бир минорага айланмагунча ва совиб, шаклланмагунча аста-секин тобора юксалиб боравера-диган, муҳаббат деб аталган туйғудан аълороқ бир нарса. Агар таъбир жоиз кўрилса, муҳаббат — жавобсиз, деб тушунишдан пайдо бўлган севги... охиридан бошловчи акс ва терс севги. Бир шоир айтган экан: севмоқ — яхши, севилмоқ — ёмон. Жавобсиз муҳаббатдан пайдо бўлган севги ўзидан кейин бирор шарпа ҳам қолдирмайди. Севги гўзалми ёки йўқми — билмайман, аммо, ҳар ҳолда, ундан қолган дардда пушаймон йўқ».

«Нега?»

«Нима нега?»

«Аллақачон тугаган гапни чўзиш нега керак?»

«Ҳеч нарса тугагани йўқ. Ў жавобсиз муҳаббатдан туғилди. Худди ҳозир иссиқ шамол зўрайади».

«Иссиқ, чунки ёз».

«Йўқ, чамаси, сен тушунадиган аҳволда эмассан. Турган гапки, бу ҳикоя. Айни пайтда ривожланиш жараёнида бўлган ҳикоя. Модомики, сен бу ҳикояни эши-таётган экансан, унда қатнашувчи шахслардан бири бўлишга мажбурсан. Ҳозиргина сенга севги изҳор этишди. Майли, менга кўнгилсиз бўлсин, майли, ўзимни аҳмоқ ҳис қиласай, лекин бари бир, агар менга ғариб ролини ижро этиш берилмаса, бу мен учун катта зарба бўлар эди».

«Нега энди?»

«Тугаллаш муҳим эмас. Бир амаллаб ҳозир менинг яланғоч баданимга урилаётган иссиқ шамолни даф этиш керак,— бу факт. Тугаллаш муҳим эмас. Ҳозир эсаётган иссиқ шамол — муҳим. Ухлаётган сўзлар ва туйғулар, худди улардан юқори кучланишли ток ўтказилгандек, лов этиб ёниб, зангори оловга айланди — мана, иссиқ шамол чангалига тушишнинг маъноси! Одам қалбини ўз кўзи билан кўра олиши — жуда ноёб ходиса».

«Нодир одам. Агар аёлники шундай қизиқтирса, ўзига мутлақо гард юқтирумаслиги тайин. Аммò бу ерда

ҳаддан ортиқ пухта ўйланган мақсад мўраламаётганмикан?»

«Чиндан ҳам, тенг ярми — ҳақиқат. Бироқ агар сен буни тан олмасанг, иккинчи ярми тўғрисида яхшиси оғиз очмайман».

«Гапни чўзгинг келяптими?»

«Турган гап».

«Яна икки минут вақтинг бор».

«Тентаклик қиляпсан».

«Вақтни елга совуриш керак эмас».

«Ҳа, вақтнинг қадрига этиш керак. Бироқ мен вақтни орқага қайтармоқчи эмасман. Менинг сенда мавжудлигим сенинг менда мавжудлигиндан нақадар оз. Аммо ана шу азобни бартараф этиш учун мен вақтни шошилмасдан ланг очишим керак. Агар қизиқтириш санъатини бемалол эгаллаб олган бўлсанг, у ҳолда, баҳт ва тинчликдан бир бурда қўлга киритиш учун ҳамиша умид бор. Шу боисдан жавобсиз муҳаббатдан пайдо бўлган бу ноёб иссиқ шамол мен учун жуда муҳим. Сўзларниң ҳайратомуз ўрмони, туйғуларнинг ажойиб деңгизи... Сенинг баданингга салгина тегишининг ўзи-кофия — вақт тўхтаб, мангулик бошланади. Мен бу қийноқли иссиқ шамол гирдобрарида ўлим қадар йўқ бўлиб кетмайман, улар менга бошқа шаклга кириш санъатини инъом этадилар...»

ШУНДАЙ ҚИЛИБ, ПАРДА ҚУТАРИЛИШИ ОЛДИДАН ЧАЛИНАДИГАН ҚУНФИРОҚНИ КУТМАСДАН, ДРАМА ТУГАДИ

Мана энди бемалол очиқ-оидин айтавериш мумкин. Мен хато қилмадим. Балки мағлубиятга учрагандирман, аммо хато қилмадим. Мағлубият заррача ҳам пушаймон түғдиргани йўқ. Демак, мен азбаройи хотима учун яшамадим.

Кўча эшик тарақлаб ёпилди.

Жувон кетди. Энди мен хафа ҳам бўлмайман, зарда ҳам қилмайман. Тарақлаб ёпилга эшик товушида чукур раҳмдиллик ва ҳамдардлик - садоси янгради. Орамизда жанжал ҳам, душманлик ҳам йўқ эди. Афтидан, у иложи борича намойишкорона юриш билан мангулика сингиб кетишни истамади. Шунинг учун ҳам кўча эшикнинг тарақлаб ёпилишидан хижолат чекди. Яна ўн минутча кутаман, кейин уни михлаб ташлайман. Энди унинг қайтиб келишига умидим йўқ. Мен фақат болға

товушини эшитмаслиги учун унинг узоқроқ кетишини кутаман.

Кўча эшикни михлаганимдан кейин, фақат иккинчи қаватдаги хуфя эшикни тамбалаш қолади. Дераза билан шамолтуйнука фанер ва қатлама картон қоқиб, уларни бекитиб ташлаганимдан кейин, уйга ҳатто қуёш нури ҳам сизиб киролмайди. Бунинг устига ҳозир булутли оқшом. Уй ташқи оламдан бутунлай узилади — унга кирадиган ҳам, чиқадиган ҳам йўл қолмайди. Шундан сўнг мен унӣ ташлаб кетаман. Уйдан фақат яшикодамгина чиқа олади. Мен қандай йўл билан ва қаёққа қочишмимни ушбу ёзувларим охирида айтиб бермоқчиман.

Ўн минут ўтди.

Михлаш учун кўча эшикка келдим. Қоқаётib, чап қўлим бошмалдоғининг терисини шилиб олдим. Қон чиқди, аммо оғриқ тезда ўтиб кетди.

Эслаб кўрсам, мен бу уйга келганимдан то у чиқиб кетгунига қадар ўтган вақт ичидан биз бир оғиз ҳам гаплашмабмиз. Асорат албатта қолди. Гаплашганимизда ҳам бу асорат йўқолиши гумон эди. Сўз ҳали маълум бир мавқега эга бўладиган босқичдан ўтган эдик. Бор гапни тушуниш учун кўз уриштиришимизнинг ўзи кифоя эди. Нигоҳлар сўзлашуви — хароб бўлиш жараёнида вужудга келадиган энг мукаъмал ҳодисалардан биридир.

Юзида сезилар-сезилмас ҳаяжон. Балки қарийб нардоз берилмагани учун юзи шундай кўринаётгандир. Аммо бу унинг юзига қалқаётган ифодалар ичидан содир бўлган ўзгаришларнинг фақат бир қисми, холос — юзида қандай ифода борлигининг менга фарқи йўқ. Муҳими, у кийиниб олган. Айни пайтда эгнида қандай кўйлак борлиги ҳам муҳим эмас. Икки ойга яқин у қип-яланғоч яшади. Мен ҳам қип-яланғоч эдим. Яшикдан бўлак кийимим йўқ эди. Уйда фақат иккита яланғоч одам бор. Биздан бошқа ҳеч ким йўқ. Клиника номи ва врачнинг исми шарифи ёзилган тахтачалар олиб ташланган, дарвозадаги қизил чироқ ўчирилган эди. Уйга ҳатто янглишиб ҳам бирор кирмасди, шу боисдан қабул қилиш вақтинча тўхтатилгани тўғрисида эълон осишга ҳам ҳожат қолмаган эди.

Мен кунига бир марта яшик кийиб кўчага чиқардим. Кўчада худди кўринмас одамга ўхшаб кезиб юрар, энг зарур нарсалар, биринчи навбатда, озиқ-овқат топниб келтирас эдим. Агар бир магазинга ойида бир мартадан кўп кирмассанг, сени ҳақорат қилишларидан қўрқмассанг

ҳам бўлади. Биз жуда шоҳона яшадик, десам, лоф бўлади, ҳар қалай, муҳтоҷ қолганимиз йўқ. Мен иккала-
миз шу тарзда бир неча йил яшай олишимизга ишонар-
дим.

Хуфя эшик зинасидан иккинчи қаватдаги даҳлизга кўтарилгач, яшик билан ботинкамни ечардим, йўлимга кўзи тўрт бўлиб ўтирган жувон эса қип-яланғоч ҳолда югуриб менга пешвоз чиқади. Бу энг ҳаяжонли дақиқа-
ларимиз бўларди. Титраб-қақшаб бир-биримизга шу қадар маҳкам, шу қадар жисп ёпишиб олардикки, ора-
мизга қил ҳам сифмас эди. Луғат бойлигимиз эса ниҳо-
ятда қашшоқ эди. Жувоннинг боши тахминан менинг бурнимга тўғри келар ва мен уни бағримга босганча: «Сочларинг нақадар хушбўй», дер эдим, у эса менга яна ҳам жиспроқ ёпишиб: «Нақадар лаззатли!», деб тақрорларди ҳар сафар. Шунинг учун ҳам, ўйлайманки, гап сўзда эмас. Сўз, қачонки сизни икки ярим газ айла-
надаги масофа ажратиб турган бўлса ва унинг ҳам, ўзингизнинг ҳам бошқа-бошқа одамлар эканлигингизни билиб турган бўлсангиз, ана шундагина самара беради. Шунингдек, мен ёнгинамизда, шундоқ зинапоя билан ёнма-ён бўлган ўликхона муносабатларимизга соя соларди, деб ўйламайман. Биз ўликхона ёнидан жимгина ўтардик, жимгина ўтиш эса унинг ҳақиқатда йўқлигини таң олиш билан баб-баравар.

Кейин биз бир-биримизнинг бағримиздан чиқиб, даҳлиз охиридаги ошхонага қараб юрадик. Ҳатто қу-
чоқлашмаган пайтларимизда ҳам иложи борича доим баданларимиз бир-бирига тегиб туришига ҳаракат қи-
лар эдик. Масалан, у чиганоқидиш олдида туриб картошка ёки пиёз арчар, мен эса ана шундай пайтларда, полга ўтириб олганча унинг оёқларини силар эдим. Ошхонамиз полини юпқа пўпанак босиб ётарди. Асосий ошхона биринчи қаватда бўлиб, буни эса бир маҳаллар клиникада ётган беморларга ажратиб берган эдилар. Лекин ундан деярли ҳеч ким фойдаланмас, доим ҳувил-
лаб ётгани-ётган эди. Биз бир сабабга кўра ана шу ошхонадан фойдаланаардик. Даҳлизнинг нариги бетида, шундоқ ошхона рўпарасида бўш хона бўлиб, унга овқат тайёрлаш вақтида чиқадиган чиқитларни ташлаш қулай эди. Сабзвот пўчоқлари ва балиқларнинг калласини полиэтилен халтачага солиб қўярдик, аммо каламуш-
лар ўша заҳоти уларни хомталаш этиб, еганини еб, қолганини пол билан битта қилиб сочиб ташлар эдилар. Ярим кундан кейин чиқиндилар айнир, ҳар сафар хона эшигини очганимизда, димоққа гуп этиб бадбўй ҳид

урилар эди. Бизга ҳатто ана шу ҳид ҳам халақит бермасди. Аввало, шунинг учунки, бошқа одам терисининг тегиб туриши сендаги ҳид билиш қобилиятини тамоми-ла бошқача қилиб юборади. Бундан ташқари, биз, афтидан, нодонлик билан бу сассиқ ҳид ёнгинамизда ўликхона борлигини ўйламасликка имкон берувчи қулай шароит вужудга келтиради, деган хаёлда эдик. Биз некбинлик билан, бутун хонани чиқитларга тўлдириш учун камида ярим йил керак, деб тахмин қиласдик.

Бироқ биз чиндан ҳам шундай некбинмидик? Назаримда, биз аввал-бошданоқ ҳар қандай умиддан воз кечган эдик. Эҳтирос — руҳланишга, ғайратланишга ундовчи сабаб. Бизда енгиг бўлмас даражада руҳланиш истаги бор эди. Биз ана шу руҳланиш узилиб қолишидан қўрқардик, биз мавжуд олам ҳеч тугамаслигини истармидик, мен ҳатто шунга ҳам шубҳаланмайман. Биз чиқиндилар бутун хонани тўлдириб юборадиган вақтга, ярим йилдек ана шу чексиз узоқликка назар ташлаш ҳуқуқига эга эмас эдик. Эртадан-кечгача бир-биrimizga тўхтовсиз тегиб туришга интилардик. Икки ярим газ айланадаги доирадан камдан-кам четга чиқардик. Одатда бизнинг ўртамиизда бўладиган масофа шу қадар яқин эдики, бир-биrimizни қарийб кўра олмасдик, аммо бунда ҳеч қандай нокулайлик ҳам сезмас эдик. Биз алоҳида-алоҳида қисмларни ўз тасаввуримизда бир бутун ҳолда кўришга ўрганиб қолган эдик — бир-биrimizни фақат шундай кўра олардик ва бу бизга улкан озодлик туйғусини баҳш этарди. Унинг кўзларидан мен майда-майда бўлакларга ажралган эдим. Елкамга оид мулоҳазасидан бўлак, менинг умумий қиёфам тўгрисида, бу унга ёқиши-ёқмаслигидан қатъий назар, бир оғиз фикр билдирган эмас. Уни, афтидан, бу нарсалар унчалик қизиқтирумасди. Шундай қилиб, сўзлар ҳар қандай маъносини йўқота бошлади. Вақт ҳам тўхтаб қолган эди. Уч ҳафтаю уч кун ҳаммаси жойида бўлди. Аммо ёнгин қанча узоқ чўзилмасин, агар у тугайдиган бўлса, бир лаҳзада тугайди-қолади.

Шу бонсдан, бугун унинг яланғоч ҳолда югуриб пешвоз чиқиш ўрнига кийиниб олганча менга жимгина қараб турганини кўрганимда, аллақандай бошқача бўлиб довдираб қолмадим, фақат яна ўша ўзимнинг эски, ғамгин ҳаётимга қайтишимга тўғри келар экан-да, деган фикрдан маъюс тортдим. Яланғочлигим энди беҳад аянчли кўриниб кетди. Худди орқамдан бирор қуваётгандек, яшигимга кириб олдим-да, қимир этмай, унинг кетишини кута бошладим: шундан бошқа иложим қол-

маган эди. У хўмрайганча атрофга назар ташлади, бироқ ўзини мени кўрмайтганга солди. Бу қилиғи билан гўё бадбўй ҳид қаердан келаётганини аниқламоқчи эди. Кейин оҳиста ўгирилиб, ўз хонасига қайтиб кетди. Мен ҳам оёқ учида собиқ муолажа хонасига қараб юрдим. Агар у истаса, яна ҳаммасини бошқатдан бошлаш мумкин. Истаганча янгитдан бошлайвериш мумкин. Қулғимни динг қилиб, унинг нима қилаётганини билмоқчи бўлдим. Қилт этган ҳаракат йўқ. Эҳтимолдан холи эмаски, у менинг янгитдан бошлаш ҳақидаги таклифимни кутаётган бўлиши ҳам мумкин. Бироқ неча марта янгитдан бошлама, бари бир, ҳар сафар, яна ўша жой, яна ўша вақт қайтиб келади.

Соат рақамлари қирилиб кетган.

Энг кўп қирилгани —

8 рақами.

Бир кунда икки бор унга албатта
Боқадилар қўтирил кўз билан,

Шу боисдан у қирилиб кетган.

Унинг қаршисида

2 рақами.

Тун маҳали юмилган кўзлар
Унга боқмай, ҳатлаб ўтади,

Шунинг учун кам қирилган у.

Агар рақамлари қирилиб кетган
Соат таққан одам бор бўлса,

Билингки, у, демак, соатнинг

Бир айланиб келган милича

Кеч бошлаган ўз ҳаётини.

Шунинг учун дунё ҳамиша

Олдин юрар ундан, соатнинг

Бир айланиб келган милича.

Назарида, ўзи кўриб тургани

Ҳали бошланмаган дунё.

Хаёлий вақт.

Миллар тик турибди рақамлар узра,

Парда қўтарилиш олдидан

Чалингувчи қўнғироқни кутмасдан

Драма тугади.

Энди — охирги дангал ҳикоя. Мен эшигидан товуш ҳақиқатан ҳам жувон кириб кетган хонанинг эшигидан чиққан эди. Мен кўча эшик овозини эшитишим мумкин эмасди. Бу эшик аввал-бошданоқ михлаб ташланган эди. Уни маҳкамлаб михлаш учун озмунча куч сарфла-

маганман. Демак, жувон кета олмаган. Хуфя эшикни ҳам тамбалаб ташлаган эдим. Қисқаси, энди у уйда бир умр қамалиб қолди. Бизни фақат анави лаънати блузка билан юбка ажратиб туради, холос. Шуниси ҳам борки, чироқни ўчирсам — бўлди: кийимнинг қиммати ўша заҳоти йўқолади. Унинг кўзга кўринмаслиги — яланғочликка баравар. У менга кийимда қараб турса тоқатим тоқ бўлади. Коронфида у нимаю кўр нима. Яна мулойим бўлиб қолади. Мен эса ўзи асли шунингсиз ҳам кўнглим чопмай турган режа — уни бир амаллаб кўр қилиш тўғрисида бош қотириш заруратидан тамомила озод бўламан.

Яшикдан чиқиши ўрнига, яхшиси, бутун дунёни унинг ичига қамайман. Айни ҳозир дунё қўзларини юмиши керак. Мен уни қандай тасаввур қилган бўлсан, худди шундай бўлиб қолади. Бу уйдаги соя пайдо қилювчи ва шакл вужудга келтирувчи ҳамма нарса: чўнтақ фонусидан тортиб гугуртгача, шамдан тортиб газли чақмоқтошгача саранжом қилинган.

Бирпас туриб, чироқни ўчирдим. Намойишкорона бўлмаса ҳам, ҳар қалай, анча дадил ҳолда унинг хонасига кирдим. Турган гаўки, яшикни ташлаб, яланғоч ҳолда. Ўзимча кичкинагина хонани тасаввур этиб кирганим учун у ерда рўй берган ақл бовар қилмайдиган ўзгаришни кўриб, дабдурустдан довдираб қолдим. Мен кўрган нарса фараз этганимдан шу қадар фарқ қилар эдикни, қўрқувдан ҳам кўра, мени саросима босди. Ҳар доим хона бўлиб келган бўшлиқ аллақандай вокзал олдида турнақатор тизилиб турган магазинларнинг орқа томонидаги жинкўчага айланиб қолган эди. Магазинларнинг рўпарасида, йўлнинг нариги томонида кўчмас мулк: ер-сув, ҳовли-жой билан савдо қилювчи идорава айни пайтда қўл юкларини сақлайдиган хусусий камералар биноси қад ростлаб тураган. Бу — атиги бир одам қийинчилик билан зўрға ўта оладиган торғина жинкўча бўлиб, ҳатто бу жойларни яхши билмайдиган киши ҳам, ландшафтга, жинкўчанинг кўрининиши ва жойлашувига қараб, бу ҳақиқатда ҳам, бекат биноларига бориб тақаладиган боши берк кўча эканлигини дарҳол фаҳмлаб олиши қийин эмасди. Бовул қилгиси қистаб қолмаса, бу ёқقا бирорнинг ўтиши ҳам гумон.

Йўлни резина ичак ўрами... темир бўчкани бузиб ясалган печь... қатлама картондан қилинган яшиклар уюми... эеки пачоқ автомобиль ва ичига ўтқазилган митти дарахтчалари қуриб қолган бешта гултувак тўсиб ётар эди. Жувон қайси мақсад билан худди шу

ерга келди экан? Агар нияти фақат қатлама картондан қилингандай яшик топиш бўлса, у ҳолда, бу ердан қайси гўрга йўқолиб қолдийкин?

Лаш-лушларни нари-бери сурганча олдинга силжирканман, йўлимни тўсив турган ингичка бетон зинапоячага қоқилиб кетдим. Унча тик эмас, бор-йўғи бешта зинаси бор. Ундан пастга тушдим-у, кўзларимга ишонмадим — зинапоянинг охири каттагина бетон супачага бориб тақалар эди. Бир қаращаёқ, бу ерда йўл устидан ўтадиган тешик кўпrik қурмоқчи бўлганларини билдим, аммо иш ярмига бориб тўхтаб қолган, кўпrik эса шу кўйи қурилмай қолиб кетган эди.

Супачага сўёқ қўйдим. Кутилмаганда шамол кучайиб, қулоғимга темир йўлдаги тунги иш шовқинини олиб келди. Осмон тўқ қизил тусга кирган — чамаси, булутларга неон рекламаларнинг акси уриб турарди. Яна бир қадам босган эдим, олдимда бўшлиқ ва етти-саккиз газ келадиган темир йўл изи пайдо бўлди. У худди қуш тезагига ўхшаб сув изи қолган бетон деворлар орасида сиқилганча ҳали қуриб битказилмаган иморатнинг темир синчидан осилиб турган кўтарма кранни эслатар эди.

Мен жувонни топишим керак. Бироқ бу ердан бир қадам ҳам илгари силжий олмайман. Афтидан, бу ҳам, хуллас ўша чекланган бўшлиқнинг бир қисми эди. Ҳар ҳолда, у қаерга йўқолди? Ҳавфсираб пастга қарадим, лекин қоронғида ҳеч нарсани кўролмадим. Яна бир қадам қўйсам нима бўларкин? Қизиқ. Балки у ёқда ҳам худди шу аҳвол, мана шу уй ичидан рўй берётган аҳволдир.

Ҳа, эсдан чиқиб қолмаслиги учун яна битта муҳим қўшимча. Яшикни тайёрлаш вақтида, унда ўз ёзувларинг учун етарли бўш жой қолдириш — жуда муҳим. Қолдирмасанг ҳам бўш жой ҳамиша етарли бўлади. Қанчалик кўп, берилиб ёзма, бари бир, бўш жойни бутунлай тўлдириш насиб қилмайди. Мени ҳамиша бир нарса ҳайраттага солади: бўш жойда қанча маъно бўлса, айрим ёзувларда ҳам шунча маъно бўлади. Ҳар ҳолда, исму шариф учун зарур бўшлиқ доим топилади. Агар ишонгинг келмаса, ишонма, менга бари бир.

Яшик кўрининишидан жўн, оддий тўртбурчак қути бўлса ҳам, аслида, агар унга ичидан туриб қаралса, у бошни қотириб юборадиган айланма сўқмоқлардан иборат чигал гўшадир. Ҳар қанча типирчилама, яшик — ҳали баданингни қоплаб турган бир қават тери, холос,—

у ўз гўшасида янгидан-янги йўллар бунёд этадики, пи-
ровард-натижада тамомила чалкашиб кетасан.

Шубҳасизки, жувон ҳам қаердадир, ана шу гўша
ичида йўқолди. Йўқ, у қочгани йўқ, шунчаки, ҳозир
мен яшаётган жойни топишга кучи етмаяпти. Мен энди
буни комил ишонч билан баралла айтишим мумкин.
Заррача ҳам пушаймон бўлаётганим йўқ. Модомики,
чувалашган калаванинг учи кўп экан, у ҳолда, калава-
нинг учи қанча бўлса, ҳақиқат ҳам шунча бўлсин.

«Тез ёрдам» чинқириғи эшитилади.

МУНДАРИЖА

<i>Менга нима бўлди</i>	3
<i>Яшикни тайёрлаш усули</i>	4
<i>А. га нима бўлди</i>	7
<i>Биринчи галда — эҳтиёт чоралари</i>	14
<i>Муқованинг орқа томонига ёпиширилган ашёвий далил — фотосуратларга оид айрим қў- шимчалар</i>	22
<i>Кейин мен бир неча бор уйқуга кетдим</i>	29
<i>Кўзгуда</i>	36
<i>Алоҳида уч ярим варақадаги киритма</i>	48
<i>Ёзаётган мен билан баён қилаётган мен ўртасида- ги ғайритабиши мұносабатлар</i>	52
<i>Ёзма гувоҳликлар</i>	89
<i>С. га нима бўлган эди</i>	90
<i>Ёзма гувоҳликлар (давоми)</i>	95
<i>Жаллод — жиноятчи эмас</i>	103
<i>Шу ўринда яна; бу сафар охирги қўшимча</i>	112
<i>Д. га нима бўлди</i>	118
<i>Яшик одам ҳам тушида яшигини ечади. У яшикда яшай бошлиганига қадар кечирган ҳаётини туш кўрадими ёки яшикдан воз кечгандан кейинги ҳаётини туш кўрадими!..</i>	128
<i>Парда кўтарилишидан беш минут олдин</i>	132
<i>Шундай қилиб, парда кўтарилиши олдидағы чали- надиган қўнгироқни кутмасдан драма ту- гади</i>	134

На узбекском языке

КОБО АБЭ

ЧЕЛОВЕК-ЯЩИК

Роман

Перевод с издания издательства «Радуга», Москва, 1982

Редактор Нортұхта Қиличев

Рассом А. Кива

Расмлар редактори А. Бобров

Техн. редактор М. Миррағабов.

Корректор С. Турсунқурова.

ИБ № 3440

Босмахонага берилди 25, 10, 85. Босишга рухсат этилди 29, 04, 86.
Формати 84×108^{1/32}. Босмахона қоғози № 3. Адабий гарнитура. Юқори босма. Шартли босма л. 7,56. Шартли л. кр.-
оттиск, 7,98. Нашр л. 8,4. Тиражи 30000. Зак. № 29. Шартнома № 40—85. Баҳоси 1 с.

Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 700129.
Тошкент, Навоий кӯчаси, 30.

Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича
УзССР Давлат комитети «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқа-
риш бирлашмасининг 2 босмахонаси. Янгийўл, Самарқанд қў-
часи, 44.

Кобо Абе

Яшик — одам: Роман. (Рус тилидан С. Раҳмон тарж.)— Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти. 1986.— 144 б.

Мана, китобхонларимиз катта сўз сафъаткорининг адабиёт оламида ўзига хос воқеа ҳисобланган ушбу романни ўз она тилларида ўқиши баҳтига мусассар бўлмоқдадар. Асарининг асосий гояси шахс ва жамият ўртасидаги зиддиятини кўрсатиш орқали буржуа жамиятининг инсон шахсига душманлигини бадий тадқиқ этишдан иборат. Романдаги етакчи гоялардан яна бирни шуки, инсонни ёлгизлик вв маҳдудликдан гўзал ҳаётини кутқара олиши мумкин.

Кобо Абе. Человек — ящик: Роман.